UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2018 **Bc. Kristýna Kolínová**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Kristýna Kolínová

Údolí padlých:

Sporné místo ve španělských politikách paměti

Diplomová práce

Praha 2018

Autor práce: **Bc. Kristýna Kolínová**

Vedoucí práce: **Mgr. Eliška Tomalová, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2018**

Bibliografický záznam

KOLÍNOVÁ, Kristýna. *Údolí padlých: Sporné místo ve španělských politikách paměti.* Praha, 2018. 101 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra evropských studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Eliška Tomalová, Ph.D.

Abstrakt

Monument známý pod názvem Údolí padlých se nachází necelých padesát kilometrů od Madridu. Komplex nechal jako památník obětem občanské války vybudovat generál Franko, který byl ve zdejší bazilice vytesané do skály po své smrti také pohřben. Ostatky diktátora umístěné na tak monumentálním místě vedle tisíců obětí občanské války představují podle mnohých pro demokratické Španělsko nevyřešený problém. Debata o dalším osudu Údolí padlých se, vzhledem k mnohočetnosti významů, které toto místo nese, dotýká i mnoha dalších témat. Tato práce představuje a analyzuje politiky paměti a debatu o sporném místě paměti Údolí padlých od počátku Zapaterovy vlády v roce 2004 do konce Rajoyovi vlády v květnu 2018. Na základě typologie paměťových aktérů M. Bernharda a J. Kubika identifikuje a klasifikuje národní institucionální aktéry, které se na této debatě podílí. Kromě toho práce zmiňuje i nadnárodní aktéry a postoje španělské občanské společnosti. Práce tak spojuje tři oblasti studia kolektivní paměti: místa paměti, politiky paměti a paměťové aktéry.

Abstract

A monument known as the Valley of the Fallen is located about fifty kilometers from Madrid. The complex was built by General Franco as a memorial to the victims of the Civil War. After his death, Franco himself was buried here in the basilica caved into the rock. The remains of the dictator situated at such a monumental site together with thousands of victims of the Civil War are, according to many, an unresolved issue for democratic Spain. As many meanings are assigned to the site, the debate about the Valley of the Fallen includes other topics as well. The thesis presents and analyzes the politics of memory and debate on the contested site of memory Valley of the Fallen from the beginning of the Zapatero government in 2004 until the end of the Rajoy government in May 2018. Based on the typology of mnemonic actors of M. Bernhard and J. Kubik, the thesis identifies and classifies national institutional actors participating in this debate. Transnational actors, as well as attitudes of the Spanish civil society, are also mentioned. Therefore, the thesis connects three areas of the collective memory studies: sites of memory, politics of memory and mnemonic actors.

Klíčová slova

Údolí padlých, politiky paměti, sporné místo paměti, kolektivní paměť, Franko, Španělsko

Keywords

Valley of the Fallen, politics of memory, contested site of memory, collective memory, Franco, Spain

Rozsah práce: **178 937 znaků**

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 30. července 2018 Kristýna Kolínová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Elišce Tomalové, Ph.D. za odborné vedení práce, vstřícnost a veškeré cenné rady, náměty a připomínky. Děkuji také všem ostatním vyučujícím a kolegům, kteří se k postupu práce vyjadřovaly. Velké díky patří také mým blízkým, kteří mě po celou dobu studia a psaní práce bezmezně podporovali.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno: Kristýna Kolínová

E-mail: kolin.tyna@seznam.cz

Semestr: LS 2018

Akademický rok: 2017/2018

Název práce: Údolí padlých: Sporné místo ve španělských politikách paměti

Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok): LS 2018

Vedoucí diplomového semináře: PhDr. Zuzana Kasáková, Ph.D.

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Tomalová, Ph.D.

V čem se oproti původními zadání změnil cíl práce?
V souladu s původním projektem se diplomová práce zabývá jedním konkrétním místem španělské paměti, Údolím padlých. Cíle práce však byly oproti původnímu návrhu upraveny a práce má nyní za cíl analyzovat španělské politiky paměti směřující ke kontroverznímu památníku. Práce zachycuje vývoj klíčových témat a diskuzi týkající se Údolí padlých ve španělské politice od roku 2004, všímá si, jak k tématu přistupují jednotliví političtí aktéři, jaké významy spornému místu paměti přisuzují a jaké strategie využívají k prosazení jejich vizí o budoucnosti monumentu. Hlavní důraz je kladen na oficiální národní rovinu politik paměti, zcela opomenout však nelze ani nadnárodní aktéry a neoficiální aktéry z řad občanské společnosti.

Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu?
Časový rámec nebyl v původním projektu specifikován, později byl stanoven na období mezi lety 2004 a 2016, tedy od nástupu socialistické vlády Josého Luise Rodrígueze Zapatera do konce prvního volebního období vlády lidovců v čele s Marianem Rajoyem. Pád vlády PP v červnu 2018 umožnil rozšířit práci o stručný přehled debaty během Rajoyova druhého vládního období. Vzniklo tak čtrnáctileté období, ve kterém jsou rovnoměrně reprezentovány vlády dvou největších španělských stran.
Teritoriální vymezení zůstalo beze změny, v užším smyslu se práce omezuje na jeden konkrétní památník Údolí padlých, v širším smyslu teritoriálně pojímá území celého španělského království. Věcné vymezení bylo zúženo na oblast politik paměti spjatých s daným místem.

Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)?
Základní body plánované struktury práce byly zachovány. Po úvodu následuje teoretická část práce představující koncepty jako kolektivní, kulturní či historická paměť, místa paměti Pierra Nory, zmíněna je také role památníků ve formování paměti. Důraz je kladen na politiky paměti, jejich aktéry a problematiku transformace sporných míst paměti.
Druhá část práce stručně pojednává o španělské tranzici, ale zejména se věnuje španělské zkušenosti s vyrovnáváním se s minulostí, "historickou pamětí" či politikami paměti obecně.
Třetí a nejdůležitější část nejprve představuje historii Údolí padlých a posléze analyzuje zásadní momenty politické debaty na toto téma v daném období: proces schvalování Zákona o historické paměti (2007), působení a závěry Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých a vývoj otázky během vlády lidovců. Závěrečné tři kapitoly doplňují analýzu o rovinu cestovního ruchu, občanské společnosti a nadnárodních aktérů.

Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce?
Metodologický přístup nebyl v původní verzi projektu diplomové práce blíže specifikovaný. Současně je práce koncipována jako jednopřípadová studie, která detailně analyzuje jedno sporné místo paměti ve španělských politikách paměti. Klíčovou využitou metodou je kvalitativní obsahová analýza, která je pro potřeby práce rozšířena o prvky analýzy diskurzu a narativu, protože si práce všímá významů a příběhů, které jsou s daným místem spojovány. Primárními zdroji jsou oficiální dokumenty vydané španělskými institucemi, parlamentní debaty, návrhy zákonů či legislativní texty samotné.

Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce?
Žádná nová kniha, která by významným způsobem ovlivňovala výzkum v rámci diplomové práce, nebyla vydána. Alicia Fuentes Vega publikovala v roce 2017 článek nazvaný "The politics of memory, tourism and dictatorship: revisiting Franco's Valley of the Fallen", který se věnuje zejména transformaci Údolí padlých na turistické místo. Některé ze závěrů článků jsou v této práci využity v pasáži Údolí padlých v cestovním ruchu.
Na Univerzitě Complutense byla také v roce 2016 obhájena disertační práce s názvem *Medios, imágenes y memoria: el Valle de los Caídos* (*Média, vyobrazení a paměť: Údolí padlých*), která ovšem oborově spadá do informačních a komunikačních studií a její zaměření je odlišné od plánovaných cílů mé práce.

Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech):
- Velkým přínosem pro výzkum byl semestrální studijní pobyt na madridské Univerzitě Complutense, v jehož rámci jsem jednak měla možnost seznámit se se samotným zkoumaným památníkem, jednak jsem využila příležitosti blíže nahlédnout do španělské společnosti a udělat si o obrázek o tom, jakým způsobem v ní rezonují otázky frankistické minulosti a kolektivní paměti. Samozřejmě jsem také získala řadu zdrojů, které jsou v českých knihovnách nedostupné.
- Došlo k výraznému posunu z hlediska užšího vymezení tématu práce a časového rámce jeho zkoumání.
- Ujasnila jsem si, s jakými primárními zdroji budu pracovat (legislativní texty, oficiální dokumenty vydané španělskou vládou a ministerstvy, volební programy apod.) a jakým způsobem.

Podpis studenta a datum:

Schváleno:	**Datum**	**Podpis**
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		

Obsah

ÚVOD 1

1. TEORETICKÁ A KONCEPTUÁLNÍ VÝCHODISKA 7

1.1. Paměť jako téma společenských věd 7
1.2. Místa paměti 9
1.3. Památníky 11
1.4. Politiky paměti 12
1.4.1. Transformace sporných míst paměti 14
1.4.2. Typologie paměťových aktérů M. Bernharda a J. Kubika 15

2. ŠPANĚLSKÁ TRANZICE, KULTURA VZPOMÍNÁNÍ A POLITIKY PAMĚTI 17

2.1. Demokratická tranzice 17
2.2. Paměť v období socialistické vlády 21
2.3. Hnutí za obnovení historické paměti 25
2.4. Zapaterova vláda a zákon o historické paměti 26
2.5. Postoj lidovců k historické paměti 28

3. ÚDOLÍ PADLÝCH: HISTORICKÝ KONTEXT 30

4. ÚDOLÍ PADLÝCH V POLITIKÁCH PAMĚTI: INSTITUCIONÁLNÍ AKTÉŘI 34

4.1. Národní úroveň 34
4.1.1. Údolí padlých během vlády PSOE 34
4.1.1.1. Údolí padlých v rámci schvalování zákona o historické paměti (2004-2008) 34
4.1.1.2. Druhá Zapaterova vláda a Komise odborníků pro budoucnost ÚP(2008-2011) 42
4.1.1.3. Klasifikace klíčových aktérů 50
4.1.2. Údolí padlých během vlády PP 52
4.1.2.1. Reakce na doporučení Komise odborníků v prvním vládním období (2012-2016) 52
4.1.2.2. Exhumace: hlavní téma během druhé Rajoyovy vlády (2016-2018) 58
4.1.2.3. Klasifikace klíčových aktérů 62
4.2. Národní dědictví: správa objektu a cestovní ruch 65
4.3. Nadnárodní úroveň 69

5. ÚDOLÍ PADLÝCH V OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI 73

ZÁVĚR 79

Summary 82

Seznam zdrojů 84

Seznam příloh 97

Přílohy 98

Seznam zkratek

AGE *Archivo Guerra y Exilio* (Asociace Archiv, válka a exil)

ARMH *Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica* (Asociace pro obnovu historické paměti)

BNG *Bloque Nacionalista Galego* (Galicijský nacionalistický blok)

BOE *Boletín Offical de Estado* (Úřední věštník státu)

CC *Coalición Canaria* (Kanárská koalice)

CDC *Convergència Democràtica de Catalunya* (Demokratická konvergence Katalánska)

CiU *Convergència i Unió* (Konvergence a jednota)

Cs *Ciudadanos*

ERC *Esquerra Republicana de Catalunya* (Republikánská levice Katalánska)

ETA *Euskadi Ta Askatasuna* (Baskicko a jeho svoboda)

ICV *Iniciativa per Catalunya Verds* (Iniciativa za zelené Katalánsko)

IU *Izquierda Unida* (Sjednocená levice)

IV *Izquierda Verde* (Zelená levice)

PCE *Partido Comunista de España* (Komunistická strana Španělska)

PNL *Proposición no de Ley* (nezávazný návrh[1])

PNV *Partido Nacionalista Vasco* (Baskická národní strana)

PP *Partido Popular* (Lidová strana)

PSOE *Partido Socialista Obrero Español* (Španělská socialistická dělnická strana)

[1] Překládáno jako iniciativa či návrh.

Úvod

Kontroverzní památník a monumentální komplex s názvem Údolí padlých, nacházející se v obci San Lorenzo de El Escorial necelých 50 kilometrů od Madridu, je zároveň památníkem obětem španělské občanské války, turistickou atrakcí, masovým hrobem a vzhledem k přítomnosti katolické baziliky vytesané do skály také místem setkávání věřících. Křesťanské vyznění dává místu také jeho dominanta, gigantický sto padesát metru vysoký kříž. Monument nechal vybudovat Francisco Franco v letech 1940 – 1958 a při jeho výstavbě bylo využito nucené práce, většinou republikánských politických vězňů. Tato skutečnost místu přidává další významovou rovinu jako místo utrpení vězňů, která zde však dodnes není oficiálně uznána. V roce 1975 se na tomto místě konal pohřeb Franka, jeho ostatky byly následně uloženy v bazilice a jsou společně s ostatky zakladatele Falangy Josého Antonia Prima de Rivery jedinými označenými hrobkami v komplexu, všechna ostatní těla zde spočívají anonymně. Jejich přítomnost v Údolí padlých je jedním z nejkontroverznějších bodů v diskuzích a sporech ohledně dalšího osudu místa. Po skončení diktatury a přechodu k demokracii nebylo mauzoleum ani jiná část komplexu nikterak dotčeno, i přesto, že se objevují hlasy volající po změně jeho dominantního významu a funkce, přemístění Frankových ostatků či dokonce jeho kompletním zničení.

Údolí padlých je národní kulturní památkou, která představuje problematickou pozůstalost z dob diktátorského Frankova režimu. Jedná se o místo, které pro různé skupiny nese diametrálně odlišné významy. Toto nesnadné dědictví pro demokratické Španělsko představuje jednu z důležitých otázek vyrovnávání s nedemokratickou minulostí. Přístup k minulosti během demokratické tranzice určovala potřeba vyhnout se dalšímu štěpení společnosti a najít cestu přijatelnou pro odpůrce frankistického režimu, která by zároveň neznamenala úplnou ostrakizaci jeho stoupenců. Proto se často hovoří o tom, že Španělsko udělalo za minulostí tlustou čáru a takzvaným „paktem zapomnění“ upřednostnilo soustředění se na budoucnost, aniž by se snažilo vypořádat se s kontroverzními pozůstatky bývalého režimu.

Tento stav mlčenlivosti ohledně otázek souvisejících s frankismem přetrvával ve Španělsku od 70. let minulého století a za jeho první narušení lze považovat až nástup socialistické strany do čela státu v roce 2004. Otázky minulosti se dostávají na povrch i v souvislosti s nástupem nové generace, která nechce historické křivdy přecházet bez povšimnutí. Rozhodně však nelze tvrdit, že je fáze kolektivní amnézie zcela překonána, ať již na poli politickém či ve španělské společnosti.

Na Údolí padlých je v práci nahlíženo jako na sporné místo španělské paměti. Za předmět práce byl tento konkrétní památník zvolen zejména pro jeho výjimečnost až unikátnost, která není

omezena čistě jen na španělské prostředí. V celé západní Evropě bychom těžko hledali podobné místo, kde by diktátorovy ostatky spočívaly ve středu tak majestátného monumentu. Zároveň s sebou debata o Údolí padlých nese s ohledem na mnohočetnost významů, které jsou mu připisovány, nespočet rovin a také problémů, které musí být řešeny na politické úrovni. Řešení těchto otázek je vysoce aktuální záležitostí, která do určité míry přesahuje hranice Španělského království. Tento „druhý život" památníku navíc samozřejmě reflektuje současné pojetí minulosti a identity, stejně jako rozložení moci, která ovlivňuje, jak se na minulost bude ve společnosti vzpomínat.

Tématem práce jsou španělské politiky paměti zabývající se sporným místem paměti, Údolím padlých, v období od nástupu socialistické vlády Josého Luise Rodrígueze Zapatera v dubnu 2004 do pádu lidovecké vlády Mariana Rajoye na začátku června 2018. Práce tak spadá do širší debaty o kontroverzních a problematických místech paměti v politikách paměti. V centru pozornosti jsou také aktéři, kteří se na těchto politikách podílejí. I přesto, že je zřejmé, že politiky paměti jsou kromě národní úrovně uskutečňovány také na poli nadnárodním a globálním, jejich jádro a hlavní dějiště je stále spjato s národy a státy.[2] Práce se zaměřuje zejména na oficiální národní aktéry politik paměti: vlády, politické strany a další zúčastněné subjekty. Zcela opomenout nicméně nelze ani nadnárodní aktéry, stejně jako neoficiální aktéry z řad občanské společnosti, například spolky a asociace. Jejich chování totiž může na politické elity působit a nepřímo se tak podílet na tvorbě politik paměti.

Cílem práce je představit a analyzovat debatu o sporném památníku Údolí padlých na úrovni španělské politiky, nadnárodní politiky a španělské občanské společnosti. Cílem je rovněž identifikovat aktéry, kteří se debaty účastní a podílejí se na vytváření politik paměti týkajících se tohoto místa. Práce tak jedinečně spojuje tři oblasti studia kolektivní paměti: místa paměti, politiky paměti a paměťové aktéry.

Stěžejní otázky, na které práce hledá odpovědi, jsou následující: Jaké politiky paměti směrem k Údolí padlých prosazují jednotliví aktéři a jaké významy spornému místu paměti přisuzují? Jaká je ochota aktérů účastnit se debaty o památníku a jeho budoucnosti? Jaké strategie aktéři využívají k prosazení svých vizí? Do jaké míry vnímají tuto otázku jako možný zdroj politického zisku? Jakou paměť a jaké interpretace jednotliví aktéři zastupují? Mění se situace a dominantní význam Údolí padlých se změnou politického kontextu?

Z metodologického hlediska je práce jednopřípadovou studií. Pro tento přístup je podle Petra Druláka zásadní jasná ohraničenost a vymezenost zkoumaného fenoménu, jak časová, tak

[2] Andreas Huyssen, *Present Pasts* (Stanford, California: Stanford University Press, 2009), 13.

tematická.[3] Jedná se o detailní analýzu jednoho zvoleného případu, jejímž cílem je poskytnout hluboké porozumění nebo příčinné vysvětlení daného jevu. I přesto, že byla v minulosti případová studie často kritizována pro údajně nedostatečnou vypovídající hodnotu, dnes je považována za relevantní metodologický přístup, který nabízí jedinečné expertní porozumění danému případu i jeho instrumentální využití pro další, teoretické účely.[4]

Základní metodou, kterou práce využívá, je kvalitativní obsahová analýza. Ta je pro potřeby práce rozšířena o prvky analýzy diskurzu a narativu, protože si všímá významů a příběhů, které jsou s místem spojovány. Využity jsou také prvky komparace. Primárními zdroji jsou především oficiální dokumenty vydané španělskou vládou, parlamentem, jednotlivými ministerstvy, případně dalšími odpovědnými orgány. Jedná se o schválené legislativní texty, návrhy zákonů či výstupy specializovaných komisí. Tyto zdroje jsou dostupné na oficiálních webových stránkách daných institucí. Dále jsou použity přepisy jednání na půdě španělského Kongresu poslanců a Senátu, prohlášení politiků a dalších aktérů nebo volební programy politických stran. Zdrojem, který oficiální dokumenty doplňuje, jsou také články publikované v relevantních španělských denících, zejména v *El País* a *El Mundo*.

Teoretické ukotvení práce nachází v konceptech souvisejících s kolektivní pamětí. Teoretická část práce nejprve obecně pojednává o paměti jako o tématu společenských věd a představuje ústřední díla a poznatky předních autorů v této oblasti, především Maurice Halbwachse a Jana a Aleidy Assmannových. Následně se práce věnuje možná nejznámějšímu konceptu na poli paměťových studií, místům paměti Pierra Nory. Předmět práce je na Norovu koncepci jasně navázán, snad ještě důležitější pro samotný výzkum jsou však díla a poznatky dalších autorů, zejména těch, kteří se konkrétně zabývají problematikou sporných míst paměti, jejich významy a možnými transformacemi, nebo otázkou politik paměti a jejich aktérů.

Soubor esejí odborníků z různých oblastí editovaný Katharine Hodgkin a Susannah Radstone *Contested Pasts: The Politics of Memory* poskytuje vhled do spojitosti mezi spornou minulostí, jejími významy a konflikty o její reprezentaci v přítomnosti.[5] Benjamin Forest a Juliet Johnson se věnují transformacím památníků (*materiálním* i *diskurzivním)*, které mohou iniciovat jak oficiální tak neoficiální aktéři.[6] Procesem změny významu památníků a příběhů, které reprezentují, se zabývá profesorka Ann Rigney.[7] O památnících, pomnících a „zapomnících“

[3] Petr Drulák, *Jak zkoumat politiku* (Praha: Portál, 2008), 32.
[4] Ibid, 60.
[5] Katharine Hodgkin a Susannah Radstone, *Contested Pasts: The Politics Of Memory* (Taylor & Francis e-Library, 2003).
[6] Benjamin Forest a Juliet Johnson, „Monumental Politics: Regime Type And Public Memory In Post-Communist States", *Post-Soviet Affairs* 27, no. 3 (2011): 269-288.
[7] Ann Rigney, "Divided Pasts: A Premature Memorial and the Dynamics of Collective Remembrance", *Memory Studies* 1, no. 1 (2008): 89-97.

pojednávají čeští historici Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný.[8] Publikace Zhenga Wanga *Memory Politics, Identity and Conflict: Historical Memory as a Variable* se především soustředí na metodologickou a teoretickou diskuzi ohledně využití historické paměti k vysvětlení politických a společenských jevů.[9] Typologii paměťových aktérů, kterou představují Michael Bernhard a Jan Kubik v knize *Twenty Years After Communism*,[10] tato práce využívá jako zdroj inspirace pro pozdější klasifikaci aktérů podílejících se na politikách paměti a diskuzi o Údolí padlých.

Akademická debata o sporných a kontroverzních památnících a místech paměti v politikách paměti je poměrně rozsáhlá a zahrnuje různorodou skupinu případů, z nichž je zde možno zmínit jen několik. Boj o interpretace a reprezentace, který obklopoval přestavbu bývalého koncentračního tábora v Dachau, analyzuje v souvislosti s funkcí paměti jako prostředku artikulace moci Aline Sierp.[11] O případu Osvětimi píše mimo jiné Andrew Charlesworth.[12]

Druhým životem původně britského hrobu neznámého vojína na počest mrtvým z imperiální války v malajském městě Ipoh se zabývá Hamzah Muzaini.[13] Památník byl z inciativy nestátních aktérů symbolickými opatřeními předělán na inkluzivní památník připomínající místní i zahraniční oběti během celé malajské historie. I přes tuto změnu ale není možné od místa jeho původní význam zcela odpoutat. Celou řadu čínských míst paměti zkoumají autoři přispívající do knihy *Places of Memory in Modern China: History, Politics, and Identity*.[14] Mauzoleu Mao Ce-tunga v souvislosti s politikou paměti Komunistické strany Číny se věnuje Daniel Leese.[15] Marc Andre Matten na příkladu Čankajškovy pamětní síně v Taipei ukazuje odlišné pohledy dvou hlavních taiwanských stran na kolektivní identitu, které se projevily ve sporu o přejmenování monumentu.[16]

O kontroverzní svatyni Yasukuni v Japonsku, která vzdává hold i řadě válečných zločinců, a o spory, které zde vyvolávají oficiální návštěvy politiků, se zajímá Ako Inuzuka

[8] Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomníky* (Praha: Paseka, 1996)
[9] Zheng Wang, *Memory Politics, Identity And Conflict* (Cham: Springer International Publishing, 2017).
[10] Michael H. Bernhard a Jan Kubik, *Twenty Years After Communism* (New York: Oxford University Press, 2016).
[11] Aline Sierp, „Memory, Identity, and a Painful Past: Contesting the Former Dachau Concentration Camp“, in *Excavating Memory: Sites Of Remembering And Forgetting*, eds. John R. Roby a Maria Theresia Starzmann (Gainesville: University Press of Florida, 2016), 316-335.
[12] Andrew Charlesworth, "Contesting Places Of Memory: The Case Of Auschwitz", *Environment And Planning D: Society And Space* 12, no. 5 (1994): 579-593.
[13] Hamzah Muzaini, „The Afterlives And Memory Politics Of The Ipoh Cenotaph In Perak, Malaysia", *Geoforum* 54 (2014): 142-150, https://www-sciencedirect-com.ezproxy.is.cuni.cz/science/article/pii/S001671851400092X (staženo 8. 3. 2018).
[14] Marc André Matten, *Places Of Memory In Modern China: History, Politics, And Identity* (Leiden: Brill, 2012), https://ebookcentral.proquest.com (staženo 8. 3. 2018).
[15] Daniel Leese, „A Place Where Great Men Rest? The Chairman Mao Memorial Hall“, in *Places Of Memory In Modern China: History, Politics, And Identity*, ed. Marc André Matten (Leiden: Brill, 2012), 91-129.
[16] Marc Andre Matten, “The Chiang Kai-shek Memorial Hall in Taipei: A contested place of memory”, in *Places of Memory in Modern China: History, Politics, And Identity* (Leiden: Brill, 2012), 51-89.

a Thomas Fuchs.[17] Post-koloniální historické dědictví v kontextu politiky cestovního ruchu v Indii zkoumá na příkladu Britské rezidence v Lucknow Kevin Hannam.[18] Článek Lisy Johnson pojednává o přehodnocování významů spojených se sochou rozporuplné postavy holandských dějin J. P. Coena.[19] Novému využití bývalé věznice spojené s uruguayskou vojenskou diktaturou Punta Carretas, ze které se stalo obchodní středisko, se věnuje Ana Guglielmucci a Luciana Ribeiro.[20]

O samotném Údolí padlých jako místu paměti a „disharmonickém dědictví" hovoří v článku *Site of memory and dismemory: the Valley of the Fallen in Spain* Andrea Hepworth.[21] Článek Francisca Ferrandize *Guerras sin fin: Guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea (Války bez konce: Průvodce k objasnění Údolí padlých v současném Španělsku)* se v první řadě soustředí na procesy exhumace z masových hrobů, potažmo Údolí padlých, a představuje osobní příběh člověka, který poté, co se rozhodl exhumovat ostatky svých příbuzných z masového hrobu, zjistil, že byla bez povolení nebo vědomí kohokoliv z rodiny přemístění do Údolí padlých.[22]

Publikací o výstavbě, historii a architektuře Údolí padlých bylo vydáno mnoho. Předkládaná práce v tomto ohledu čerpá především z knihy Daniela Sueira *La verdadera historia del Valle de los Caídos (Skutečná historie Údolí padlých)*[23], která do velké míry vychází z rozhovorů s lidmi podílejícími se na výstavbě monumentu, nebo z publikace *El Valle de los Caídos: Una memoria de España (Údolí padlých: Paměť Španělska).* Tu napsal španělský novinář a spisovatel Fernando Olmeda u příležitosti padesátiletého výročí inaugurace Údolí padlých, aby k problematickému památníku připoutal větší pozornost veřejnosti.[24] Za zmínku stojí i kniha *Los Presos Del Valle De Los Caídos (Vězni z Údolí padlých)* Alberta Bárceny, který má na historii

[17] Ako Inuzuka a Thomas Fuchs, "Memories Of Japanese Militarism: The Yasukuni Shrine As A Commemorative Site", *Journal Of International Communication* 20, no. 1 (2014): 21-41. https://www.ebscohost.com (staženo 15. 6. 2016).

[18] Kevin Hannam, „Contested Representations of War and Heritage at the Residency, Lucknow, India", *International Journal Of Tourism Research* 8, no. 3 (2006): 199-212.

[19] Lisa Johnson, "Renegotiating Dissonant Heritage: The Statue Of J.P. Coen", *International Journal Of Heritage Studies* 20, no. 6 (2013): 583-598, http://www.tandfonline.com (staženo 4. 4. 2016).

[20] Ana Guglielmucci a Luciana Scaraffuni Ribeiro, „Site Of Memory And Site Of Forgetting", *Latin American Perspectives* 43, no. 5 (2016): 131-144.

[21] Andrea Hepworth, „Site of memory and dismemory: the Valley of the Fallen in Spain", *Journal of Genocide Research* vol. 16, no. 4 (2014): 463-485, https://www.ebscohost.com (staženo 20. 12. 2015).

[22] Francisco Ferrándiz, „Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea", *Política y Sociedad* 48, no. 3 (2011): 481-500.

[23] Daniel Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos* (Madrid: Sedmay, 1976).

[24] Fernando Olmeda, *El Valle de los Caídos: Una memoria de España* (Barcelona: Península, 2009).

místa odlišný pohled a soudí, že majoritní diskurz vnímající Údolí padlých jako symbol utrpení politických vězňů není založen na pravdivých premisách.[25]

Co se týče struktury, po teoretickém ukotvení diplomová práce nastiňuje španělský přechod od Frankova diktátorského režimu k demokracii a s ním související kulturu vzpomínání a obecné politiky paměti. Po tomto uvedení do kontextu následuje kapitola stručně zachycující historii Údolí padlých, která se také zmiňuje o mnohočetnosti významů, které toto místo pro jednotlivé občanské skupiny nese.

Ústřední kapitoly práce pojednávají o politikách paměti a debatě na téma Údolí padlých, na které se podílí oficiální i neoficiální aktéři. Největší pozornost je věnována institucionálním aktérům na národní španělské úrovni, kde je otázka nejvíce reflektována a je nejaktuálnější. V rámci této kapitoly je zvoleno chronologické řazení podkapitol, které je přehlednější než členění podle jednotlivých témat či politických aktérů. Působení a postoje těchto aktérů (politických stran) jsou shrnuty po dvou hlavních časových obdobích (po konci vlády socialistů a po konci vlády lidovců). Pod národní úroveň problematiky je zařazena také kapitola věnující se činnosti Národního dědictví (*Patrimonio Nacional)*, veřejné instituce spravující státem vlastněné budovy a areály. Národní dědictví je podřízené španělskému Ministerstvu předsednictví, a je tudíž nevyhnutelně napojeno na vládnoucí stranu. Analýzu působení národních aktérů doplňují kapitoly věnované nadnárodním institucionálním aktérům a aktérům ze španělské občanské společnosti.[26]

Na závěr je potřeba učinit jednu poznámku ohledně terminologie. Pro španělské prostředí je typické používání termínu „historická paměť“, který jinde často bývá kritizován pro spojování dvou pro mnohé protichůdných pojmů. Ve španělské literatuře se však s tímto termínem pracuje hned ve dvou významových rovinách. První je „historická paměť“ jako de facto synonymum pro paměť kolektivní, tedy teoretický koncept. Druhým významem je pak „historická paměť“ jako společensko-politický diskurz o španělských nedávných dějinách, konkrétně především o občanské válce a Frankově diktatuře. Do této „historické paměti“ spadají všechny typy politik paměti, nestátní organizace nebo společenské iniciativy vztahující se nějakým způsobem k dané historické etapě. Kapitoly pojednávající o španělském případu proto označení „historická paměť“ přejímají, ač v teoretické části převažuje termín kolektivní paměť.

[25] Podle něj vězni na stavbě pracovali ze své svobodné vůle, protože z toho pramenila řada benefitů. Čísla, která bývají udávána jako počty pracujících politických vězňů nebo úmrtí během konstrukce, jsou podle Péreze smyšlená a manipulativní. Alberto Bárcena Pérez, *Los presos del Valle de los Caídos* (Madrid: Ediciones San Román. 2015).

[26] Zařazeni naopak nejsou regionální a lokální institucionální aktéři, protože v rozhodování o Údolí padlých nemají kompetence, a k tématu se zpravidla ani příliš nevyjadřují.

1. Teoretická a konceptuální východiska

1.1. Paměť jako téma společenských věd

Fenomén paměti se v posledních letech a desetiletích stal velmi častým předmětem výzkumu jak v přírodních, tak v sociálních, humanitních, případně kulturních oborech. Žádná z vědních disciplín nemůže považovat paměť za výhradně své téma, jedná se o problematiku interdisciplinární, která do jisté míry jedinečně propojuje prvky různých vědeckých oborů. Do bádání o paměti a vzpomínání na společenské a kolektivní úrovni se zapojuje sociologie, historiografie, filozofie, politické vědy či mediální studia. Pro společenské vědy paměť není fenoménem biologického charakteru (jako např. v případě neurovědy), nýbrž sociálního a kulturního. Předmětem zde není individuální paměť s centrem v mozku, ale sociální a komunikativní dimenze lidské paměti, označovaná pojmy kolektivní, sociální a kulturní paměť. Vychází se zde z předpokladu, že vzpomínání a paměť nikdy nepředstavují čistě osobní záležitost, protože se ve svých předpokladech i následcích vztahují jak k osobám, tak ke společenským a politickým souvislostech. Studium paměti tak může obsahovat široké spektrum fenoménů, od individuálních činů zapamatování ve společenském kontextu, přes skupinovou a národní paměť, až ke stále populárnější problematice paměti transnacionální. Témata výzkumu často zahrnují otázky prožitého traumatu a násilí, jako války, diktátorské režimy, terorismus či jiné formy společenského útlaku.

Za autora termínu „kolektivní paměť“ a předchůdce dnešních paměťových studií je považován francouzský sociolog Maurice Halbwachs, který se jako první od 20. let 20. století soustavněji zabýval problematikou paměti z hlediska společenských věd. Jeho hlavní teze vychází z chápání paměti jako sociálního konstruktu. Klíčovým bodem Halbwachsova díla je sociální podmíněnost paměti. Lidská paměť podle něj může existovat jen díky tomu, že existuje paměť kolektivní, která se utváří a funguje v určitých sociálních rámcích. Do nich jsou zasazeny naše vzpomínky a tyto sociální rámce také určují, jaký pro nás mají ony vzpomínky význam, tj. na co a jakým způsobem budeme vzpomínat. Individuální a kolektivní paměť od sebe tedy nelze oddělit.[27] Individuální paměť je vlastně pouze místem propojení různých kolektivních pamětí sociálních skupin, jejichž součástí se v průběhu života stáváme a jejichž pohledem se díváme na minulost. Paměť skupiny je zároveň manifestací její identity.

Trvání paměti je nutně ohraničené dobou trvání skupiny. Ani samotné sociální rámce nejsou neměnnými, jednou provždy danými strukturami. Aby zůstala paměť živá, musí odpovídat aktuálním potřebám dané společnosti, proto musí být odraz minulosti stále znovu skládán

[27] Maurice Halbwachs, *Kolektivní paměť* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2009), 50.

v souladu s prioritami, zájmy a požadavky přítomnosti.[28] Halbwachs tímto vysvětluje i proces zapomínání, které spojuje právě se změnou či zmizením příslušného sociálního rámce.

Už Maurice Halbwachs se ve svých pracích dotkl později tolik diskutované otázky vztahu a rozdílu mezi pamětí a historií. „Dějiny jsou nutně zkratkou, a proto stlačují a koncentrují do několika okamžiků evoluční děje, jež často pokrývají celé epochy.“[29] Kolektivních pamětí existuje více (každá společnost má svou vlastní), kdežto historie „je jednotná a můžeme říci, že je jenom jedna“.[30]

I přesto, že Halbwachsovo dílo po jeho smrti upadlo na dlouhá léta v zapomnění, jeho teze o sociální podmíněnosti paměti se později stala primárním teoretickým východiskem pro další badatele, zejména od 80. let minulého století. V této době začala dodnes trvající vlna zájmu o paměť v akademickém světě, na politické scéně, v umění či v masmédiích. Tato fascinace pamětí bývá kromě společensko-politických změn spojována také s rozmachem připomínání Holocaustu. Doba, kdy generace svědků Holocaustu začala odcházet, s sebou přinesla důležitou změnu ve formách kulturního vzpomínání, bez autobiografických vzpomínek si společnosti uvědomily svoji závislost na médiích jako prostředku přenosu traumatických zkušeností.[31]

Mimo francouzské prostředí, ve kterém se otázkami paměti zabýval především historik Pierre Nora, jehož koncept míst paměti bude představen v následující kapitole, se paměti dostalo značné pozornosti v Německu. V tamním kontextu se nejvíce pracuje s pojmem kulturní paměť. Jak zmiňuje Aleida Assmannová: „Kultura vytváří kontrakt mezi živým, mrtvým a zatím nežijícím, je to rámec, který překračuje hranice minulosti, přítomnosti a budoucnosti.“[32] Její manžel, egyptolog Jan Assmann, dělí kolektivní vzpomínání na komunikativní a kulturní. Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které se vztahují k nedávné minulosti a sdílíme je se svými současníky (především prostřednictvím mluveného slova).[33] Typickým případem je generační paměť, která se rozvíjí u určité skupiny a zaniká se svými nositeli.

Kulturní paměť se v jeho pojetí na rozdíl od paměti komunikativní distancuje od každodennosti a místo toho se zaměřuje na fixní body v minulosti. Ani v ní se paměť nemůže udržet jako taková. Minulost je přetvořena do symbolických figur, na nichž se zachytávají

[28] Jiří Šubrt a Štěpánka Pfeiferová, „Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí“, in *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum,* ed. Jiří Šubrt (Kolín: ARC - Vysoká škola politických a společenských věd, 2010), 21-30.

[29] Halbwachs, *Kolektivní paměť*, 157.

[30] Ibid, 129.

[31] Astrid Erll, „Cultural Memory Studies: An Introduction“, in *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. Astrid Erll a Ansgar Nünning (Berlín: Walter de Gruyter, 2008), 9.

[32] Aleida Assmann, „Canon and Archive“ in *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. Astrid Erll, Ansgar Nünning (Berlín: Walter de Gruyter, 2008), 97.

[33] Jan Assmann, *Kultura a paměť* (Praha: Prostor, 2001), 48.

vzpomínky.[34] Kulturní paměť je tak institucionalizována a uchována ve formách, které mohou být přenášeny napříč situacemi i generacemi. Může se jednat o různé formy textu, příběhy, rituály, památníky, oslavy, rytmy, obrazy, jídlo a pití, prostory a místa atd. Kulturní paměť může sahat jen tak daleko do minulosti, jak daleko ještě může být vnímána jako „naše". Proto tuto formu historického vědomí označujeme za „paměť" a ne jen jako vědomost o minulosti. Na rozdíl od vědomosti v sobě totiž paměť zahrnuje také zapomnění.[35] Naše povědomí o společenské příslušnosti, tedy kolektivní identita, se opírá o účast na tomto společném vědění a společné paměti. Patřit samozřejmě můžeme k mnoha různým skupinám současně a rozmanité a polymorfní jsou proto i kulturní útvary, média, která identitu zajišťují a reprodukují ve sledu generací.[36] Zároveň také platí, že paměť, jakožto i kulturní paměť, je „místní, egocentrická a specifická pro danou skupinu a její hodnoty".[37]

V souvislosti s médii přenosu paměti hovoří o tzv. vektorech nebo nosičích paměti francouzský historik Henry Rousso. Ve svém díle *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944* tak označuje zdroje nesoucí formu rekonstrukce minulé události k sociálnímu účelu, které rozděluje do několika kategorií. Oficiální nosiče zahrnují nejrůznější formy komemorace, památníky či organizované oslavy. Mezi organizační nosiče patří organizace vzniklé za účelem zachování paměti členů konkrétní skupiny (odbojářů, skupiny deportovaných apod.). Velmi různorodou skupinou jsou kulturní vektory paměti (literatura, film, televize). Poslední kategorií jsou nosiče vědecké a akademické, kam spadají učebnice a školní osnovy, ale například také samotná historie jako vědecký obor. [38]

1.2. Místa paměti

Jedním z nejznámějších, ne-li tím vůbec nejznámějším projektem v oblasti paměti je koncepce významného francouzského historika a člena Francouzské akademie Pierra Nory *Místa paměti* (*Les lieux de mémoire*). Jedná se o stejnojmenné Norou vedené třísvazkové dílo z let 1984, 1987 a 1992, ve kterém řada francouzských intelektuálů a historiků přispěla svými esejemi do debaty o symbolech historie politického, sociálního a kulturního života Francie.

Nora se jako jeden z prvních historiků zabýval problematikou paměti, čímž předznamenal významný posun v rámci historiografie. V úvodní eseji svého nejslavnějšího díla nazvané „Mezi pamětí a historií" Nora uvádí, že pojmy „historie" a „paměť" donedávna víceméně

[34] Ibid*,* 50.
[35] Jan Asmann, „Communicative and Cultural Memory" in *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. Astrid Erll a Ansgar Nünning (Berlín: Walter de Gruyter, 2008), 111-113.
[36] Assmann, *Kulturní paměť,* 122-123.
[37] Asmann, „Communicative and Cultural Memory", 113.
[38] Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944* (Cambridge: Harvard University Press, 1991), 219-221.

splývaly, dnes si uvědomujeme, že stojí v každém bodě proti sobě. „Paměť je život, který v sobě nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a zapomnění. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není.“[39] Paměť, která je vždy aktuální fenoménem, si vybírá především nejasné a rozporné vzpomínky, je také náchylná k přenosům a zastírání. „Paměť je přirozeně mnohočetná, skupinová, vícenásobná a individualizovaná. Historie náleží naopak všem a nikomu, což ji propůjčuje sklon k tomu, co je univerzální.“[40] Společenství paměti, jež zajišťovala uchování a předávání hodnot, jsou v Norově podání vytěsňována v procesech globalizace, demokratizace a růstu vlivu médií na masy obyvatel a paměť ustupuje imperativu aktuálnosti a historickému způsobu vnímání minulosti. Proces neustálé změny odsuzuje společnosti k zapomínání.

Paměť, která je „uchvácená historií“ potřebuje podle Nory sestavit inventář míst, do nichž se vtělila, a odvrátit tak proces zapomnění. Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, v prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Tak vznikají místa paměti, materiální i symbolická, které Nora nedělí do konkrétních uzavřených kategorií, poukazuje naopak na to, že je možné přijít s celou škálou jejich třídění.[41] Pokud zohledníme materiální stránku míst, máme místa přenosná, topografická či monumentální; soustředíme-li se na oblast symbolickou, staví se proti sobě místa vládnoucí (spektakulární a vítězná, diktátorská a obvykle nadiktovaná) a místa ovládaná (skýtající útočiště) a takto bychom mohli pokračovat.[42] Místem paměti může být muzeum, archiv, hřbitov, památník či svatyně, ale také vzpomínkové slavnosti, výročí, historické osobnosti a spolky nebo dokonce tak abstraktní pojmy jako například generace.

Místa paměti se podle Nory „rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archívy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené“. Kdybychom vzpomínky uzavřené v místech paměti skutečně prožívali, byla by tato místa nepotřebná. A kdyby se jich naopak ani historie nezmocňovala proto, aby je překrucovala, proměňovala a petrifikovala, nestala by se z nich místa pro paměť. „Právě tento pohyb sem a tam je ustavuje, […] žijí tak tímto dvojznačným životem, uhněteným ze smíšeného pocitu přináležitosti a odpoutání“.[43] Místa paměti jsou specifická tím, že žijí jedině díky své schopnosti proměny, v neustálém oživování svých významů a nepředvídatelném bujení svých odnoží.[44]

[39] Pierre Nora, „Mezi pamětí a historií: problematika míst”, in *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd,* ed. Françoise Mayer (Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998), 8-9.
[40] Ibid.
[41] Místa paměti však podle Nory mají tři dimenze: materiální, funkční a symbolickou.
[42] Pierre Nora, „Mezi pamětí a historií: problematika míst”, 26-27.
[43] Ibid, 13.
[44] Ibid, 22.

Ačkoliv Norova teorie bývá považována za nejkomplexnější pokus vystihnout současnou situaci paměti, jeho přístup vzbuzuje také řadu otázek; co například vzhledem k rozsahu katalogizace projektu, není místem paměti?[45] Henry Rousso ve své recenzi na druhý svazek Míst paměti také poukazuje na to, že některé příspěvky se spíše než místy paměti zabývají pouhou pamětí míst.[46] Za jeden z hlavních problémů Norova přístupu bývá považováno jeho omezení výhradně na francouzskou národní paměť, která navzdory snaze o rozmanitost ignoruje zámořská území Francie nebo paměť imigrantů.[47]

Jak již bylo naznačeno, koncepce Pierra Nory se stala jednou z nejvlivnějších v oblasti kolektivní paměti a vzpomínání. Pozdější využití konceptu míst paměti se neomezuje ani výhradně na disciplínu historie, ani na studium paměti ve francouzském kontextu. Místa paměti se stala příkladem pro celou řadu badatelů z různých oborů. V mnoha zemích po celém světě vznikly projekty inspirované Norovými *Les lieux des mémoire*.[48] Posledním trendem v této oblasti je opouštět národní zaměření konceptu a soustředit se na multikulturní či nadnárodní rovinu míst paměti. Projekty věnované Evropě a jejím společným místům paměti jsou v současnosti stále častějším předmětem výzkumu. I proto je do diplomová práce zařazena kapitola zachycující problematiku Údolí padlých na mezinárodní scéně.

1.3. Památníky

Mezi důležité průsečíky historie, politické paměti a současnosti patří pomníky a památníky, které jsou zároveň také místy paměti v nejužším smyslu. Podle Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného se pomníkem rozumí socha nebo sousoší stojící na veřejném prostranství.[49] Zásadní pro definici památníku však není jeho forma. Pomník či památník je na prvním místě symbolem, teprve pak artefaktem. Může jím být prostý kříž, nebo naopak celý stavební komplex či areál, jak je tomu v případě španělského Údolí padlých. Ten může být ke svému pamětnímu účelu přímo zbudovaný, nebo může být historicky autentický. Důležitý je fakt, že „skutečný" pomník je na rozdíl od jiných plastik či architektur veřejností jako pomník chápán (či uctíván) z důvodů převážně mimoestetických.[50]

[45] Jeffrey K. Olick a Joyce Robbins, „Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 212, http://www.jstor.org (staženo 25. 4. 2017), 121.
[46] Henry Rousso, „Un jeu de l'oie de l'identite française", in *Vingtième Siècle, revue d'histoire* 15 (červenec-srpen 1987): 151-154, http://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_1987_num_15_1_1913_t1_0151_0000_3 (staženo 10. 5. 2017).
[47] Astrid Erll, *Memory In Culture* (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011), 26.
[48] Jako příklad můžeme uvést německá *Deutche Erinnerungsorte* a italská *Luoghi della memoria*.
[49] Hojda a Pokorný, *Pomníky a zapomníky*, 14.
[50] Ibid, 14-15.

Ne vždy je však památník vnímán a chápán v souladu s ideou, kterou měl původně reprezentovat a propagovat. Jen ve vzácných případech se stávaly pomníky opravdovou kvintesencí většinového historického vědomí, častěji se s ním míjely. Pomníkové spory jsou proto věcí přirozenou a věčnou, plynou ze sporu o „národní" tradice, respektive „správný" výklad národních stereotypů. Každý památník představuje určitý politický čin. Zdrojem nedorozumění může být forma a způsob jeho provedení (to, jak pomník vypadá), častěji to však bývají politické souvislosti, které s sebou přináší (jaký má význam). U památníků se konají manifestace, směřují k nim průvody, kladou se věnce, proti památníkům se demonstruje, nebo dokonce probíhají pokusy je zničit. Destrukce památníků je dle Hojdy a Pokorného stejně legitimním projevem živého vztahování se k minulosti jako jejich vytváření. Likvidace často souvisí se změnou politického režimu; v zájmu nové vládnoucí moci je odstranění symbolů minulého režimu. Teprve socha nebo monument, o který nemá nikdo zájem ani v pozitivním, ani v negativním smyslu, přestává být pomníkem a stává se „zapomníkem", mrtvým totemem."[51]

V každém případě pomníky a památníky často bývají zástupným terčem národnostních a politických sporů. Ann Rigney upozorňuje na to, že stejně jako kolektivní vzpomínání není existence památníků statickým bodem, jako spíš neustálým procesem zahrnujícím jak vzpomínky, tak zapomínání (v kontextu měnících se vzorců sociálních rámců).[52] Kulturní život památníků závisí na ochotě lidí znovu do něj investovat. Pokud se mu nedostává pozornosti, přestává fungovat jako médium paměti a stává se nehybným. Paradoxně to může být právě i politický konsensus, který může tento proces usnadnit. „Kontroverze, spíše než kanonizace může být nedůležitějším motorem, který udržuje paměť naživu. Konsensus často vede k neviditelnosti," podotýká Rigney.[53] Památníky mohou časem nabývat další významové vrstvy, mohou se stávat předmětem sporů a nenávisti, s měnícími se pohledy na minulost se mohou se měnit příběhy, které tato místa reprezentují. Avšak ve chvíli, kdy památník přestane vzbuzovat emoce a stane se pouhým bodem v prostoru, přestává být místem paměti, z památníku se stává „zapomník".

1.4. Politiky paměti

Důležitou oblastí zkoumání kolektivní paměti je otázka, jakým způsobem problematiku minulosti a její reprezentace zohledňují političtí aktéři. Politiky paměti, někdy také označované jako politiky minulosti, jsou takové politiky nebo praktiky, které mají vliv na rozhodování o tom, na které části minulosti se ve společnosti vzpomíná, jakým způsobem a za jakým účelem.[54] Jedná se o právně-politická opatření a mechanismy ze strany státu a jeho institucí, jejichž cílem je

[51] Ibid, 17-20.
[52] Rigney, „Divided Pasts: A Premature Memorial and the Dynamics of Collective Remembrance", 93.
[53] Ibid, 94.
[54] Sebastián Vargas Álvarez, „Presentación: Políticas de la memoria y usos públicos de la historia", http://www.scielo.org.co/pdf/meso/v17n35/v17n35a01.pdf (staženo 8. 5. 2017).

„vyrovnat účty s minulostí“. Tato opatření různými způsoby zavádějí a rozšiřují danou interpretaci a reprezentaci minulosti či jejích aspektů, zvláště těch, které vedly k vytvoření nějaké formy kolektivního traumatu (například války, politické násilí, diktátorské režimy porušující lidská práva apod.).[55] Politikou paměti může být vyšetřování minulých zločinů, stíhání pachatelů a odškodnění obětí (jak kolektivů, tak jednotlivců), ale také ustanovení státních svátků a připomínkových ceremoniálů, přejmenování ulic, vytvoření muzeí či zbudování památníků. Tato rozhodnutí jsou většinou součástí veřejných politik. Politikou paměti je samozřejmě také vytváření historiografických narativů o minulosti (zahrnující například vytváření školních osnov).

Nicolas Maslowski rozlišuje mezi dvěma možnými pojetími politik paměti. Prvním je politika paměti jako technika kontroly společnosti (ve stylu orwellovského „Ti, kteří ovládají minulost, ovládají budoucnost.“). Tyto politiky byly vyvinuty společně se vznikem národních států, které jejich prostřednictvím řešily potřebu homogenizace společnosti a socializace svých občanů k národní paměti.[56] S tím přirozeně souvisí také vytváření kolektivní (v tomto případě národní) identity. Druhým přístupem je kolektivní paměť jako hermeneutická práce, tedy jako druh etické politiky, která má udržet vzpomínky na hrůzy, které jsou pro člověka jinak nepředstavitelné.[57]

Mezi historickou pamětí a politickou legitimitou bezpochyby existuje spojitost. Političtí představitelé často paměť využívají k podpoření jejich legitimity, prosazování zájmů, povzbuzení národního ducha a mobilizaci masové podpory.[58] Političtí vůdci a adepti na politický úřad mají často schopnost formulovat nebo zveličovat historické události k jejich vlastnímu prospěchu v politickém procesu. Minulé události se tak mohou stát ústředním bodem politické diskuze. Předvolební kampaně, politické projevy, oficiálně vydané dokumenty či návrhy zákonů odráží konkrétní vize a interpretace historie, které se mohou stát předmětem sporu. Rétorika obsažená v těchto projevech často vzbuzuje ve společnosti silné emoce, čímž může přispět k mobilizace veřejné podpory pro dané politické cíle.[59]

Jak podotýká Georges Mink, ti, co vládou v moderních společnostech, podléhají pokušení „využít mrtvé k vládnutí živým.“[60] Paměť tak je instrumentalizována, aby sloužila

[55] Eric Bussière, Enrique Moradiellos, a Aitor Manuel Bolaños de Miguel, „Políticas de la memoria en las transiciones a la democracia: ¿Cómo comparar los casos de España y Argentina?“, in: *Memorias y lugares de memoria de Europa*, eds. Éric Bussière a Enrique Moradiellos (Bruxelles: P.I.E.P. Lang, 2012), 147-178.

[56] Nicolas Maslowski, „Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky, in*: Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*, eds. Nicolas Maslowski a Jiří Šubrt, (Praha: Karolinum, 2014), 81.

[57] Tento druhý pohled samozřejmě souvisí především s holocaustem, který Maslowski i jiní vnímají jako základ západní paměti a centrální element debat o paměti na různých úrovních.

[58] Wang, *Memory Politics, Identity And Conflict* , 31.

[59] Ibid, 63-64.

[60] Georges Mink a Laure Neumayer, *History, Memory and Politics in Central And Eastern Europe* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 2.

různým politickým projektům. Vzpomínky mohou být mobilizovány za účelem zpochybnění oponentů. Jednotliví aktéři se naopak zpravidla brání takovým narativům a verzím minulosti, které jsou pro jejich zájmy a veřejnou prezentaci nepříznivé.[61] Někdy je samozřejmě v zájmu politických představitelů či stran neotevírat otázky minulosti vůbec a ve společnosti napomáhat zapomnění. V každém případě však téměř vždy koexistuje řada pamětí a vzpomínek na jedno období či událost, které jsou mnohdy radikálně nekompatibilní. Tudíž i představy o tom, jak by se mělo naložit s dědictvím a pozůstalostmi této minulosti, bývají diametrálně odlišné.

1.4.1. Transformace sporných míst paměti

Jak již bylo naznačeno výše, minulost není neměnná a významy jí přisuzované jsou v neustálém procesu transformace. Stejně tak památníky, jakožto i jiná topografická místa paměti, nejsou neměnné ani trvalé. Změnit se může jejich fyzická podoba, významy, které jsou s nimi spojené, nebo mohou být odstraněny a zmizet z veřejného prostoru úplně. Místa spjatá s nedemokratickými režimy, porušováním lidských práv či násilím typicky patří mezi kontroverzní objekty, jejichž osud musí zodpovědné politické autority řešit. Jednou z možností je přetvořit tato problematická místa na muzea. Avšak v případech, kdy různé skupiny ve společnosti nadále interpretují dané místo a minulé události s ním spojené odlišně, bývá obtížné nalézt vhodný způsob vysvětlení a reprezentace této historie v muzeu. Alternativou ke klasickému muzeu pak může být vzdělávací či interpretační centrum, instituce zprostředkovávající významy a hodnoty dědictví. Ani muzeum ani jakékoliv centrum však nemůže zaručit, že je konflikt zcela překonán.

Katharine Hodgkin a Susannah Radstone připomínají, že spory ohledně významu minulosti jsou zároveň bojem o význam přítomnosti a způsobech, jak s minulostí pracovat a vyrovnat se s ní. Předmět sporu obvykle nesouvisí s tím, co se v minulosti skutečně stalo, jako spíše s otázkou kdo je oprávněný zastupovat tuto minulost v přítomnosti. V centru konfliktu pak stojí reprezentace: Měl by být postaven památník, popřípadě kde? Jaké artefakty má uchovávat muzeum a jaké narativy zahrnovat? Jakým názorům má být poskytnut prostor v televizních pořadech?[62] I pokud existuje shoda na průběhu historických událostí, vznikají rozpory o jejich reprezentaci a kontextu, který je má vysvětlovat.

Fyzická transformace míst paměti odráží soupeření mezi politickými aktéry o symbolický kapitál, který ztělesňují. Státní aktéři samozřejmě nejednají ve vakuu, a to ani ve věci rozhodování o osudu památníků a jiných míst paměti. Různé skupiny veřejnosti, od uznávaných neziskových organizací až po samozvané graffiti umělce, se angažují ve formování

[61] Cath Collins, Katherine Hite, a Alfredo Joignant Rondón, ed., *The Politics of Memory in Chile: From Pinochet to Bachelet* (Boulder, Colorado: FistForumPress, 2013), 3.
[62] Hodgkin and Radstone, *Contested Pasts: The Politics Of Memory*, 1.

a přetváření veřejné paměti.[63] Tito soukromí aktéři mohou ovlivňovat rozhodnutí oficiálních státních a regionálních orgánů, i přesto, že se jejich představy někdy výrazně liší. Soukromé snahy o přeměnu památníku totiž zahrnují i vandalismus, zejména pokud je politicky motivovaný.

Zapojení do debaty o místech paměti a prezentované argumenty jsou odrazem jistých politických a ekonomických zájmů zúčastněných aktérů a jejich měnících se potřeb. Nejen opravdu uskutečněné návrhy na změnu jsou proto z politického a společenského hlediska důležité. Benjamin Forest a Juliet Johnson rozdělují dva typy jednání v „památníkové politice": *materiální* zahrnující vytvoření, úpravy či odstranění památníku; a *diskurzivní*, tj. návrhy na vybudování památníku a hrozby jeho destrukcí či pozměněním.[64] Nasnadě by snad bylo přidat i třetí kategorii, která nesouvisí s materiálními úpravami, ani není čistě diskurzivní. „Významové" jednání by zahrnovalo abstraktní změny památníku a významů s ním spojených, jako např. úpravy vysvětlujícího a doplňujícího textu na tabulích u monumentu nebo změnu oficiálního názvu místa (případně i nové lidově používané označení pro něj).

1.4.2. Typologie paměťových aktérů M. Bernharda a J. Kubika

S originálním teoretickým rámcem pro studium „oficiální paměti" přišli profesoři politických věd Michael Bernhard a Jan Kubic. Svůj model sice vytvořili pro výzkum veřejného připomínání 20. výročí pádu komunismu v post-komunistických státech, jeho prvky se však bezpochyby dají aplikovat i na jiné případy zkoumání politik paměti, jelikož napomáhají k pochopení vztahu mezi historickou pamětí a politikou obecně. V centru Bernhardova a Kubikova modelu stojí paměťoví aktéři (*mnemonic actors*), politické síly (jednotlivci, strany, instituce, organizace), které mají zájem o konkrétní výklad minulosti. S historií často zacházejí instrumentálně, aby vytvořili vizi minulosti, která podle jejich předpokladů bude nejlépe legitimizovat jejich snahu získat a udržet moc.[65] Každý politický účastník si vybírá strategie s ohledem na možné vlivy na jeho postavení a kulturní interpretace a dopady onoho rozhodnutí.

Bernhard a Kubik identifikují čtyři ideální typy takovýchto aktérů na poli paměti, jejichž charakteristiky analyzují na základě definice politiky Harolda Lasswella: „*kdo* dostane *co*, *kdy* a *jak.*" Mimoto zohledňují i otázku *proč*. *Paměťoví válečníci* sami sebe vidí jako obránce „pravdivé" vize minulosti a vymezují se vůči jiným aktérům prosazujícím „špatné" a „nepravdivé" verze historie. Obsah kolektivní paměti je pro paměťové válečníky nesporný a není předmětem

[63] Forest a Johnson, „Monumental Politics: Regime Type And Public Memory In Post-Communist States", 270-273.
[64] Ibid, 270.
[65] Bernhard a Kubik, *Twenty Years After Communism*, 3-4.

jednání a kompromisu. Alternativní verze minulosti jsou odmítnuty. Jediným problémem je, jak přimět ostatní akceptovat jejich „pravdivou“ vizi minulosti.[66]

Paměťoví pluralisté naopak akceptují, že kromě „nás“ a naší vize minulosti existují také „oni“ s vlastními vizemi, na které mají nárok a respektují je. Pokud je mezi vizemi rozpor, jsou připraveni vést dialog a hledat kompromis. Důležité je definování společných základů a spořádané usilování o nalezení vztyčných bodů, které poskytnou platformu pro diskuzi mezi konkurenčními verzemi.

Paměťoví odmítači (*mnemonic abnegators*) se politice paměti vyhýbají a zpravidla ji vidí jako ztrátu času. Buď o ni jednoduše nemají zájem, nebo nevidí žádné výhody v zapojení se do ní. V některých případech může být tento postoj dán tím, že má země jednu unifikovanou a široce sdílenou vizi minulosti. Jindy je odmítnutí zapojení do politik paměti nezávislé na ostatních aktérech. Zřeknutí se paměťových sporů také může souviset s politikou záměrného zapomínání. Tu mohou zvolit aktéři přímo nebo nepřímo (skrz své politické předchůdce) zodpovědní za minulá společenská traumata.

Poslední kategorií jsou *prospektivní paměťoví aktéři* (*mnemonic prospectives)*, tedy ti zaměření na budoucnost. Věří, že rozluštili rébus historie a našli klíč k lepší budoucnosti. Své jednání neospravedlňují jeho ukotvením v minulosti, ale vyhlídkami na „lepší“ budoucnost. Této kategorii nevěnují autoři příliš pozornosti, zejména proto, že v regionu, který zkoumají, nemá téměř žádné zastoupení.[67]

[66] Ibid, 11-12.

[67] V návaznosti na tuto typologii a interakce mezi aktéry autoři definují tři typy režimů paměti: roztříštěný paměťový režim s minimálně jedním paměťovým válečníkem; pilířový režim, kde nejsou válečníci, ale existuje alespoň jeden pluralista; a jednotný režim, kde nejsou ani válečníci, ani pluralisté.

2. Španělská tranzice, kultura vzpomínání a politiky paměti

Tato kapitola nejprve stručně představuje španělský přechod od Frankova diktátorského režimu k demokracii a různé pohledy na tuto tranzici, včetně bodů, které na ni bývají oceňovány či kritizovány. Všímá si také paktu zapomnění, který byl politiky prosazen, i jeho prvního porušení. Poté obecně hovoří o problematice historické paměti ve Španělsku v dalších letech. V centru pozornosti stojí nejen politická rovina paměti, ale i další aspekty „kultury vzpomínání“[68], zejména společenské hnutí za obnovení historické paměti související se obměnou generací.

2.1. Demokratická tranzice

Španělský způsob přechodu od diktatury k demokracii je v mnoha ohledech specifický a vzbuzuje velmi různorodé reakce a hodnocení odborníků. Po smrti generála Franka v listopadu 1975 země neprošla jasným zlomem a rozchodem s autoritativním režimem. Proces, který následoval, se nesl v duchu postupných reforem, na nichž se podílela jak bývalá demokratická opozice, tak umírnění příslušníci frankistických kruhů. Demokratizace země tak byla založena na kompromisu, ne na ostrém vymezení se vůči diktátorskému režimu. Na rozdíl od jiných zemí majících zkušenost s demokratickou tranzicí nevznikla ve Španělsku žádná komise pravdy, žádné vojenské soudy, neproběhlo vyšetřování zločinů páchaných v minulém režimu ani byrokratické čistky ve státním aparátu. Minulost nebyla během tranzice, která bývá nejčastěji vymezována lety 1975 a 1978 (schválení nové ústavy) nebo 1981 (potlačení pokusu o státní puč), konfrontována představiteli politických stran, nátlakových skupin ani z řad občanské společnosti. Ve společnosti panovala po smrti Franka velká nejistota, mnoho lidí mělo obavy z nestability, která by mohla vést k dalšímu občanskému konfliktu. Někteří dokonce viděli paralely mezi předválečnými 30. léty a 70. léty, které mohly být přehnané, i tak ale reaktivovaly vzpomínky na neblahé období nedávných dějin.[69]

Obavy z otvírání starých sporů převládly nad potřebou dosáhnout spravedlnosti. Mír a stabilita byly v dané chvíli důležitější než hledání zodpovědnosti a pravdy o frankistickém režimu. Žádný zájem na otevírání minulosti neměl ani první demokraticky zvolený premiér Adolfo Suárez, který sám býval frankistickým úředníkem. Jelikož se na chodu autoritativního režimu podílela značná část španělské společnosti a ještě významnější část režim tiše akceptovala, bylo

[68] Podle jedné z definic jde o souhrn aktivit společnosti nebo její části připomínajících minulost (oslavy, svátky, pomníky) a obecně využívání minulosti v současnosti. Kultura vzpomínání tak kromě politik paměti zahrnuje například i paměť rodinnou a skupinovou.
Soňa Mikulová, přednáška v rámci kurzu "Kultura vzpomínání v západoevropských zemích po druhé světové válce", Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha, 2015.

[69] Peter Zwart, „Politics of Memory and Managing Trauma in Spain: Constructing Identities“, in *Rethinking Citizenship: New Voices in Euroculture*, Asier Altuna, a Mariluz Suárez (Groningen: Euroculture consortium, 2013): 133, https://www.rug.nl/research/portal/files/29253728/politics.pdf (staženo 7. 1. 2018).

nepředstavitelné postihnout všechny. I proto se často hovoří o tom, že Španělsko během tranzice udělalo za minulostí tlustou čáru, obrátilo stránku a místo minulosti se začalo soustředit na budoucnost.

Ústřední prvek kompromisu ve španělské společnosti bývá označován jako pakt zapomnění (méně často se používá termín pakt ticha, který je však pravděpodobně výstižnější). Tento termín odkazuje k neformální dohodě mezi post-frankistickými reformátory a demokratickou opozicí na „zapomnění" minulých politických excesů a přečinů, včetně masového zabíjení během občanské války a represí v době frankismu. Účelem tohoto nepsaného paktu bylo vyhnout se otevírání starých sporů v politice, potažmo opakovaní krvavého občanského konfliktu.[70] Ve většině politických kruhů panovalo přesvědčení, že by zúčtování s viníky a konfrontování minulosti demokratizačnímu procesu neprospělo.

Právní podobu paktu zapomnění dal zákon o amnestii z října 1977.[71] Tím byli amnestováni političtí vězni, stejně jako pachatelé širokého spektra politických zločinů spáchaných během občanské války a následné diktatury. Zákon tak garantoval beztrestnost kolaborantům a všem osobám spjatým s frankismem. Ač byl právě za tuto garanci beztrestnosti i v případech potlačování lidských práv zákon o amnestii v pozdějších letech kritizován, ve své době prošel parlamentem bez větší debaty. Pozornost ve společnosti byla obrácená na hledání smíru a odpuštění. Společenská poptávka po učinění kroků proti osobám odpovědným za diktaturu chyběla.[72] Projevovalo se spíše přání překonat frankistickou minulost, což dokládá i fakt, že 61% Španělů myšlenku všeobecné amnestie podporovalo.[73] To politické elitě umožnilo i nadále bez obav z odporu veřejnosti prosazovat strategii distancování se od minulosti a institucionalizovaného zapomnění.

Během období tranzice musely různé politické skupiny v některých otázkách ustoupit ze svých vyhraněných pozic a přistoupit na kompromis. Levice se musela vzdát snu o obnovení španělské republikánské tradice a přijmout parlamentní monarchii, pravice zase upustila od představy Španělska jako kulturně monolitickém národě a přiznala autonomní vládu etnickým menšinám. Na oplátku za to, že levicové kruhy odsouhlasily všeobecnou amnestii pro frankistické

[70] Oxana Shevel, „The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine", *Slavic Review* 70, no. 1 (2011): 138-139.

[71] Ley 46/1977, de 15 de octubre, de Amnistia, BOE-A-1977-24937, https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1977-24937 (staženo 10. 1. 2018).

[72] Francisco Colom, „The Spanish Transition Forty Years Later: Democracy, Devolution And Pluralism", *Spanish National Research Council* (květen 2017), https://www.pluralism.ca/wp-content/uploads/2017/10/Spain_FColom_Complete_Case_EN.pdf (staženo 10. 1. 2018).

[73] Jose Ignacio Wert Ortega, „The Transition from Below: Public Opinion Among the Spanish Population from 1977-1979" in *Spain at the Polls*, eds. Howard R. Penniman a Eusebio M. Mujal-Leaon (Durham, NC: Duke University Press, 1985), 74-75.

pachatele institucionálního násilí, přijali post-frankističtí reformátoři osvobození politických vězňů, legalizaci Komunistické strany a první skutečně svobodné volby v červnu 1977.[74]

Podle Omara Encarnacióna se španělská tranzice stala exemplárním příkladem demokratické konsolidace a přinesla mnohá poučení o souvislosti mezi demokratizací a smířením, především tu, že usmíření (ve smyslu vyrovnání účtů) nemusí vždy být nutným předpokladem k demokratickému přechodu.[75] Demokracii je dle slov tohoto autora možné upevnit bez předchozího urovnání obtížné a bolavé minulosti. Je sice pravda, že se demokratizace a usmíření vzájemně podporují, nejedná se ale o univerzální návod, jak se čerstvé demokracie mají vypořádávat s obtížnou minulostí. Důležitou roli hrají místní politická specifika či povaha konfliktu, kvůli kterému je nutné smír hledat. Pronásledování pachatelů, hledání pravdy a zodpovědnosti není v některých případech možné ani žádoucí. [76]

I když i Encarnación upozorňuje na to, že zapomnění minulosti během tranzice mělo svoji cenu, ne všichni autoři se s jeho v zásadě pozitivním hodnocením španělského vyrovnání s minulostí shodují. V posledních letech přibývá kritických interpretací tranzice, José Manuel Roca ji například považuje za zmařenou příležitost.[77] Velmi kritický je Juan Carlos Monedero, který v nepodařeném přechodu k demokracii vidí zárodek mnoha problémů dnešního Španělska.[78]

Asi největším problémem španělského způsobu zacházení s minulostí je morální zrovnoprávnění mezi oběma stranami v občanské válce. Válka byla už od 60. let všeobecně vnímána jako tragický čin kolektivního šílenství, za který všichni Španělé sdílí vinu.[79] Tím, že byla ve jménu usmíření za minulostí udělána tlustá čára, nebyl tento narativ po smrti Franka nijak výrazně narušen a nadále panoval konsensus o oboustranné odpovědnosti pravice a levice za brutality války. Neexistoval ale konsensus ohledně rozpoutání války, ani o významu 40 let diktatury. Pakt zapomnění zabránil jakékoliv společenské diskuzi na toto téma. Neutrální výklad občanské války, ve kterém byly obě strany stejně vinny, tak nadále maskoval fakt, že Frankův převrat byl útokem reakční menšiny na lidem zvolenou vládu a naznačoval, že utrpení poražených

[74] Shevel, „The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine“, 139.

[75] Demokratizaci a usmíření vnímá Encarnación jako dva analyticky odlišné procesy, které vyžadují na sobě nezávislé kroky. Demokratizací se myslí úspěšné jednání ve společnosti o politicko-institucionálních pravidlech demokratické koexistence. Usmíření je spojeno se zúčtováním s minulostí. Proto je možné, aby proběhla demokratizace bez společenského usmíření.

[76] Omar G. Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain“, *Political Science Quarterly* 123, no. 3 (2008): 455-457.

[77] José Manuel Roca, *La Oxidada Transición* (Madrid: La Linterna Sorda, 2013).

[78] Juan Carlos Monedero, *La Transición Contada A Nuestros Padres* (Madrid: Los Libros de la Catarata, 2013).

[79] Michael Richards, „From War Culture To Civil Society: Francoism, Social Change And Memories Of The Spanish Civil War“, *History & Memory* 14, no. 1 (2002): 111.

republikánů bylo stejné jako vítězných nacionalistů a že všechny sektory společnosti byly srovnatelně postiženy Frankovou diktaturou.[80]

Pro levici byla amnestie v daném kontextu nejmenším možným zlem a viděla ji jako nezbytný krok k zajištění úspěchu demokracie. Prostředek původně koncipovaný hlavně k zabezpečení propuštění politických vězňů se ale nakonec ukázal vstřícnějším k pravici než k levici, když zabránil jakékoliv zodpovědnosti nebo odsouzení předchozího režimu.[81] Paměť republikánů byla potlačena a oběti frankismu byly v zájmu konsolidace nové demokracie nuceny zachovat mlčení o nespravedlnostech, kterými trpěly.

Ve Španělsku neexistovala shoda na tom, jak referovat o autoritativním frankistickém režimu. Klasické heslo „nikdy více" zde mělo odlišný charakter než např. v Latinské Americe či v jiných případech přechodu k demokratickému režimu, kde odkazovalo k samotné diktatuře. Ve španělském případě odkazuje slogan „nikdy více" výhradně k občanské válce, jejímuž opakování se bylo třeba za každou cenu vyhnout. Vše, co mělo co dočinění s frankismem, bylo naopak třeba zapomenout.[82]

I média, která po dekádách cenzury začala projevovat svou sílu, většinově přijala politický konsensus zapomenout na minulost. Nový liberální deník *El País* aktivně prosazoval strategii posunout se dál a nehledět do minulosti. Kulturu distancování se od minulosti povzbudil také ekonomický boom, který přispěl k tomu, že minulost jako téma zajímala méně lidí. Prudký hospodářský růst a vznik konzumní společnosti v 60. letech navíc v mnoha lidech utvořil ambivalentní postoj k frankismu, který si i dlouho po něm spojovali s negativními i pozitivními aspekty.[83]

Politika národního smíření, kterou politické elity během tranzice prosazovaly, nediskreditovala diktaturu a osoby, které měli na svědomí bezpráví a nerespektování lidských práv. „Smíření" bylo ve španělském provedení spíše vyrovnáním práv poražených z občanské války s právy vítězů. Ideologičtí dědicové diktatury těžily z dohody neotevírat historii mnohem více než ti, kteří během ní byli perzekuováni nebo se proti frankismu postavili.[84] Octavio Alberola a Fèlix Villagrasa považují „smír" a „konsensus" za největší výmluvy španělské tranzice, v jejichž

[80] Paloma Aguilar a Katherine Hite, „Historical Memory and Authoritarian Legacies in Processes of Political Change: Spain and Chile", in *Authoritarian Legacies and Democracy in Latin America and Southern Europe*, eds. Katherine Hite a Paola Cesarini (Notre Dame: Notre Dame Press, 2004), 195.

[81] Filipa Reimundo, „Dealing with the Past in Central and Southern European Democracies: Comparing Spain and Poland", in *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe,* eds. Georges Mink a Laure Neumayer (Basingstoke: Palgrave Macmillan UK, 2013), 136-154.

[82] Paloma Aguilar, „La presencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia espanola", *Pasajes: Revista de pensamiento contemporáneo*, no. 11 (2003): 16-19.

[83] Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain", 445-6.

[84] Paloma Aguilar, „Las políticas de la memoria", in *La España de Zapatero : años de cambios 2004*-2008, eds. Anna Bosco a Ignacio Sánchez-Cuenca (Madrid: Editorial Pablo Iglesias, 2009), 156-158.

jménu bylo nezbytné zapomenout na kruté represe a nepohodlnou minulost celkově. Fakt, že během všech předchozích let byla společnost rozdělena na vítěze a poražené, pronásledované a pronásledující, a že nyní to byli „vítězové“, kteří měli ustoupit ze svých bývalých pozic a přijmout restauraci režimu, který chtěli navždy zničit, nebyl brán v potaz.[85] Pakt zapomnění znemožnil jakékoliv formální zpracování minulosti a hledání historické pravdy, docílil zproštění viny frankismu a garantoval beztrestnost jeho tvůrcům.

Tak traumatická událost, jakou občanská válka a následná diktatura byla, však nemůže být vymazána z kolektivní paměti z pouhého rozhodnutí politických protagonistů tranzice. Jak podotýká Peter Zwart, ticho není to samé co zapomnění a traumatické zkušenosti je téměř nemožné zapomenout, ač obvykle si lidé pamatují spíše pozitivní, než negativní zážitky. Nejlepší léčbou traumatu je jeho sdílení s ostatními.[86] Tato možnost ale nebyla republikánům ve Španělsku během tranzice poskytnuta a spokojit se museli s tím, že byla jejich práva po letech útlaku zrovnoprávněna s právy těch, kdo v občanské válce zvítězili.

2.2. Paměť v období socialistické vlády

Během čtyř vládních období socialistické vlády v letech 1982 až 1996 nedošlo k žádným výraznějším pokusům o rozbití či narušení paktu zapomnění. Navzdory tomu, že levice byla hlavní obětí frankistických represí, neprojevovala v této době zájem o revizi minulosti a odsouzení Frankova převratu a diktatury. Odborníci o této etapě hovoří jako o „rocích velkého ticha a žádné paměti.“[87]

PSOE (*Partido Socialista Obrero Español,* Španělská socialistická dělnická strana) v zájmu stability demokracie respektovala nepsané pravidlo nevytahovat záležitosti minulosti na politické scéně. Paloma Aguilar a Carsten Humlebaek dokonce tvrdí, že pokud jde o národní vzpomínání a symboliku, přetrvávala z frankistického režimu řada praktik.[88] Mýty, které diktatura vytvořila, nebyly vyvráceny.[89] Neproběhly pokusy odkázat nový demokratický režim k první

[85] Octavio Alberola Suriñach a Félix Villagrasa i Hernàndez, *Miedo A La Memoria* (Barcelona: Flor del Viento, 2008), 2-3.

[86] Peter Zwart, „Politics of Memory and Managing Trauma in Spain: Constructing Identities“, 130-131.

[87] Sergio Gálvez Biesca, „El Proceso de la Recuperación de la Memoria Histrica en España: Una Aproximación a los Movimientos Sociales por la Memoria“, *International Journal Of Iberian Studies* 19, no. 1 (2006): 33.

[88] Paloma Aguilar Fernandez a Carsten Humlebaek, "Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War“, *History & Memory* 14, no. 1 (2002): 152-154.

[89] Např. mýtus o „neovladatelných Španělech“, pečlivě kultivovaný za frankismu, dobře posloužil i během demokratické tranzice a ještě v roce 1987 přes 33% Španělů souhlasilo s Frankovým výrokem: „Protože jsou Španělé vášniví individualisté, je obtížné, aby demokracie v naší zemi fungovala.“
Carsten Humlebæk, „Usos políticos del pasado reciente durante los años de gobierno del PP“, *Historia del Presente* n. 3 (2004): 157-167.

španělské demokratické etapě, druhé republice, ta byla naopak proto, že vyústila v občanskou válku, vnímána spíše jako odstrašující příklad.

Téma občanské války a frankismu nebylo na politickém poli v prvních dekádách demokracie vůbec přítomno. Určitou výjimkou bylo výročí začátku občanské války v roce 1986, které, i přes nepsané pravidlo neotvírat otázky minulosti, nemohla vláda Felipa Gonzáleze zcela ignorovat. V prohlášení vlády při této příležitosti zaznělo, že občanská válka není událostí, která by měla být připomínána. Ač byla pro ty, kteří ji prožili, určujícím momentem jejich života, není již přítomna v realitě země založené na principech svobody a tolerance.[90] Zvláštním způsobem se González vypořádal také s očividnou potřebou náležitého památníku obětem války. Namísto vztyčení nového monumentu byl ke stávajícímu památníku hrdinům 2. května[91] připojen popisek „čest všem, kteří zemřeli pro Španělsko".[92]

Gonzálezova neochota otevírat staré rány je stejně jako v případě jeho předchůdce pochopitelná, přestože důvody k ní byly odlišné. Probíhající modernizace společnosti vyznačující se legalizací potratů, omezením role katolické církve ve vzdělávání nebo normalizací vztahů s nově vytvořenými regionálními vládami, zahrnovala i procesy a změny v socialistické straně samotné. PSOE se chtěla profilovat jako „catch-all" strana, proto bylo třeba se částečně distancovat od vlastní problematické minulosti, jako byla radikalizace pracovní třídy, znepřátelení si katolické církve a zastrašování podnikatelské komunity během období druhé republiky. Zároveň se strana obávala vyšetřování zločinů spáchaných levicí za občanské války, které nebyly bezvýznamné.[93]

Španělská veřejnost byla téměř bez výjimek ochotna mlčení politických elit o minulosti respektovat a nenarušovat. Hlavním faktorem v tom přitom byl strach z toho, že otevírání minulosti nemůže přinést nic dobrého, ale jen situaci přitížit. Dle Encarnacióna může tato obava být dědictvím puče z února 1981, který sice ztroskotal, ale podařilo se mu zamezit společenskému odhodlání obnovit historickou paměť země, které bylo těsně po tranzici patrné.[94] Zřejmý byl i strach z minulosti samotné a z toho, co by mohlo být odhaleno. Jak vysvětluje historička Helen

[90] González, Felipe, „Declaración del Gobierno de la Nación con ocasión del 50 aniversario del comienzo de la Guerra Civil. 18 de julio de 1986," dostupné na www.cepc.gob.es (staženo 18. 1. 2018).

[91] Madridské povstání proti francouzským okupantům v roce 1808.

[92] Důvod této „recyklace" monumentu byl dvojí: svázat vzpomínku na kontroverzní událost (občanskou válku) s tou, které byla všeobecně oslavována (2. květen) a neupoutat na 50. výročí příliš pozornosti. I když to nikdy nebylo vysloveně řečeno, tato úprava stávajícího památníku byla zamýšlena jako jakási náhrada za Údolí padlých, protože nikdo nemohl zastřít, že Frankem zbudovaný památník (kde je zároveň jeho hrob) je ztělesněním jednostranného vidění historie. Navíc tento dodatek k již existujícímu památníku byl vidět až na druhý pohled a fyzické rysy města zůstaly nezměněny.

Aguilar a Humlebaek, „Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War", 126-127.

[93] Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain", 441-442.

[94] Ibid, 442-443.

Graham, pakt ticha byl potřeba nejen kvůli frankistickým elitám, ale i proto, že široké vrstvy „obyčejných Španělů" měly podíl na represích a cítily se proviněny.[95] Pakt byl ale křehký, protože výhody z něj plynoucí byly silně nevyvážené. Ti, co s diktaturou kolaborovali, z něj těžili o mnoho více než ti, kteří se frankistickému režimu postavili.

Za první vážnější narušení paktu zapomnění a konsensu nepoužívat minulost jako politickou zbraň bývá považována předvolební kampaň PSOE v roce 1993. Socialisté se obávali volební porážky, a tak v kampani poukazovali na frankistickou minulost Lidové strany (*Partido Popular,* PP) a možné ohrožení demokracie pod její vládou.[96] Tato strategie se ukázala jako účinná, PSOE volby vyhrála, poté však nadále nepsanou dohodu nechat minulost minulostí respektovala.

Otázky občanské války a frankismu se v politické sféře a v parlamentu začínají objevovat po zvolení vlády PP v roce 1996, ještě intenzivněji pak po roce 2000, kdy lidovci získali v parlamentu absolutní většinu. Jednou z prvních příležitostí k debatě na toto téma bylo 60. výročí vytvoření interbrigád na podzim roku 1996. O rok dříve byl schválený návrh Baskické národní strany (*Partido Nacionalista Vasco,* PNV), Spojené levice (*Izquierda Unida,* IU) a PSOE o obnově slibu z roku 1938 udělit španělské občanství členům brigád. Mezitím ale došlo ke změně vlády, a ač Aznarova vláda iniciativu formálně podpořila, konzervativci byli mnohem méně otevření přijetí interbrigadistů a ze slavnostního ceremoniálu se jich většina omluvila.[97] Podporovali sice udělení občanství, raději by však, kdyby vše proběhlo v tichosti a nevyústilo v širší debatu o občanské válce. Nicméně to se přesně stalo. Předseda Kongresu Federico Trillo hovořil o tom, že je lepší neoživovat smutné události španělské historie.[98] Vidění občanské války jako smutné události ilustruje neochotu PP dělat rozdíly mezi oběma stranami v konfliktu a jasné upřednostňování pasivního ticha.

Na příkladu této události lze také dobře nastínit postoj hlavních deníků k debatě. *El País* věnoval záležitosti interbrigád největší pozornost a vyjadřoval se kriticky k reakci vlády PP.[99] *El Mundo* také událost komentoval, tón článků však byl méně polemický. Konzervativní deník *ABC* naopak o tomto dění prakticky vůbec neinformoval, navíc v sekci názorů zveřejnil článek kritizující roli interbrigád ve válce.[100]

[95] Helen Graham, „The Spanish Civil War, 1936–2003: The Return Of Republican Memory*", Science & Society* 68, no. 3 (2004): 324.

96 Humlebæk, „Usos políticos del pasado reciente durante los años de gobierno del PP", 161.

[97] Ibid, 158-160

[98] José Lera, „Trillo Dice De Los Brigadistas Que "Más Vale No Resucitar Hechos Tristes"", *El País,* 16. 11. 1996, https://elpais.com/diario/1996/11/16/espana/848098807_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

[99] „¡Volved!", *El País*, 8. 11. 1996, https://elpais.com/diario/1996/11/08/opinion/847407606_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

[100] Humlebæk, „Usos políticos del pasado reciente durante los años de gobierno del PP", 160-161.

Jedním z prvních pokusů veřejně odsoudit frankismus bylo výročí konce války v roce 1999, které opozice chtěla oslavit jako 60. výročí vzniku exilu a využít tak další příležitosti poukázat na rozdíl mezi oběma stranami v občanském konfliktu. Další iniciativy podobného ražení následovaly, ať již přicházely z řad PSOE či z regionálních baskických a katalánských stran, které se ke strategii aktivně připojily.[101] Určitou motivací pro tyto iniciativy byla kromě zájmu na prosazení témat samotných i snaha dostat konzervativce do obtížné pozice. Tato politická taktika počítala s tím, že pokud PP veřejně odsoudí diktaturu, ztratí své nejvíce pravicové voliče, a pokud tak neudělá, bude možné stranu stigmatizovat jako „post-frankistickou".[102]

Jelikož byla demokratická tranzice mezi Španěly populární, pokusila se Lidová strana přivlastnit si její dědictví. Údajně nebylo lepšího důkazu překonanosti diktatury než úspěšná demokratická zkušenost, a odvolávání se k minulosti proto nebylo nutné. Za jediné přežívající nebezpečí a anachronismus z dob frankismu strana považovala terorismus baskické organizace ETA (*Euskadi Ta Askatasuna*), jakékoliv jiné odvolávání se na minulost bylo považováno za nadbytečné.[103]

I přesto, že se tomu konzervativci dlouho bránili, 20. listopadu 2002 souhlasili v Kongresu poslanců s pěti návrhy opozice, čímž přijali explicitní odsouzení frankistické diktatury a uznání rozdílu mezi dvěma stranami v občanské válce.[104] Je bezpochyby možné označit tento krok PP v tak symbolický den (výročí úmrtí Josého Antonia Prima de Rivery v roce 1936 a Francisca Franka v roce 1975) za přelomový. Deklarace nicméně byla limitovaná jak svou formou, tak obsahem. PP se snažila stanovit limity pro budoucí politické využívání minulosti, které podle ní nesmělo vést k oživení starých ran. Důležitým důvodem proč lidovci s návrhy souhlasili, bylo to, že byla dohoda vnímána jako definitivní, jak poznamenal poslanec Atencia Robledo,[105] a měla jednou pro vždy zamezit diskuzím a iniciativám o historické spravedlnosti ve svých různých podobách. Tato představa však byla pošetilá. Kromě výsledku jednání politických stran totiž již nějakou dobu probíhala živá občansko-společenská kampaň za historickou paměť a důstojné odškodnění obětí občanské války a frankismu.

[101] Aguilar, „La presencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia espanola", 21.
[102] Humlebæk, „Usos políticos del pasado reciente durante los años de gobierno del PP", 164.
[103] Aguilar, „La presencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia espanola", 22.
[104] Součástí bylo také „morální uznání" všech, kteří trpěli represemi za obranu svobody a demokracie, ekonomická pomoc exulantům a jiným obětem nebo oficiální podpora exhumací masových hrobů.
Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional, VII legislatura, č. 625, 20. 11. 2002, http://www.congreso.es/public_oficiales/L7/CONG/DS/CO/CO_625.PDF (staženo 15. 1. 2018).
[105] Ibid, 20517.

2.3. Hnutí za obnovení historické paměti

Od konce devadesátých let vzrůstaly ve španělské společnosti aktivity upozorňující na nedostatečnou pozornost, kterou politici věnují obětem frankistického režimu. Stále více skupin považovalo za nezbytné skoncovat s marginalizací kolektivní paměti o nedávné minulosti a dožadovat se pravdy, spravedlnosti a reparací pro oběti. Tyto tendence bývají označovány jako rekuperace či obnovení historické paměti. Představitelé hnutí vytýkali politickým představitelům, že se drží oficiálního příběhu o minulosti, který ve veřejném prostoru marginalizuje dědictví antifrankismu a vzpomínky na utrpení poražených ve válce. Republikánská a antifrankistická paměť skutečně dlouho zůstávala mimo oficiální kolektivní paměť a veřejnými činiteli nikdy nebyla obhajována jako pilíř demokracie. Přenos této paměti byl tedy odkázán výhradně do soukromého a rodinného sektoru.

Právě z těchto kruhů vzešla řada asociací a spolků zabývajících se těmito tématy. Mezi prvními byla v roce 1997 založena *Asociace Archiv, válka a exil* (AGE). Mezi její požadavky patřilo vytvoření archivu občanské války a republikánského exilu, anulování frankistických rozsudků a vrácení důstojnosti republikánským bojovníkům.[106] Byla také první asociací, která zorganizovala otevření hrobu jako akt politického významu.[107] Zdaleka nejznámějším a nejdůležitějším spolkem, který měl vedoucí roli v prosazování záležitostí minulosti na politickém poli, je *Asociace pro obnovu historické paměti* (*Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica*, ARMH). Byla založena roku 2000 novinářem Emiliem Silvou, jehož děda byl na počátku občanské války zastřelen falangisty. Hlavním cílem ARMH je lokalizace a exhumace ostatků obětí represe a jejich navrácení rodinným příslušníkům.[108]

Vytvoření mnoha dalších spolků a asociací následovalo brzy poté. Jejich činnosti a terény působení byly různé a každé uskupení mělo vlastní sadu požadavků, mnoho bodů však bylo společných napříč celým spektrem: přiznání morální, soudní a ekonomické reparace všem obětem; anulace soudních procesů uskutečněných za diktatury; řešení otázky masových hrobů; odstranění frankistické symboliky a názvosloví a vytvoření archivu občanské války a frankismu.[109] Několikrát proběhly snahy o vytvoření celostátní koordinační asociace, ty však byly kvůli četným

[106] Mercedes Yusta Rodrigo, „¿« Memoria Versus Justicia »? La « Recuperación De La Memoria Histórica » En La España Actual“, *Amnis*, no. 2 (2011): 8, dostupné na https://journals.openedition.org/amnis/1482 (staženo 10. 1. 2018).

[107] Jednalo se o hrob v oblasti El Bierzo, ve kterém byli pohřbeni čtyři partyzáni zabiti pořádkovými silami v roce 1941.

[108] Mezi lety 2000 a 2014 provedla asociace 158 exhumací s 1337 těly. "¿Qué es la Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH)", http://memoriahistorica.org.es/que-es-la-asociacion-para-la-recuperacion-de-la-memoria-historica-armh-2000-2012/ (staženo 15. 1. 2018).

[109] Gálvez Biesca, „El Proceso de la Recuperación de la Memoria Histrica en España: Una Aproximación a los Movimientos Sociales por la Memoria“, 36.

neshodám neúspěšné. Mezi hlavní problematické body patřily odlišné představy o práci institucí a roli politických stran nebo míra politizace organizace.[110] I proto je obtížné vnímat celé hnutí za obnovu paměti jako homogenní.

Kromě exhumací, které se staly symbolem této etapy, se zájem o paměť projevoval i formou jiných aktivit. Vycházelo velké množství publikací a problematice se výrazným způsobem začala věnovat média. Na téma občanské války, frankismu a jejich paměti se pořádala řada konferencí, seminářů a kongresů, vznikaly projekty orální historie, disertační práce nebo i samostatné katedry, jako např. Katedra historické paměti na Universitě Complutense v Madridu.

Jedním z důvodů tak velkého nástupu zájmu o historickou paměť je i příchod tzv. „vnuků války" do veřejné sféry. Nová generace se k minulosti staví kriticky a projevuje svoji zvědavost a odhodlání dozvědět se pravdu o otázkách, které jejich otcové nechtěli otevírat, a o kterých dlouhá léta panovalo ticho.[111] Tranzici již nevnímají jako historický úspěch, ale vidí především její nedostatky a křivdy, které způsobila. Emilio Silva vystihl novou situaci následovně: „Tisíce vnuků začalo zjišťovat, jaký byl jejich skutečný původ, vykopávat ze zapomnění rodinné vzpomínky a navracet důstojnost jejich dědům, kterým to demokracie mnoho let nedopřála."[112]

2.4. Zapaterova vláda a zákon o historické paměti

Zejména z prostředí občanské společnosti pramenily snahy skoncovat s tichem a zapomněním, které ve Španělsku v letech po tranzici převládly. Asociacím a spolkům zabývajícím se problematikou paměti se částečně dařilo získávat podporu veřejnosti, což pozitivně přispívalo k jejich nátlaku na politickou třídu, od které požadovaly především aktivizaci veřejných politik paměti, objasnění minulých zločinů a důstojné odškodnění a uctění obětí.

Vítězství socialistické strany ve volbách v roce 2004 vzbudilo ze strany těchto skupin velká očekávání. Nový předseda vlády José Luis Rodríguez Zapatero měl na napravení křivd a nespravedlností spáchaných v minulosti proti socialistům zájem i z osobních důvodů. Jeho děda byl jako republikánský kapitán zastřelen frankistickým oddílem poté, co se v roce 1936 odmítl připojit ke vzpouře proti republikánské vládě.[113] Zapatero také patřil k nové generaci politiků, kteří nebyli zavázáni národními kompromisy demokratické tranzice. Otřesení základy paktu zapomnění bylo důležitou součástí tzv. „druhé tranzice", o které se v souvislosti s obdobím 2004-2008 často

[110] Pro ARHM bylo hlavním cílem exhumací předat ostatky příbuzným, šlo tedy hlavně o humanitární aspekt s ohledem na rodiny. Jiné asociace, zejména Fórum pro paměť, považovaly za nutné soustředit se i na politický aspekt věci. Mrtví nepatří podle nich jen rodinám, ale jsou to společenští mrtví, kteří patří všem a měli by být využiti v politickém boji.

[111] Viz Julio Aróstegui, *España en la memoria de tres generaciones* (Madrid: Editorial Complutense, 2007).

[112] Emilio Silva and Santiago Macías, *Las Fosas De Franco* (Madrid: Temas de Hoy, 2009): 137.

[113] Luis Castro, *Héroes y Caídos: Políticas de la memoria en la España contemporánea* (Madrid: Los libros de la catarata, 2008): 9-10.

hovoří, a která zahrnovala i obecnou modernizaci země a odstraňování všech zbývajících pozůstatků frankismu.[114]

Čím dál větší iniciativu projevovaly také regionální vlády a parlamenty, především v Katalánsku a Baskicku. Autorizovaly fondy na výzkum a studijní komise, financovaly exhumace nebo odstraňovaly zbývající symboly frankismu ve veřejném prostoru. Z tohoto hlediska je významné rozhodnutí madridských úředníků z roku 2005 odstranit bez oprávnění z centrální vlády poslední sochu Franka v hlavním městě, na náměstí Nuevos Ministerios.[115]

Rok 2006 byl zákonem označen za rok historické paměti. Král při této příležitosti prohlásil, že po 25 letech demokratické zkušenosti jsou Španělé připraveni konfrontovat otázky jejich historické paměti.[116] Následující rok byl po několikaletých přípravách schválen „zákon o historické paměti".[117] Zákon přiznává nárok na finanční odškodnění a morální uznání obětem a jejich příbuzným, zřizuje dokumentační centrum pro historickou paměť v Salamance či nařizuje odstranění materiálních symbolů frankistického dědictví.[118]

Jedná o přelomový zákon, který v mnoha oblastech předčil všechna předchozí opatření vymezující se vůči Frankově diktatuře a kompenzující její oběti. Zákon se však setkal se s kritikou a odporem nejen od pravice, která ho považovala za zbytečný, ale i z řad některých levicových stran a zainteresovaných asociací a organizací. V parlamentu pro schválení zákona hlasovaly všechny strany s výjimkou PP a Republikánské levice Katalánska (*Esquerra Republicana de Catalunya,* ERC).

Hlavním problémem pro levicové odpůrce byl fakt, že zákon neanuloval rozsudky vydané za frankismu, neprohlásil amnestii z roku 1977 za neplatnou, a neukončil tudíž španělský model beztrestnosti.[119] Kritizováno bylo i velké otálení s předložením zákona a celková vágnost jeho finálního znění. ERC ho proto považovala za žalostný, ponižující a za urážku antifrankistickým hrdinům.[120] I když byl původní návrh koncipován jako kompenzace

[114] Šlo například o legalizaci sňatků homosexuálních párů, zjednodušení procesu rozvodu, odstranění náboženských symbolů ze škol a veřejných míst nebo zlidštění zacházení s ilegálními imigranty.

[115] Soledad Alcaide, „Fomento retira de madrugada la estatua ecuestre de Franco de Nuevos Ministerios". *El País,* 17. 3. 2005, https://elpais.com/diario/2005/03/17/madrid/1111062255_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

[116] „Ley 24/2006, de 7 de julio, sobre declaración del año 2006 como Año de la Memoria Histórica", BOE-A-2006-12309, https://www.boe.es/buscar/pdf/2006/BOE-A-2006-12309-consolidado.pdf (staženo 10. 1. 2018).

[117] Oficiální název zákona, který však bývá používán zřídka je *Zákon 52/2007, kterým se uznávají a rozšiřují práva a jsou zřízena opatření ve prospěch těch, kteří trpěli pronásledováním nebo násilím během občanské války a diktatury*. Oficiálně se termín „historická paměť" v zákoně neobjevuje z důvodu odmítnutí tohoto konceptu některými z významných historiků blízkým k vládní straně.

[118] „Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura", BOE-A-2007-22296, https://www.boe.es/buscar/pdf/2007/BOE-A-2007-22296-consolidado.pdf (staženo 10. 4. 2017).

[119] Ricard Vinyes, „Naturaleza y consecuencias del conflicto memorial en España. Entre la impunidad y la privatización", *Anuari del conflicte social*, no. 3 (2013): 1039.

[120] Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain", 454.

republikánským obětem, protože byly tak dlouho marginalizovány, vláda nakonec z této formulace couvla a rozhodla, že se zákon týká všech obětí občanské války. To bylo zklamání pro mnoho španělských asociací bojujících za práva republikánských obětí, ale i mezinárodních organizací, jako např. *Amnesty International*, která sice uznala pozitivní pokroky, které zákon přinesl, celkově ho ale považovala za promarněnou příležitost.[121]

Kritizován byl také váhavý postoj zákona k otázce masových hrobů a exhumací, kde kompetence a odpovědnosti nejsou jasně vymezeny.[122] V této souvislosti je často zmiňována privatizace paměti, kterou zákon implikuje. Každému přiznává právo na osobní a rodinnou paměť, nevytváří ale veřejný prostor pro dialog těchto pamětí, a tudíž je vykazuje do striktně privátní sféry.

V období druhé Zapaterovy vlády v letech 2008-2011 se témata spojená s kolektivní pamětí občanské války a frankismu dostala do pozadí. Aby PSOE nenahrávala do karet konzervativcům a jejich strategii napětí (viz níže), nezahrnula tuto problematiku do předvolebního programu, ve kterém se soustředila zejména na ekonomické a sociální otázky.[123] Svůj ekonomický program však vláda realizovat nemohla kvůli hospodářské krizi, která Španělsko zasáhla na podzim 2008, a jejímž následkům musel socialistický kabinet přizpůsobit téměř všechny své kroky.

2.5. Postoj lidovců k historické paměti

Pravice, reprezentovaná zejména Lidovou stranou, se k tzv. rekuperaci historické paměti vždy stavěla odmítavě až s odporem. Požadavky na odškodnění obětí diktatury byly z její strany viděny jako neopodstatněné a samotný termín „historická paměť" vykládán jako pokus o pomstu ohrožující shodu, která byla základem demokratické tranzice.[124] Často bylo zmiňováno, že klíčovým slovem by mělo být usmíření, nikoliv paměť. Samotný zákon o historické paměti byl od počátku konzervativní opozicí zesměšňován a zatracován. Předseda PP Mariano Rajoy prohlásil, že pokud strana vyhraje volby, s touto „nepochopitelnou záležitostí" skoncuje, protože „ je třeba dívat se do budoucnosti, ne do minulosti nebo prehistorie".[125]

[121] Natalia Junquera, „Las ONG afirman que el texto de la Ley de Memoria no cierra heridas sino que las abre", *El País*, 23. 3. 2007, https://elpais.com/diario/2007/03/23/espana/1174604426_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

[122] Rafael Escudero Alday, „La sombra del franquismo es alargada: el fracaso de la llamada Ley de Memoria Histórica" in *Derecho, Memoria histórica y dictaduras*, ed. Federico Fernández-Crehuet López (Granada: Comares, 2009): 49-55.

[123] Ignacio Sánchez-Cuenca, „La política en los Gobiernos de José Luis Rodríguez Zapatero", in *España en democracia: Actas del IV Congreso de Historia de Nuestro Tiempo, eds.* Carlos Navajas Zubeldía, Diego Iturriaga Barco (Logroño: Universidad de La Rioja, 2014): 106-108.

[124] Aguilar, „Las políticas de la memoria", 164.

[125] „Rajoy promete bajar los impuestos si gana las elecciones", *El País*, 10. 7. 2007, https://elpais.com/elpais/2007/07/10/actualidad/1184055438_850215.html (staženo 20. 1. 2018).

Politika paměti se stala součástí strategie konzervativců, označované jako strategie napětí či nervozity, která měla vládu vyčerpat a vyvést z rovnováhy. V tomto případě šlo o smíchání debaty o obětech občanské války a frankismu s obětmi terorismu baskické organizace ETA. Pokaždé když vláda prosazovala opatření ve prospěch prvních, obvinila ji PP ze zanedbávání obětí terorismu, zbytečného otevírání ran z minulosti a zrazení ducha tranzice.[126] Nutno podotknout, že ač zhruba polovina Španělů považovala zákon o historické paměti za správný krok,[127] tranzice se stále těšila velké oblibě a představa možného narušení stability mnoho občanů zneklidňovala.

Na postoji PP se nic neměnilo ani poté, co v roce 2011 vyhrála volby a Mariano Rajoy se stal předsedou vlády. Zákon z roku 2007 sice nebyl zrušen ani oficiálně upraven, na jeho financování ale bylo v roce 2012 věnováno o 60% méně peněz než předtím a od roku 2013 už tato položka v rozpočtu chyběla úplně.[128] Vláda také zrušila Úřad pro oběti občanské války a diktatury, který se staral například o koordinaci exhumací, vytvořil mapu lokalizující všechny hroby a plnil také informační funkci směrem k orgánům veřejné správy, asociacím, spolkům i občanům.[129]

Fakt, že Mariano Rajoy nepovažuje za důležité ani vhodné přijímat jakákoliv opatření spojená s obnovou historické paměti, sám mnohokrát prokázal. Ukázkovou událostí je jeho kontroverzní výrok během návštěvy ve městě Pontevedra v listopadu 2017. „Mnoho let jsem žil blízko námořní školy Marín, v ulici Salvadora Morena. Nevím, proč změnili název té ulice, ale já ji tak stále nazývám," prohlásil předseda vlády.[130] Narážel tak na patnáct let staré rozhodnutí radnice přejmenovat ulici bývalého frankistického ministra námořnictví Morena na ulici Rosalía de Castro, významné galicijské spisovatelky 19. století. Odstraňování symbolů frankistického režimu, podpora práce nevládních organizací napravujících historické křivdy na obětech diktatury nebo finanční pomoc s identifikací a exhumací ostatků příbuzných nebyly během vlády lidovců na pořadu dne a spíš než za důležitý úkol byly považovány za zbytečné zabředávání do minulosti.

[126] Aguilar, „Las políticas de la memoria", 173-176.
[127] Paloma Aguilar, Laia Balcells a Héctor Cebolla, „Las actitudes de los españoles ante las medidas de justicia transicional relativas a la Guerra Civil y al franquismo", *Revista Internacional De Sociología* 69, no. 1 (2010): 64.
[128] Ibon Uría, „Memoria histórica: de 6 millones a 0 euros", *InfoLibre*, 8. 7. 2013, https://www.infolibre.es/noticias/politica/2013/07/08/el_niega_dedicar_solo_euro_las_victimas_del_franquismo_guerra_civil_5627_1012.html (staženo 3. 2. 2018).
[129] „El Gobierno suprime la Oficina de Víctimas de la Guerra Civil y la Dictadura", *El Mundo,* 2. 3. 2012, http://www.elmundo.es/elmundo/2012/03/02/espana/1330706478.html (staženo 24. 1. 2018).
[130] Natalia Puga, „Rajoy no ‚entiende' que una calle dedicada a un almirante de Franco se rebautizara como ‚Rosalía de Castro'", *El Mundo,* 30. 11. 2017, http://www.elmundo.es/espana/2017/11/30/5a20355de2704e9d5f8b45c3.html (staženo 24. 1. 2018).

3. Údolí padlých: historický kontext

Po konci španělské občanské války bylo v zemi vztyčeno mnoho památníků na počest jejím obětem. Nápad vybudovat kromě běžných lokálních upomínkových desek či sloupů také velkolepý národní monument bývá připisován generálovi Frankovi, ačkoliv se pravděpodobně nechal inspirovat někým dalším.[131] Výstavbu baziliky a kláštera v horském pásmu Sierra de Guadarrama, známém jako Cuelgamuros, stanovuje vyhláška z dubna 1940. V ní se praví, že si hrdinské oběti vítězného tažení zasluhují památník antických rozměrů, který by čelil času a zapomnění a budoucím generacím sloužil jako místo, kde vzdají hold těm, kteří učinili Španělsko lepším.[132] Původní účel výstavby komplexu je zřejmý: vyzdvihnout důležitost vítězství nacionalistické křížové výpravy v historii země.

Podle prvotního plánu měla být krypta vyhloubena za rok, celý komplex pak dokončen do pěti let.[133] Tento časový plán byl ale značně nerealistický a práce na realizaci projektu národního památníku padlým v Cualgamuros se protáhly na téměř dvacet let. Jednou z komplikaci byl fakt, že skála, do které měla být krypta zasazena, se ukázala tvrdší, než se původně předpokládalo.[134] Zdržení bylo způsobeno i nedostatkem materiálu na tak velký projekt po vyčerpávající občanské válce a obtížnými podmínkami pro pracovníky. Když bylo očividné, že stavba nepostupuje dle očekávání, uchýlil se Franko k nasazení pomocné vězeňské práce.[135] Rozsah využití práce politických i běžných vězňů a podmínky, za kterých pracovali, jsou jedním z velmi sporných aspektů historie tohoto místa a čísla a údaje uváděné jednotlivými autory se často liší. Je pravděpodobné, že v dřívějších letech mnohdy udávaná cifra 20 000 republikánských vězňů je zveličená. Architektonický projekt takových rozměrů dozajista vyžadoval především práci zkušených odborníků. Vězni se do výstavby zapojili v rámci programu vykoupení z trestů prací, díky kterému jim bylo umožněno s každým odpracovaným dnem zkrátit vyměřenou dobu trestu.[136] Podle některých odhadů pracovalo v roce 1943 v Cuelgamuros okolo 600 vězňů, kteří pobírali velmi malou finanční odměnu.[137] V pozdějších letech byl ale fakt, že se na stavbě Údolí padlých podíleli až do počátku 50. let političtí vězni, představiteli frankistického režimu popírán.

[131] Olmeda, *El Valle de los Caídos: Una memoria de España*, kap. 1: Una Idea Imperial.
[132] „Decreto de 1 de abril de 1940“, BOE, http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/Decreto141940ordenaconstruccionMonumento.pdf (staženo 23. 2. 2018).
[133] Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, 9.
[134] Belén Moreno Garrido, „El Valle de Los Caídos: Una Nueva Aproximación“, *Revista De Historia Actual* 8, no. 8 (2010): 34.
[135] Álex Bueno, „Valle de Los Caídos: A monument to defy time and oblivion“, in *Memory and Cultural History of the Spanish Civil War*, Aurora Morcillo, ed. (Leiden: Brill, 2013), 64.
[136] Motivy k zavedení tohoto programu byly trojí: doplnění nedostatečné pracovní síly a ekonomický zisk; uvolnění přeplněných věznic a případná indoktrinace republikánských vězňů.
[137] Garrido, „El Valle de Los Caídos: Una Nueva Aproximación“, 34-36.

Většina autorů popisuje pracovní podmínky při výstavbě jako snesitelné a často i mírnější než v běžných věznicích, hlavně díky možnosti pravidelného kontaktu s rodinami.[138] Garance práce a bydlení přiměla řadu z vězňů zůstat na místě i po uplynutí jejich trestu.[139] Jiní se ovšem místo dobrovolného prodlužování pobytu v Cuelgamuros pokusili z místa utéci. Většina těchto pokusů končila neúspěšně. Nejslavnější a v literatuře mnohokrát zpracovaný úspěšný útěk z Údolí padlých se podařil dvěma studentům, Nicolásovi Sánchezovi Albornozovi a Manuelovi Lamanovi v létě 1948.[140] Nedostačující bezpečností opatření při tak náročných úkolech jako práci s dynamitem si také vyžádala určitá lehčí, vážné i smrtelné úrazy. Jejich přesný počet je obtížné vyčíslit, podle lékaře, který na místě působil, jich však bylo čtrnáct.[141]

Při výstavbě monumentálního komplexu byl hlavní důraz kladen na architekturu a estetiku, v tomto ohledu se proto jedná o velice propracované dílo. Kromě inspirace chrámy dávných civilizací je v mnoha aspektech patrný také vliv nedalekého El Escorialu. Tak jako je El Escorial spjatý s králem Filipem II., který ho nechal vybudovat, mělo být i Údolí padlých navždy spojeno s Franciscem Frankem, jež se tak zamýšlel pasovat na úroveň slavných španělských monarchů. Podobný je také nápad vytvořit architektonický komplex plnící více funkcí.[142] Architektonicky jde o mix různých historických stylů. Stejně jako v mnoha jiných budovách postavených za frankismu se v areálu odráží střídmý styl španělského renesančního architekta Juana de Herrera, podílejícího se právě na vybudování El Escorialu.[143]

Prvním architektem Údolí padlých byl Pedro Muguruza Otaño. Ač sám nebyl zastáncem monumentality, přijal Frankem vytyčenou úlohu navrhnout stavbu srovnatelnou s velikostí antických monumentů.[144] Muguruza nicméně v roce 1950 musel ze zdravotních důvodů od projektu odstoupit a architektonické vedení převzal Diego Méndez. Ten ještě zvětšil rozměry jednotlivých součástí památníku, upravil návrh podoby krypty a vypracoval finální řešení velkolepého 150 metrů vysokého žulového kříže. Konečné slovo o podobě komplexu měl však Franko, který často neohlášeně stavbu navštěvoval a komentoval pokroky. Caudillův zájem o malířství i jeho výtvarný talent je známý, jeho velkou vášní byla také architektura, proto často vyjadřoval své názory na umělecké zpracování a inicioval úpravy.[145] Výrazně reprezentovány jsou

[138] Ibid, 39.
[139] Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, 43.
[140] Ibid, 49-54.
[141] Ibid, 118.
[142] El Escorial: palác, baziliky, královský panteon, klášter, škola, knihovna a nemocnice. Údolí padlých: bazilika, krypta, klášter, škola knihovna (v původních plánech byla také mládežnická kasárna, ta však nebyla realizována).
Bueno, „Valle de Los Caídos: A monument to defy time and oblivion", 91.
[143] Andrea Hepworth, „Preservation or Destruction of lieux de mémoire: Contested Spaces in the Realm of Memory", *Journal of Iberian and Latin American Research* 21, no. 2 (2015): 288.
[144] Olmeda, *El Valle De Los Caídos: Una Memoria De España*, kap. 1.
[145] Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, 10.

v Údolí padlých všechny tři pilíře frankistického režimu: ideologický falangisticko-fašistický, vojenský a národně-katolický.[146] Franko nezastíral, že si monument představoval jako připomínku křesťanského boje proti prudce antiklerikální republice, což mělo být reprezentováno bazilikou větší než vatikánským Svatopetrským dómem. Původní návrh skutečně rozměry křesťanské dominanty předčil, na žádost Vatikánu byl ale nakonec zmenšen.[147] Důraz na křesťanství je patrný v celém objektu. Nad vstupní branou do baziliky se tyčí gigantické sousoší *La Piedad* (Pieta), dílo sochaře Juana de Ávalose.

Součástí frankistického národního katolicismu byl také kult padlých. Uctívání mrtvých mělo živým připomínat jejich hrdinství, vlastenectví a náboženskou víru. Pro republikány sice neplatila žádná právní diskriminace, republikánští padlí však nezasluhovali žádné uctívání a vzpomínání, často ani nebyli registrovaní a pro jejich příbuzné bylo obtížné identifikovat a pohřbít jejich těla. Z tohoto hlediska může působit překvapivě rozhodnutí převézt do Údolí padlých také ostatky republikánských obětí. Proces exhumace a transportování těl z individuálních i společných hrobů po celé zemi započal v roce 1958. Mnoho ostatků pocházelo z anonymních hrobů na frontách a bylo převezeno z nařízení vlády bez souhlasu a vědomí pozůstalých, jako tzv. *desconocidos* (neznámí).[148] Zjištění, že těla nacionalistických padlých nedostačují k vyplnění prostoru pohřebiště, bylo jedním z důvodů, proč byla jako kritérium pohřbení v Údolí stanovena pouze španělská národnost a katolická víra.

Je důležité vzít v potaz také měnící se dobu a nové politické zájmy státu. V 50. letech se důležitým spojencem Španělska stávají Spojené státy americké. Původní propagandu vykládající občanskou válku jako boj proti anti-Španělsku (zahrnujícím marxismus, liberalismus či parlamentní demokracii) proto bylo potřeba přizpůsobit novému politickému kontextu. Údolí padlých nemohlo být prezentováno jako fašistický památník a místo jasně oslavující vítězství nad polovinou národa. Převážit měla symbolika smíření. Monumentální komplex tak měl být, alespoň oficiálně, místem pro všechny Španěly, nebo alespoň pro ty, co nezpochybňují autoritu Franka.

O „velkém monumentu určenému k zachování památky padlých v osvobozenecké křížové výpravě, který vzdává hold těm, kteří položili své životy za Boha a vlast“ hovoří také dekret z roku 1957, který zakládá Nadaci svatého Kříže Údolí padlých. Nadaci, zastoupené správní radou Národního dědictví připadá veškerý majetek v areálu. Dekret také nařizuje zřízení nezávislého benediktýnského opatství, které bude vykonávat bohoslužby, modlit se za duše

[146] Hepworth, „Site of memory and dismemory: the Valley of the Fallen in Spain“, 470.
[147] Katherine Hite, „The Valley Of The Fallen: Tales From The Crypt“, *Forum For Modern Language Studies* 44, no. 2 (2008): 114.
[148] Castro, *Héroes y Caídos: Políticas de la memoria en la España contemporánea*, 159.

zemřelých, vést sbor nebo provozovat ubytovnu.[149] Konkrétní úmluva s benediktýnským opatstvím Silos o založení opatství svatého Kříže v Údolí padlých byla podepsána o rok později.[150]

Od srpna 1958 bylo Údolí padlých přístupné pro návštěvy veřejnosti. Pro inauguraci bylo vybráno velice symbolické datum 1. dubna 1959, 20. výročí konce občanské války. Jen krátce předtím se Franko rozhodl požádat sourozence Josého Antonia Prima de Rivery o souhlas s přemístěním jeho ostatků. Ti s návrhem souhlasili a dva dny před inaugurací byly ostatky zakladatele Falangy převezeny z El Escorialu do Údolí padlých.[151] Převoz těl pokračoval v menší míře i později, až do roku 1983. Oficiální registr uvádí 33 847 pohřebných těl.[152]

O tom, zda si Franko jako místo svého posledního odpočinku sám zvolil Údolí padlých, se dodnes vedou diskuze. Mnozí jeho stoupenci a dokonce i rodinní příslušníci takovéto přání zpochybnili, podle Diega Méndeze to ale vždy byl jeho plán.[153] Po smrti Franka 20. listopadu 1975 nový král Juan Carlos I. nařídil pohřbít diktátorovo tělo v mauzoleu, které dal on sám zbudovat. Jeho pohřbu se tři dny nato zúčastnily tisíce lidí.

Během demokratické tranzice ani po ni nebylo místo nikterak dotčeno. Údolí padlých se stalo kontroverzním a polemickým místem paměti, které pro různé skupiny nese různé, často diametrálně odlišné, významy. Podle Fernanda Olmedy Údolí nikdy mezi Španěly nevytvořilo mír. Vždy společnost rozdělovalo, místo aby napomáhalo jejímu sjednocení.[154] I přesto, že se v závislosti na vývoji diktatury upravovala rétorika vysvětlující povahu monumentu směrem ke smířlivějšímu vyznění, nelze zastřít fakt, že jeho původním posláním bylo oslavovat vítěze občanské války. Někteří dokonce věří, že hlavním důvodem výstavby Údolí padlých byla Frankova touha učinit se jako autor tak velkolepého díla nesmrtelným.[155] V každém případě jde o místo, které někteří opěvují a jiní ho považují za příklad nemorálnosti diktátorského režimu a za jeho existenci se stydí.

[149] „Decreto-Ley de 23 de agosto de 1957 por el que se establece la Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caidos“, dostupné na http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/DecretoLey2381957FUNDACIONSANTACRUZVALLEDELOSCAIDO.pdf (staženo 10. 6. 2018).

[150] „Convenio entre la Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caídos y la Abadía benedictina de Silos“. Dostupné na https://www.elindependiente.com/wp-content/uploads/2018/03/convenio_benedictinos_ok.pdf (staženo 10. 6. 2018).

[151] Bueno, „Valle de Los Caídos: A monument to defy time and oblivion“, 93-95.

[152] Francisco Ferrándiz, „Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea“: 489.

[153] Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos,* 121.

[154] Olmeda, *El Valle De Los Caídos: Una Memoria De España*, nota del autor.

[155] Bueno, „Valle de Los Caídos: A monument to defy time and oblivion“, 60-61.

4. Údolí padlých v politikách paměti: institucionální aktéři

Následující kapitola se věnuje institucionálním aktérům zapojujícím se do projednávání politik paměti směrem k Údolí padlých. Hlavní pozornost je věnována španělským národním aktérům, zejména vládám a politickým stranám. Zde jsou kapitoly pro přehlednost řazeny chronologicky. Po konci druhého období obou vlád následují tabulky, které shrnují působení jednotlivých politických stran v daných letech a vyhodnocují jejich chování na základě typologie paměťových aktérů M. Bernharda a J. Kubika. Pod národní úroveň problematiky je z již zmíněných důvodů zařazena také podkapitola o Národním dědictví a cestovním ruchu.

4.1. Národní úroveň

4.1.1. Údolí padlých během vlády PSOE

Když pětačtyřicet let po inauguraci Údolí padlých, v březnu 2004, vyhráli socialisté pod vedením Josého Luise Rodrígueze Zapatera parlamentní volby, zůstávalo toto místo ve všech směrech nedotčené. Během téměř tří desetiletí od smrti Franka nedošlo k žádným zásahům a úpravám, Údolí padlých bylo nadále svázáno stejnými principy a dekrety, které byly stanoveny během diktátorského režimu. Turisté, kteří návštěvu monumentu často spojovali s prohlídkou nedalekého El Escorialu, neměli možnost se na místě dozvědět podrobnosti o historii památníku, způsobu jeho výstavby ani o důvodech, proč jsou v centru baziliky umístěné hrobky zakladatele Falangy Josého Antonia Prima de Rivery a diktátora Franka.

4.1.1.1. Údolí padlých v rámci schvalování zákona o historické paměti (2004-2008)

Zvolení nové vlády PSOE vzbudilo naději v dalších levicových a regionálních stranách, pro které byla historická paměť a její obnova dlouhodobě jedním z důležitých témat. Zejména se jednalo o koalici Sjednocené levice a Iniciativy za zelené Katalánsko (*Iniciativa per Catalunya Verds*, ICV) známou pod zkratkou IU-ICV; Republikánskou levici Katalánska a Baskickou národní stranu. Hned v prvních týdnech pod novou vládou vyjádřil Joan Herrera, mluvčí parlamentní skupiny IU-ICV, také známé jako Zelená levice (*Izquierda Verde*, IV) důvěru v to, že budou socialisté „citliví například k požadavkům rodin na otevření hrobů z občanské války a důstojnému pohřbení republikánů zavražděných frankisty.“[156] Nově získané většiny levicových stran chtěla tato skupina využít také k vyřešení otázky budoucnosti řady staveb vybudovaných politickými vězni, mezi kterými Herrera vyzdvihnul Údolí padlých. Minimálním požadavkem

[156] Carlos E. Cué, „Una deuda pendiente“, *El País,* 3. 5. 2004, https://elpais.com/diario/2004/05/03/espana/1083535222_850215.html (staženo 5. 3. 2018).

v tomto směru bylo umístění památních desek připomínajících ty, co se na výstavbě těchto míst podíleli.[157]

Prvním krokem Zapterovy vlády v oblasti paměti bylo vytvoření Meziministerské komise pro studium situace obětí občanské války a frankismu v září 2004.[158] Ta se měla pod vedením první místopředsedkyně vlády Marie Teresy Fernández de la Vegy zabývat mimo situace obětí i dalšími polemickými záležitostmi, jako odstraněním frankistických symbolů z ulic, měst či kostelů.[159] O dva měsíce později byl v Kongresu poslanců schválen společný návrh PSOE, ERC a ICV vyzývající vládu k odstranění zbývajících frankistických symbolů z veřejných míst ve všech správních celcích, včetně obcí, kde frankistické názvy ulic a budov přetrvávaly v největší míře. Ač se většinově mělo odstranění stihnout během mandátu současné vlády, bylo jasné, že v některých případech, zejména v případě Údolí padlých, to nebude možné z důvodu dodržování zákona o ochraně historického dědictví.[160]

První zmínkou o Údolí padlých na poli Kongresu byl dotaz, který vládě položil předseda IU Gaspar Llamazares v prosinci 2004: „Má vláda v úmyslu přijmou nějaké opatření, které by zaručovalo paměť politických vězňů, kteří byli nuceni pracovat na Údolí padlých?“[161] Odpověď vlády připomínala vznik Meziministerské komise, která začala pracovat na obnově historické paměti a zajištění adekvátního uznání a morálního odškodnění obětí, mezi nimiž jsou i vězni nucení pracovat na Údolí padlých: „V tomto směru zaznívá řada různých návrhů. Všechny jsou zváženy a prostudovány v rámci Meziministerské komise. Proto není až do té doby, než komise dokončí svou práci, možné předurčovat řešení a prostředky, které budou přijaty. Záměrem vlády je, aby komise ukončila práci v prvních měsících roku 2005.“[162]

K vytvořené komisi se vláda odkazovala i v odpovědi senátorovi Iñakimu Anasagastimu z Baskické národní strany. Toho zajímalo, zda vláda plánuje uzavřít Údolí padlých a ostatky Franka přemístit. „Pokud na problémovém Blízkém východě vzbudilo pohřbení palestinského vůdce Yasera Arafata ostrou debatu a pokud se žádný demokrat v Německu nedožaduje náhrobku pro Adolfa Hitlera, a v Itálii pro Mussoliniho, Frankových spolupracovníků v jeho zničující válce;

[157] Ibid.

[158] „Real Decreto 1891/2004, de 10 de septiembre, por el que se crea la Comisión Interministerial para el estudio de la situación de las víctimas de la guerra civil y del franquismo“, BOE-A-2004-16360, https://www.boe.es/buscar/pdf/2004/BOE-A-2004-16360-consolidado.pdf (staženo 14. 3 2018).

[159] Carlos E. Cué, „El Gobierno rehabilitará "jurídica y moralmente" a las víctimas del franquismo“, *El País*, 10. 9. 2004, https://elpais.com/diario/2004/09/10/espana/1094767215_850215.html (staženo 14. 3. 2018).

[160] Luis R. Aizpeolea, „El Congreso insta al Gobierno a retirar símbolos franquistas“, *El País*, 4. 11. 2004, https://elpais.com/diario/2004/11/04/espana/1099522825_850215.html (staženo 14. 3. 2018).

[161] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII legislatura, č. 121, 14. 12. 2004, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/D/D_121.PDF (staženo 15. 3. 2018): 97.

[162] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados, VIII Legislatura, Núm. 141, 21. 1. 2005, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/D/D_141.PDF#page=286 (staženo 15. 3. 2018): 286.

jak je možné, že několik kilometrů od Madridu stále existuje tato apologie státnímu terorismu, urážka dobrého vkusu a demokratické historie země, aniž by socialistická vláda předložila návrh, jak s touto urážkou skoncovat?“[163]

O tom, že by článek o Údolí padlých měl být součástí vznikajícího zákona, začali jako první mluvit představitelé ICV. Podle senátora Jaumeho Bosche vznikl návrh během několika setkání ICV s vládou.[164] Záměrem ICV bylo vytvořit z Údolí padlých místo připomínající oběti diktatury. Vzniknout zde mělo „interpretační centrum frankismu, které by lidem pomáhalo vysvětlovat, co diktatura znamenala.“[165] Bosch nevyloučil ani možnost začlenit do komplexu sochy a další frankistické památky odstraněné z měst a ulic napříč Španělskem. Změny se měly dotknout také webové stránky Údolí padlých, která podávala o místě informace velmi omezeného rozsahu. Celkově bylo snahou zasadit památník do kontextu frankistické ideologie. „Je nutné vysvětlit, proč se Údolí padlých zrodilo, ve stylu velkých nacistických památníků, a jak proběhla jeho výstavba,“ doplnil Bosch.[166] Otázka možného přemístění ostatků Franka a José Antonia Prima de Rivery nebyla při této příležitosti otevřena.

Důležitost historické paměti pro Zelenou levici potvrdil její předseda Gaspar Llamazares, když toto téma otevřel ve svém projevu v Debatě o stavu národa (*Debate sobre el estado de la nación*) v květnu 2005. „Jsme poslední evropskou zemí, ve které se v prostoru, který byl vytvořen úsilím politických vězňů, konají akty ospravedlňující diktaturu a frankismus. Mluvím o Údolí padlých. […] Z těchto míst musíme vytvořit prostory rekuperace paměti, kde vysvětlíme to, co se stalo, kde ospravedlníme antifrankistický boj a kde budeme hrdí na výdobytky demokracie,“[167] zaznělo v projevu Llamazarese.

Přípravy zákona ale nepostupovaly tak rychle a hladce, jak by si zainteresované politické strany a asociace představovaly. Průtahy byly způsobeny zejména několika dilematy, které při diskuzích o zákoně vyvstaly. Jeden z nich se týkal výlučnosti republikánských obětí jako adresátů zákona. První místopředsedkyně vlády María Teresa Fernández de la Vega připustila, že oběti ze dvou táborů si nemůžou být rovny, protože ty frankistické byly později uctívány a považovány

[163] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado, VIII Legislatura, č. 149, 3. 1. 2005, http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/I0149.PDF (staženo 9. 3. 2018): 117-118.
[164] „El Gobierno convertirá el Valle de los Caídos en un «centro de interpretación» del franquismo, según ICV“, *ABC*, 28. 3. 2005, http://www.abc.es/hemeroteca/historico-28-03-2005/abc/Nacional/el-gobierno-convertira-el-valle-de-los-caidos-en-un-centro-de-interpretacion-del-franquismo-segun-icv_201466456056.html (staženo 9. 3. 2018).
[165] „ICV avanza que el Gobierno convertirá el Valle de los Caídos en un recordatorio a las víctimas“, *El Mundo*, 28. 3. 2005, http://www.elmundo.es/elmundo/2005/03/28/madrid/1111996516.html (staženo 9. 3. 2018).
[166] Ibid.
[167] „Discurso íntegro del portavoz de ICV, Joan Herrera“, *El País,* 12. 5. 2005, https://elpais.com/elpais/2005/05/12/actualidad/1115885826_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

za hrdiny, kdežto republikánské oběti byly zapomenuty prakticky až do nového století.[168] I přesto ale de la Vega společně s vládou považovala za nutné zahrnout do projektu celou historickou paměť, aby zákon „nesoužil k otvírání starých ran, ale k jejich zahojení.“[169] Projekt se tak měl soustředit na republikány, ale zahrnuti měli být všichni, kdo během občanské války trpěli.

Vládni partneři socialistů ERC a IU-ICV s návrhem zahrnout do zákona i oběti na nacionalistické straně nesouhlasili. Odkládání projektu je znepokojovalo a požadovali, aby alespoň otázka transformace Údolí padlých na památník frankistické represe byla vyřešena před nadcházejícím 20. listopadem[170]: výročím úmrtí José Antonia Prima de Rivery v roce 1936 a Francisca Franka v roce 1975, které si pravidelně připomínali stoupenci ultrapravice manifestacemi na prostranstvích Údolí padlých. Na naléhavosti této záležitosti přidával i fakt, že na rok 2005 připadalo 30. výročí úmrtí Franka.

Do onoho inkriminovaného data ale k žádnému posunu nedošlo. Pobouření Zelené levice naopak vzbudil fakt, že Národní dědictví straně nepovolilo uspořádat tiskovou konferenci v Údolí padlých. Tradiční shromáždění frankistů a ultrapravicových skupin bylo dovoleno a navíc jeho účastníci nemuseli do objektu platit vstupné. Vláda rozhodnutí Národního dědictví ospravedlňovala platnými předpisy, které konání tiskových konferencí neumožňují, povolují ale oslavy náboženského charakteru, na které je vstup zdarma.[171]

Když bylo jasné, že vláda a meziministerská komise nevyvíjejí ve věci dostatečnou aktivitu, uchýlila se obě katalánská uskupení, ERC i IV, k předložení vlastních návrhů zákona. Tento krok strany vysvětlovaly obavou o to, že vláda nestihne tak komplexní zákon schválit před skončením jejího volební období.[172] Dalším faktorem byl tlak ze strany pronásledovaných frankismem a jejich příbuzných, z nichž někteří již byli ve velmi vysokém věku. Oba návrhy počítaly s anulací všech rozsudků frankistických soudů. Republikáni ve svém textu považovali existenci Údolí padlých z etického hlediska za skandální výsměch demokratické společnosti. V místě navrhovali vytvořit muzeum a informační středisko pro šíření utiskované paměti, zejména té nuceně pracujících vězňů.[173]

[168] Carlos E. Cué, „De la Vega frena la ley de memoria histórica para acoger a ambos bandos“, *El País,* 12. 9. 2005, https://elpais.com/diario/2005/09/12/espana/1126476009_850215.html (staženo 17. 3. 2018).
[169] Ibid.
[170] Carlos E. Cué, „ERC e ICV piden que la ley de memoria histórica acoja sólo a republicanos“, *El País,* 14. 9. 2005, https://elpais.com/diario/2005/09/14/espana/1126648821_850215.html (staženo 17. 3. 2018).
[171] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 399, 2. 2. 2006, http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/I0399.PDF (staženo 23. 3. 2018): 24-25.
[172] Carlos E. Cué, „ERC e IV presentan leyes de memoria histórica ante la "pasividad" del Ejecutivo“, *El País,* 15. 11. 2005, https://elpais.com/diario/2005/11/15/espana/1132009213_850215.html (staženo 17. 3. 2018).
[173] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 219, 2. 12. 2005, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/B/B_219-01.PDF (staženo 2. 4. 2018).

Sjednocená levice šla s plány o budoucnosti Údolí padlých ještě dál. Kontroverzní místo se mělo stát sídlem Institutu demokratické paměti, na jehož fungování měla mít účast všechna španělská autonomní společenství. Institut se mimo jiné měl podílet na přípravách návrhů veřejných politik na obnovu, ochranu a podporu všech elementů demokratické paměti. Monument, který oslavuje diktátora, a který byl vybudován tisíci politickými vězni, podle textu nemůže zůstat nezměněn. Všechny informační prvky (web, informační tabule a listy nebo časopisy) měly být upraveny tak, aby šířily současné demokratické hodnoty. Na místě mělo vzniknout Muzeum represe, kde by byly vystaveny pozůstatky frankismu sesbírané po celé zemi. Kromě toho IV navrhovala, aby byly ostatky Franka a Prima de Rivery po dohodě s jejich rodinami přemístěny z Údolí padlých do rodinných hrobek.[174] Pro obě strany nicméně tyto návrhy sloužily především jako nátlak na socialistickou vládu a bylo zřejmé, že když vláda předloží svůj vlastní projekt, budou tyto návrhy staženy.

I přesto, že se socialisté pokusili své partnery přesvědčit, aby ještě počkali, a odvolávali se na to, že zákon je prakticky připraven, ERC i Zelená levice se rozhodli své návrhy předložit k hlasování v Kongresu poslanců. Do debaty, která se konala v únoru 2006, se zapojily představitelé všech hlavních politických skupin. Zajímavý incident z hlediska Údolí padlých proběhl během řeči mluvčího IU-ICV Herrery. Když Herrera představoval cíle návrhu, dostal se i k tomu, že by ve střednědobém horizontu měla být nastíněna opatření v Údolí padlých, vzhledem k jeho vysoce symbolickému významu „neslučitelnému s naší demokratickou kulturou“.[175] Lidovecký poslanec Carlos Aragonés v reakci na tato slova začal rukama gestikulovat. „Poslanec PP dělá něco takového na znamení šílenství; jistě mu to, co navrhuji, připadá šílené, ale víte, jaký je problém? […] Šílenství je, že na místo, které je národním dědictvím, dnes chodí lidé obhajovat frankismus. V žádné evropské demokratické zemi by toto nebylo dovoleno, v Mauthausenu by se nedovolilo, aby přicházeli lidé obhajovat fašismus. V této zemi se to děje. […] Domníváme se, že vláda musí přezkoumat veřejné politiky a udělat z Údolí padlých sídlo Institutu demokratické paměti a muzeum represe. Udělejme to tak, jako v Buenos Aires v kasárnách ESMA,[176] jako v Mauthausenu, Osvětimi, jako ve všech místech pro obnovu paměti. To, co je šílené, je to, že ani po 25 letech se tomu tak ještě nestalo,“ prohlásil Herrara, který poté ještě připomněl požadavek

[174] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 218-1, 2. 12. 2005, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/B/B_218-01.PDF (staženo 12. 6. 2018): 7-10.

[175] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 152, 21. 2. 2006, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_152.PDF (staženo 21. 3. 2018): 7621.

[176] Původně vyšší škola námořnictva. V době vojenské diktatury 1976-1983 soužila jako nelegální tajné záchytné středisko. Dnes v budově sídlí muzeum lidských práv.

přemístění těl Franka a Prima de Rivery do rodinných hrobek.[177] Ani jeden z návrhů nebyl podle očekávání přijat.

Během dlouhého procesu vytváření návrhu zákona vycházejícího ze závěrů Meziministerské komise došlo k několika úpravám, které jeho vyznění a dopad zmírňovali. Kromě zmiňovaného zahrnutí obou stran občanského konfliktu šlo také o upuštění od plánované anulace soudních rozsudků vydaných za frankismu. Důvodem k těmto ústupkům byla i snaha zmírnit odpor Lidové strany.[178] O zahrnutí transformace Údolí padlých do zákona se však hovořilo stále.

Závěrečná zpráva Meziministerské komise pro studium situace obětí občanské války a frankismu a z ní vycházející návrh zákona byly po dlouhém čekání vydány 28. července 2006. Zpráva zdůrazňuje, že komise od počátku svého působení věnovala pozornost požadavkům a argumentům zainteresovaných asociací, které mimo jiné žádaly úpravy existujících frankistických monumentů, zejména Údolí padlých, pomocí dodatečných symbolů či vysvětlujících panelů.[179] Doporučení komise pro Údolí padlých jsou plně reflektována v článku 18 návrhu zákona.[180] Ten říká:

1. Údolí padlých bude striktně řízeno pravidly obecně platnými pro bohoslužebná místa a veřejné hřbitovy.
2. Na žádném místě v areálu se nebudou moci konat akce politické povahy nebo akce opěvující občanskou válku, její aktéry nebo frankismus.
3. Nadace spravující Údolí padlých zahrne mezi své cíle ctění památky všech zemřelých v důsledku občanské války 1936-1939 a politické represe, které následovala, s cílem prohloubit znalosti o tomto historickém období a posílit mír a demokratické hodnoty.[181]

Návrh zákona vůbec nehovoří o vybudování centra pro historickou paměť či trvalé výstavy, která by připomínala, že se na stavbě Údolí padlých podíleli republikánští političtí vězni. Bazilika jakožto bohoslužebné místo mohla být i nadále každý 20. listopad místem pro mši za Franka. I tyto skutečnosti přispěly k odmítavému postoji Zelené levice a ERC k návrhu. Obě tyto parlamentní skupiny předložily pozměňovací návrhy k celku, tedy alternativní znění zákona, ve kterém zopakovaly své dříve vyřčené požadavky směrem k Údolí padlých. Celkovou změnu

[177] Ibid, 7621.

[178] Carlos E. Cué, „El Gobierno suaviza su ley más delicada, la de Memoria Histórica, para aplacar al PP“, *El País,* 17. 7. 2006, https://elpais.com/diario/2006/07/17/espana/1153087211_850215.html (17. 3. 2018).

[179] „Informe general de la comision interministerial para el estudio de la situación de las victimas de la guerra civil y del franquismo“, dostupné na http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/LaLey/Documents/InformeVictimas.pdf (staženo 2. 3. 2018): 12-15.

[180] Ve finální verzi zákona má článek Údolí padlých číslo 16.

[181] „Proyecto de ley por la que se reconocen y amplian derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura“. http://www.todoslosnombres.org/sites/default/files/documento26_0.pdf (staženo 27. 3. 2018): čl. 18.

požadovali také lidovci. Ti však chtěli návrh vrátit zpátky vládě, protože s myšlenkou od základu nesouhlasili. [182]

Debata o alternativních návrzích proběhla v Kongresu poslanců 14. prosince 2006. Joan Herrera (ICV) byl opět ten, kdo otevřel téma Údolí padlých, když se kriticky vyjádřil k tomu, že se vláda omezuje na zákaz akcí opěvujících občanskou válku a její aktéry (tedy včetně těch, kteří bojovali za demokracii), místo aby z Údolí vytvořila skutečné místo obnovy paměti. Obecně považoval zákon ne za nedostatečný, ale orientovaný špatným směrem. Místopředsedkyně vlády de la Vega v reakci na jeho vyjádření zdůraznila důležitost toho, co zákon o Údolí padlých říká: „Od teď už nikdy nebude místem oslavování frankismu. […] Jediné, co se v místě bude oslavovat je mír a demokratické hodnoty. To je značný posun s ohledem na současnou situaci.“ [183]

Za Galicijský nacionalistický blok (*Bloque Nacionalista Galego*, BNG) se vyjádřil Francisco Rodríguez Sánchez. Za počátek celého problému označil způsob tranzice, který nevrátil legitimitu republice. Pokud toto nebude napraveno, bude podle něj velmi obtížné anulovat zkrácené soudní procesy a bezpochyby se nenajde odvaha zbavit posvátnosti Údolí padlých ani přemístit hrobky Franka a Josého Antonia. O této záležitosti se zmínil i představitel PNV Aitor Esteban Bravo: „Je nepřípustné, aby tyto hrobky zaujímaly přednostní místo v Údolí padlých.“ [184] Ani jeden z pozměňujících návrhů PP, IV a ERC však ve Kongresu nezískal dostatečnou podporu.

Kvůli různícím se požadavkům jednotlivých parlamentních stran bylo schválení zákona o historické paměti v ohrožení. Socialisté se museli pustit do vyjednávání, aby pro zákon zajistili dostatečnou podporu. Údolí padlých bylo jedním z problematických bodů jednání. Ač se v řadě ohledů podařilo najít kompromis,[185] sporný památník zůstával tématem, ve kterém jednání nevyústila ve shodu. Problémem byly například obavy některých stran o osud benediktinské komunity žijící v klášteře sousedícím s bazilikou.

Údolí padlých bylo důležitým tématem při hodnocení zákona v ústavní komisi Kongresu poslanců 17. října 2007. Při té příležitosti Joan Herrera památník zmínil jako jeden z aspektů zákona, který nenaplňuje očekávání jeho parlamentní skupiny.[186] Zde se také projednávaly zbývající pozměňující návrhy dříve prezentované parlamentními skupinami. Ke článku týkajícímu

[182] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 99-20, 14. 3. 2007, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/A/A_099-20.PDF (staženo 22. 3. 2018): 62-71.

[183] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 222, 14. 12. 2006, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_222.PDF (staženo 22. 3. 2018): 11265-11270.

[184] Ibid, 11275-8.

[185] Došlo například k obnovení bodu nařizujícího obcím a autonomním komunitám odstranit frankistické symboly.

[186] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional. VIII Legislatura, č. 925, 17. 10. 2007, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/CO/CO_925.PDF (staženo 28. 3. 2018): 21.

se Údolí padlých bylo podáno osm takovýchto návrhů. Jediná schválená úprava byl dodatečný návrh podepsaný představiteli Konvergence a jednoty (*Convergència i Unió*, CiU), PP a PSOE, který třetí bod článku vztahující se k Nadaci Údolí padlých přesunul z hlavní části zákona do sekce doplňujících ustanovení. Jorge Fernández Díaz zastupující lidovce ve svém projevu podpořil depolitizaci Údolí padlých a zákaz politických manifestací na místě. [187] Článek 16 o Údolí padlých (zbývající dva body) byl jedním z devíti, které lidovci podpořili. Jako celek prošel zákon ústavní komisí s podporou PSOE, IU-ICV, CiU, PNV a Kanárské koalice (*Coalición Canaria*, CC).

Na plenárním zasedání Kongresu poslanců 31. října projekt schválily všechny politické strany kromě ERC a PP. Maria Teresa Fernández de la Vega ve své úvodní řeči vyzdvihla širokou podporu dosaženou v oblasti Údolí padlých. Ta podle ní jasně dokazuje, že záměrem zákona nikdy nebylo ohlížet se do minulosti a otvírat staré rány, ale naopak čelit budoucnosti uctíváním všech obětí a vyvarováním se propagace nedemokratických hodnot. Poslankyně Uxue Barcos Berruezo reprezentující navarskou koalici *Nafarroa Bai* (NaBai) jako jedna ze tří poslanců hlasovala proti článku 16. Článek totiž neřešil fakt, že jsou na místě pohřbeny zastřelené oběti bez svolení či vědomí příbuzných, kteří je stále ještě hledají. Představitelé IU-ICV se hlasování o článku 16 zdrželi. „Chtěli jsme, aby se v Údolí padlých nevyzdvihoval frankismus. Testem bude příští 20. listopad. Ale protože jste se rozhodli dojednat tento bod s někým jiným, nezaručili jsme, že v Údolí padlých bude zajištěno to, co ve všech místech útlaku: vysvětlení genocidy a antifrankistického boje. Nedosáhli jsme toho, protože vy jste se v tomto ohledu rozhodli spojit s jinými," vzkázal Joan Herrera vládě.[188] Poslanci za CiU daný článek podpořili. Mluvčí jejich parlamentní skupiny Josep Antoni Duran i Lleida vyzdvihl zájem benediktinských kněží na řešení otázky Údolí padlých.[189] Celkově svým hlasem článek o Údolí padlých podpořilo 304 z 325 přítomných poslanců.[190] Celý zákon byl následně předán Senátu.

V Senátu byly k návrhu zákona předloženy dva návrhy veta. Lidovečtí senátoři své veto odůvodnili irelevantností zákona. V textu mimo jiné zmínili i to, že mnoho aspektů, jimiž se návrh zabývá, neodpovídá tomu, k čemu se on samotný vyjadřuje: „Není žádná souvislost mezi rozšířením a uznáním práv těch, kteří trpěli perzekucí a násilím během občanské války a diktatury na jedné straně a články z tohoto projektu věnovanými veřejným symbolům a památkám, […] Údolí padlých nebo získání a ochraně dokumentů o občanské válce a diktatuře na straně druhé."[191]

[187] Ibid, 41-47.
[188] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, VIII Legislatura, č. 296, 31. 10. 2007, http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_296.PDF (staženo 2. 4. 2018): 14612-16.
[189] Ibid, 14625.
[190] Resultado de la votación, http://www.congreso.es/votoplenoh/L8/20071031023.pdf (staženo 2. 4. 2018).
[191] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 133 (c), 28. 11. 2007, http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/II0133C.PDF (staženo 2. 4. 2018): 14.

Druhý návrh veta podepsaný čtyřmi senátory za ERC byl naopak zdůvodněn tím, že zákon dostatečně nenaplňuje očekávání do něj vkládaná a neuzavírá definitivně rány způsobené válkou a frankistickou diktaturou. Jako jeden z bodů, které by měl zákon obsahovat, je uvedena „muzealizace" některých míst paměti represe a antifrankistického boje, zejména Údolí padlých.[192] Senátní ústavní komise projednala tyto dva návrhy veta a žádný z nich nepřijala.

Parlamentní skupiny v Senátu celkem k zákonu podali 112 pozměňovacích návrhů, z nichž šest se určitou formou dotýkalo článku 16 zákona či Údolí padlých jako takového.[193] Všechny ty, které nebyly pouze technického rázu, pocházely z řad parlamentní skupiny *Entesa Catalana de Progrés* (*Katalánská dohoda o pokroku*), koalice katalánských socialistů (*Partit dels Socialistes de Catalunya*, PSC), ERC, ICV a IU. Žádný z pozměňovacích návrhů nebyl přijat. Pro přijetí zákona v jeho původní podobě hlasovalo za přítomnosti členů asociací sdružujících potomky Španělů, kteří emigrovali za frankismu do jihoamerických států, 127 senátorů, proti bylo 119 zástupců lidovců a ERC.[194] Tím byl zákon definitivně schválen. V Úředním věstníku státu (*Boletín Offical de Estado*, BOE) byl jako Zákon 52/2007 publikován 27. prosince 2007.[195]

4.1.1.2. Druhá Zapaterova vláda a Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých (2008-2011)

Socialistická strana obhájila svoji parlamentní většinu ve volbách v březnu 2008 a José Luis Rodríguez Zapatero započal druhé funkční období jako předseda španělské vlády. Hlavním tématem druhé Zapaterovy vlády byla bezesporu hluboká finanční a hospodářská krize, která pro Španělsko znamenala obrovské problémy v celé řadě oblastí. Nutnost řešit nastalou situaci upozadila témata z reformního programu, která dostávala svůj prostor během prvního Zapaterova vládního období, mezi nimiž nechyběla ani historická paměť. I přesto ale někteří aktéři i nadále v politické debatě otevírali otázky spojené s pozůstatky Frankova režimu, reparacemi jeho obětem nebo prosazovali své představy o zacházení s Údolím padlých.

Jedním z nejvíce diskutovaných záležitostí v této oblasti bylo v tomto období právo rodin na zpětné získání ostatků svých předků, které byli bez souhlasu umístěny v Údolí padlých. Joan Herrera zastupující v dolní komoře Iniciativu pro zelené Katalánsku položil v prvních měsících

[192] Ibid, 14-18.
[193] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 133 (d), 28. 11. 2007, http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/II0133D.PDF (staženo 2. 4. 2018).
[194] "Resultado de la votación número: 1026, del día: 10-DIC-2007", *Senado.es*, http://www.senado.es/legis8/votaciones/2968.html (staženo 17. 3. 2018).
[195] Celý název: Zákon 52/2007, z 26. prosince, kterým se uznávají a rozšiřují práva a jsou zřízena opatření ve prospěch těch, kteří trpěli pronásledováním nebo násilím během občanské války a diktatury.
„Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura". BOE-A-2007-22296. http://www.boe.es/boe/dias/2007/12/27/pdfs/A53410-53416.pdf (staženo 10. 4. 2017).

působení nové vlády otázku, jak vláda zamýšlí zabezpečit práva obětí frankismu a jaká opatření přijme, aby rodinám zemřelých republikánů umožnila získat jejich těla z Údolí padlých.[196] Zapterovi Herrera vyčetl, že zatímco se 20. listopadu konala v Údolí padlých mše za diktátora, on chválil kolektivní zapomnění.[197] Zapatero se v odpovědi omezil na konstatování, že zákon o historické paměti se bude rozvíjet a vláda se bude snažit, aby mohla být uplatňována práva lidí, kteří trpěli. Řekl také, že využívání demokratické zkušenosti posiluje demokracii více než strach z diktátorů. O Údolí padlých se předseda vlády nezmínil.[198]

Dvě iniciativy (*Proposición no de ley*) týkající se těl pohřbených v Údolí padlých projednávala Ústavní komise v září 2009. První z nich byl předložený ICV,[199] druhý za navarskou *Nafarroa Bai* podala poslankyně Uxue Barkos Berruez.[200] Oba návrhy požadovaly vytvoření soupisu pohřbených osob a jeho poskytnutí příbuzným, případně asociacím zasažených rodin, umožnění exhumací a převozu na zvolené místo Herrera ve svém projevu na zasedání komise hovořil o několika osobních příbězích rodin, které po desetiletí nosily květiny na hroby, ve kterých se domnívaly, že leží jejich padlí příbuzní. Později zjistily, že byla jejich těla bez jakékoliv svolení či vědomí převezena do Údolí padlých, kde jsou dodnes umístěna poblíž těla generála Franka.[201]

Uxue Barkos navázala v podobném duchu, když připomněla, že ani po sedmdesáti letech nemohou někteří občané projevit jeden ze základních momentů v životě- smutek po blízkých: „Jde samozřejmě o projev smutku doma, ne smutek v nepřátelském prostředí, za které mnozí Údolí padlých považují.“[202] K návrhům se za PSOE vyjádřil Juan Antonio Barrio de Penagos. Ten navrhující skupiny ubezpečil, že jeho partaj sdílí citlivost k této otázce. „Je naprosto jasné, že to, co oslavovalo Údolí padlých, nebyl mír, nýbrž vítězství,“ prohlásil. Zmínil také důležitost čl. 16 zákona o historické paměti i to, že zákon neříká nic o tom, že exhumace by měly probíhat jen mimo Údolí padlých.[203]

Jorge Fernández Díaz hovořící za PP řekl, že jeho skupina vždy obhajovala absolutní právo znát umístění ostatků blízkých osob a disponovat s nimi, pokud je to možné. Následně

[196] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 56, 29. 7. 2008, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_056.PDF (staženo 19. 4. 2018): 705-6.
[197] Viz zpráva o události: Fernando Garea, „Zapatero elogia el olvido en pleno debate sobre la memoria histórica“, *El País,* 21. 11. 2008, https://elpais.com/diario/2008/11/21/espana/1227222002_850215.html (staženo 19. 4. 2018).
[198] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 49, Sesión plenaria 26. 11. 2008, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/PL/PL_049.PDF (staženo 19. 4. 2018): 4-5.
[199] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 55, 23. 7. 2008, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_055.PDF (staženo 19. 4. 2018): 6.
[200] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 277, 22. 10. 2009, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_277.PDF (staženo 19. 4. 2018): 7-8.
[201] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 374, 30. 9. 2009, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_374.PDF (staženo 25. 4. 2018): 2-4.
[202] Ibid, 4.
[203] Ibid, 5.

zdůraznil, že se Údolí padlých řídí obecnými normami pro veřejné hřbitovy a náboženská místa: „To, co vy nazýváte masovým hrobem, je ve skutečnosti bazilika-hřbitov a hřbitov-bazilika. […] Podle obecné legislativy o hřbitovech je tak kompetentní Autonomní společenství Madrid a vláda nemá pro autorizaci exhumací pravomoci.“[204] V souvislosti se soupisem pohřbených osob vyjádřil Díaz obavy, aby korespondoval se zákonem o ochraně údajů.

O těchto dvou návrzích se nehlasovalo zvlášť, protože socialisté podali pozměňující návrh kombinující obě iniciativy. Tuto opravenou verzi v komisi podpořili všechny skupiny kromě lidovců. Kongres tímto vyzval vládu, aby do šesti měsíců vypracovala seznam pohřbených osob, a kde to bude známo, míst, odkud pocházeli.[205]

Také v Senátu dostalo Údolí padlých svůj prostor. V září 2010 předložila parlamentní skupina *Entesa Catalana de Progrés* návrh, který měl vládu přimět ke zrušení dekretu z roku 1957, který zřizoval Nadaci svatého Kříže Údolí padlých. „Prostor je stále pod kontrolou skupiny mnichů, jak to uložil dekret ze srpna 1957, […] ten dodnes řídí činnost mauzolea a umožňuje, aby mniši dostávali 340 000 eur ze státní poklady na fungování sboru, penzionu a na další aktivity,“ zní vysvětlení.[206] Návrh doporučuje přijmout nová opatření v souladu se zákonem o historické paměti.

Na zasedání Senátu návrh obhajoval Joan Josep Nuet z katalánské sekce IU. Na úvod citoval z nedávno vydané knihy Fernanda Olmedy *Valle de los Caídos: Una memoria de España* pasáž o tom, že v monumentálním komplexu vše zůstává při starém. Dekret podle něj připomíná, proč bylo Údolí padlých stvořeno: „aby vzdalo hold jedné části Španělska, té, která vyhrála občanskou válku.“ „Všichni přítomní by jistě rádi řekli, že přijde den, kdy bude Údolí padlých demokratickým památníkem. Dnes to říct nemůžeme i přesto, že jsme před třemi lety přijali zákon o historické paměti, který se konkrétně k tomuto monumentu odkazuje,“ prohlásil Nuet. Podle něj daný zákon nevyřešil historický problém Údolí padlých, protože není aplikován. Nadále se například konají politické akty oslavující Franka: „Mše, které se konají v kryptě, připomínají bratra Francisca a bratr Francisco není žádný benediktýn, ale generál Franko. To je nepochopitelné. Umíte si představit, že by se v katedrále v Kolíně na katolické mši připomínal bratr Adolf? Myslíte, že by bylo možné, aby se v katedrále v Miláně vzpomínalo na bratra Benita? V Itálii a v Německu to možné není, ale ve Španělsku ano.“[207]

[204] Ibid, 6-7.
[205] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 277, 22. 10. 2009: 7-9.
[206] „A la Mesa del Senado: Moción ante el Pleno del Senado“. 13. 9. 2010. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=9&id=49512 (staženo 25. 4. 2018).
[207] Diario de sesiones del Senado. IX Legislatura, č. 93, Sesión del Pleno 22. 9. 2010. http://www.senado.es/legis9/publicaciones/pdf/senado/ds/PS0093.PDF (staženo 2. 5. 2018): 5083-84.

Za PSOE se k návrhu vyjádřil Enrique Cascallana Gallastegui, který obhajoval úpravu navrženou jeho stranou. Ta ponechává bod o novém opatření v souladu se zákonem o historické paměti, nehovoří již ale o zrušení dekretu.[208] Podle socialistů totiž zákon, zejména jeho šesté doplňující ustanovení (bývalý třetí bod návrhu), poskytuje dostatečné mechanismy k dosažení stejného cíle. Mimo jiné zaznělo, že „není třeba demolovat to, co bylo, ale vědět, co to znamenalo.“[209]

Pro to, aby monumentu byl, bez ohledu na jeho původ, dán nový význam vysvětlující hodnotu míru a demokracie oproti totalitě, se vyjádřila řada dalších senátorů. Nezávislý senátor Pedro Torres I Torres ze Smíšené parlamentní skupiny připomněl, že v roce 2009 tomu bylo padesát let od inaugurace a to, že památník je po celou dobu své historie zdrojem konfliktu. „Národní dědictví platí údržbu zařízení, ale benediktínští mniši, kteří tam bydlí, se nezodpovídají za své účty, platby ani aktivity,“ dodal.[210] Josep Maldonado i Gili z katalánské CDC (*Convergència Democràtica de Catalunya*, Demokratická konvergence Katalánska) se zase pozastavil nad tím, že v roce 2010 ještě v zemi stojí památník Franka a že musí naléhat na vládu, aby Údolí padlých dala demokratické využití. Zároveň ale podotkl, že přítomnost mnichů nemá s negativními konotacemi místa nic společného.

Iñaki Anasagasti z baskické PNV byl ve svém projevu ještě radikálnější než ostatní. Vyjádřil svůj údiv nad tím, že 35 let po smrti diktátora zůstávají nevyřešené tak důležité záležitosti jako „symbol frankismu vytvořený samotnými republikány.“ V závěru senátor zažertoval: „Vzpomínám si na film *Most přes řeku Kwai*, kde je most vyhozen do vzduchu, nebo na obrázky říšského kancléřství vyhozeného do povětří. Ale kdybychom to vyhodili do povětří, možná, že se bratr Francisco probudí, a to se taky nehodí.“[211]

Jedinou skupinou, která návrh nepodpořila, byli senátoři PP. Juan Van Halen vysvětlil, že lidovci jsou pro absolutní depolitizaci monumentu, ale návrh vidí jako pokus o zrušení benediktýnského opatství. Protesty a nesouhlasné pískání některých senátorů vzbudil, když řekl, že se na konstrukci Údolí nepodílelo 27 000 vězňů, ale 2500 a „nebylo víc než deset mrtvých za osmnáct let trvání prací.“ [212]

[208] „A la Mesa del Senado: Enmienda de sustitución“. IX Legislatura, 21. 9. 2010, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=9&id=50145 (staženo 8. 5. 2018).
[209] Diario de sesiones del Senado. IX Legislatura, č. 93, Sesión del Pleno 22. 9. 2010: 5084-85.
[210] Ibid, 5086.
[211] Ibid, 5087-88.
[212] Ibid, 5090-91.

Pozměněný návrh přijala většina 131 senátorů. „Je třeba přestřihnout pupeční šňůru, která spojuje památník s frankismem, je to morální a demokratická povinnost naší země. Musíme také izolovat extremismy, nemůžeme je tolerovat," shrnul účel návrhu Nuet.[213]

Další příležitosti pro otevření diskuze o Údolí padlých přišly v souvislosti se změnami ve složení Zapaterovy vlády v říjnu 2010. Nově jmenovaný ministr předsednictví (*Ministro de la Presidencia*) Ramón Jáuregui absolvoval v prosinci slyšení v ústavních komisích obou parlamentních komor. V obou případech byl jedním z témat, která otevřel, zákon o historické paměti. O Údolí padlých se mluvilo zejména v kontextu probíhajících oprav, kvůli kterým byl po téměř celý rok 2010 přístup do něj uzavřen.[214] Jáuregui komisi v Senátu ujistil, že vše probíhá po dohodě s benediktýnskou komunitou, a že se chrám již brzy otevře.[215] V dolní komoře socialistický poslanec Jesús Quijano González přivítal zvýšení bezpečnosti u vstupu, podotkl ale, že konečným cílem by nemělo být jen umožnění bezpečného vstupu, ale změna symboliky místa. „Nebude jednoduché přeměnit toto místo, které bylo symbolem některých na místo paměti všech. Nebude to jednoduché, ale pokusíme se o to," komentoval Jáuregui.[216]

Na slyšení v ústavní komisi Kongresu poslanců v květnu 2011 nově jmenovaný vicepremiér Alfredo Pérez Rubalcaba označil budoucnost Údolí padlých za jednu z nejsložitějších záležitostí vycházejících ze zákona o historické paměti.[217] Ve svém projevu zmiňuje forenzní zprávu, kterou nechalo vypracovat ministerstvo spravedlnosti ohledně realizovatelnosti identifikace pohřbených v Údolí padlých.[218] Tato zpráva pojednává o stavu umístěných ostatků a jejich identifikaci považuje za téměř nemožnou, protože byly přemisťovány nesystematicky a různé části tělesných ostatků jsou často na různých místech v kryptě. „Můžu oznámit, že se ministr předsednictví se za účelem informování zainteresovaných asociací zítra setká s jedenácti rodinnými příslušníky obětí, kterým osobně vysvětlí závěry této zprávy, která říká, že identifikace ostatků je extrémně složitá. Bude prakticky nemožné ji uskutečnit," řekl Rubalcaba.[219]

Svoji osobní zkušenost s Údolím padlých sdílela na zasedání poslankyně Kanárské koalice Ana Oramas: „Ze všech pokrokových lidí, se kterými jsem mluvila, nikdo nebyl v Údolí

[213] Ibid, 5089.
[214] Více o uzavření památníku v kapitole 4.2.
[215] Diario de sesiones del Senado, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 452, 9. 12. 2010, http://www.senado.es/legis9/publicaciones/pdf/senado/ds/CS0452.PDF (staženo 3. 5. 2018): 5.
[216] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 668, 1. 12. 2010, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_668.PDF (staženo 8. 5. 2018): 15-19.
[217] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 767, 4. 5. 2011, http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_767.PDF (staženo 12. 5. 2018): 9.
[218] Zpráva dostupná na: http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/informeforensevalledeloscaidos.pdf (staženo 10. 5. 2018).
[219] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 767, 4. 5. 2011: 10.

padlých. Já jsem tam šla a je to neblahé místo. Byla se mnou má tehdy sedmiletá dcera, která mi říkala: mami, pojďme odtud, děsí mě to. Toto strašné místo budí strach, ne proto, že je tam Franko a José Antonio, ale kvůli efektu světel, brán a soch, které tam jsou.“[220] Podle Oramas Údolí ani vzdáleně neevokuje usmíření, proto nemůže být vhodným místem pro centrum smíření a paměti, které země zajisté potřebuje.

Vicepremiér Rubalcaba poslankyni Oramas odpověděl, že problém není estetický a nezáleží na tom, zda je Údolí padlých ošklivé nebo ne. Problém, který je třeba řešit, je 33 847 obětí, které jsou velmi špatně pohřbeny. Stačí si podle něj připomenout, jak Údolí padlých vzniklo: „ Myslím, že to, jak bylo Údolí připraveno a vytvořeno a jak do děj byla začleněna těla, vypovídá samo o sobě o tom, že je proces identifikace zkrátka nemožný.“[221] Rubalcaba také oznámil, že ministerstvo předsednictví pracuje na dekretu k vytvoření komise expertů, která by formulovala konkrétní návrhy řešení budoucnosti Údolí padlých, a vyzval všechny parlamentní skupiny, aby co nejdříve uvedly, kdo by je v dané komisi mohl reprezentovat.

Rada ministrů schválila vytvoření Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých (dále jen Komise odborníků) na zasedání 27. května 2011. Nařízení uvádí, že je monumentální Údolí padlých svědectvím o historické etapě Španělska. Připomíná také, že byl v roce 2009 digitalizován registr převozu těl a vypracováno sečtení pohřbených obětí. „Údolí padlých nepřestane být tím, čím je, místem těžké a bolestivé paměti, která připomíná minulost, ke které se dnešní demokratické Španělsko nechce vracet. Zákon 52/2007 ale otevírá příležitost, aby Údolí padlých jako místo paměti mohlo být návštěvníky a v kolektivním vědomí vnímáno s novým inkluzivnějším významem v duchu smíření,“ stojí v textu. [222] Mandát k tomuto jednání představuje šesté doplňující ustanovení zákona.

Úkolem Komise odborníků bylo do pěti měsíců vypracovat zprávu o možných opatřeních, která mají být přijata v souvislosti s Údolím padlým. Předpokládalo se, že pro dosažení tohoto cíle se bude třeba setkat a spolupracovat s třetími stranami, zejména se zástupci opatství, Národního dědictví a s příbuznými osob, které jsou na místě pohřbeny. Předsedou komise byli jmenováni Virgilio Zapatero, rektor Univerzity v Alcalá, a Pedro González-Trevijano, rektor Univerzity Krále Juana Carlose. Dalšími členy se stalo deset uznávaných odborníků z různých

[220] Ibid, 17
[221] Ibid, 25
[222] „Acuerdo de Consejo de Ministros por el que se crea la Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos“, Boletín Oficial del Estado, 28. 5. 2011, https://www.boe.es/boe/dias/2011/05/28/pdfs/BOE-A-2011-9320.pdf (staženo 12. 5. 2018).

oblastí: historie, filozofie, antropologie či práva. V komisi zasedl také mnich z benediktýnské komunity Montserrat.[223]

Na první schůzce komise vytyčil ministr Jáuregui hranice, které neměly být překročeny. Stopadesátimetrový kříž měl zůstat na místě a stejně tak i benediktýnští mniši, navzdory tomu, že by někteří odborníci rádi viděli Údolí sekularizované. Náboženské využití baziliky také nemělo být zpochybněno.[224] Jako hlavní odůvodnění toho, proč se s Údolím padlých neudělalo něco dříve, vnímali odborníci faktor strachu. Strach z reakce určitých médií byl také jedním z důvodů, proč komise uzavřela jakýsi pakt mlčení a neinformovala o svých jednání až do oficiálního zveřejnění zprávy. To bylo nakonec na žádost komise o měsíc odloženo. Jedním důvodem pro odklad byl fakt, že Komise odborníků nestihla dosáhnout shody o nejlepším způsobu, jak přeměnit památník v místo smíření. Druhým důvodem byly parlamentní volby, které byly z dubnového termínu přeložené na listopad, a komise nechtěla, aby se její rozhodnutí stalo tématem v předvolební kampani.[225]

Závěrečná zpráva Komise odborníků byla Ministerstvu předsednictví předána 29. listopadu 2011.[226] Jedná se o třicetistránkový elaborát, který nejprve pojednává o základních oblastech spojených s Údolím padlých a posléze předkládá doporučení ohledně kroků, které by se měly podniknout. Jedním z velkých témat zprávy je zhoršující se stav objektu. Ten je odůvodňován specifickými charakteristikami konstrukce, obtížnými klimatickými podmínkami a nedostatečnými investicemi do údržby. V bazilice je jako největší problém uváděno prosakování, které má významný dopad na estetiku místa. Komise odhaduje, že investice, jež jsou nutné, aby se předešlo devastaci, nebudou nižší než 13 milionů eur.

Se zhoršujícím se stavem komplexu souvisí i poškození kostnice a tělesných ostatků v ní uložených. Komise uznává morální právo na co nejlepší vyhovění požadavkům, které vznášejí skupiny rodinných příslušníků ohledně exhumace pohřbených. Technicky je ale identifikace ostatků podle zprávy neproveditelná. Doporučují se proto alespoň podniknout kroky, které učiní hřbitov důstojnějším, jako například vepsat jména těch, o kterých se ví, že jsou na místě pohřbeni.

Obecně zpráva zastává heslo „vysvětlit a ne zničit“. Monument by měl být zachován a respektován i proto, že s sebou nese utrpení a krev. Za adekvátní je považováno i ponechání

[223] Celý seznam viz: http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/CVMiembrosComisinValledelosCados.pdf (staženo 2. 5. 2018).
[224] Natalia Junquera, „El Valle de los Caídos mantendrá su gran cruz“, *El País,* 31. 5. 2011, https://elpais.com/diario/2011/05/31/espana/1306792816_850215.html (staženo 2. 5. 2018).
[225] Natalia Junquera, „El futuro del Valle de los Caídos se decidirá después del 20-N“, *El País,* 10. 10. 2011, https://politica.elpais.com/politica/2011/10/10/actualidad/1318244442_202387.html (staženo 2. 5. 2018).
[226] „Informe de la Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos“, 29. 11. 2011, http://digital.csic.es/bitstream/10261/85710/1/INFORME%20COMISION%20EXPERTOS%20VALLE%20CAIDOS%20PDF.pdf (staženo 28. 8. 2017).

současného jména. Návštěvníkům se ale má jasně vysvětlit, jaký byl původ projektu, použitá symbolika a veškerý sociopolitický kontext. Komise vládě doporučuje vytvořit Centrum interpretace Údolí, jehož trvalá expozice by návštěvníkům pomocí nejrůznějších dokumentů poskytla informace o všech aspektech místa. Nezbytné je změnit celkový význam objektu, v němž ústřední postavení mají mít všechny oběti občanské války. Komise ale uznává, že nebude snadné dát monumentu nový význam, jelikož budí u Španělů protichůdné emoce a asociace.

Zpráva se dotýká také otázky právní situace objektu. Stát má podle komise exkluzivní kompetence v celém Údolí, kromě baziliky. Uvnitř baziliky autorita připadá církvi, jelikož je bazilika zákonem kvalifikována jako posvátné místo. Z toho vyplývá, že všechny úkony v interiéru musí být církví schváleny. Komise si proto je vědoma, že jakékoliv jednání vlády související s umístěnými ostatky Prima de Rivery a generála Franka musí počítat se spoluprací církve. Zároveň je však Komise odborníků názoru, že změna významu Údolí padlých a jeho zbavení ideologických konotací je možné, jen pokud budou hrobky vyhrazeny pouze obětem občanské války. „Proto tato Komise doporučuje, aby byly ostatky generála Francisca Franka přemístěny na místo určené rodinou, nebo na místo, které je považované za adekvátní," říká článek 31. Vláda má za tímto účelem hledat nejširší možnou parlamentní shodu a vyjednat s církví patřičné oprávnění. Ostatky Prima de Rivery nemají vzhledem k rovnosti všech pohřbených okupovat přední místo v bazilice.

Článek 31 zprávy je bezesporu ten nejkontroverznější. Dokládá to i fakt, že tři členové komise podepsali speciální prohlášení, že s doporučením přemístit ostatky Franka nesouhlasí. Exhumaci a přesun ostatků hlavy státu kvůli nekompatibilnosti s politickým režimem považují v dnešní evropském a západním kontextu za nemístné. Soudí také, že by byl zásah v bazilice vzhledem k nutnosti jednání s církevními představiteli obtížný. Posledním důvodem, který uvádějí, je pravděpodobná radikalizace veřejného mínění v hospodářsky a sociálně těžkém období. Nemalá část Španělů podle nich považuje exhumaci za znevážení dlouhého období španělských dějin. Proto by vláda nejprve měla zvážit možné důsledky přemístění ostatků hlavy státu, které oni v daný moment pokládají za nevhodné.[227]

I přesto, že Ramón Jáuregui od začátku tvrdil, že „žádná vláda nemůže odhodit do šuplíku zprávu těchto expertů s vědeckou autoritou a ideologickou pluralitou,"[228] znamenalo přesunutí parlamentních voleb na dřívější termín pro práci komise značnou ránu. Možnost, že by současná vláda naplnila stanoviska Komise odborníků, se rozplynula a samotní členové uznávali, že

[227] Ibid, 25-26 (voto particular).
[228] Junquera, „El Valle de los Caídos mantendrá su gran cruz".

„projekt zemřel s přiblížením voleb.“[229] Oficiálně se sice postoj lidovců, kterým volební průzkumy přisuzovaly vítězství ve volbách, nezkoumal, bylo ale zřejmé, že budou řešení této záležitosti daleko méně otevření než vláda socialistů.

4.1.1.3. Klasifikace klíčových aktérů

Následující tabulka shrnuje jednání a postoje pěti španělských politických stran, které se během let 2004-2011 vyjadřovaly k problematice Údolí padlých. Zástupci ostatních menších stran se sice do debaty leckdy zapojili (viz předchozí kapitoly), není však možné shromáždit dostatek informací o jejich stanoviscích, a ani je tedy kategorizovat. Tabulka kromě zásadního bodu projednávaném v tomto období- zákona o historické paměti (konkrétně jeho 16. článku) zohledňuje i další působení daných aktérů, zejména zda směrem k tématu podávali v parlamentu jiné návrhy či s problematikou konfrontovali vládu formou písemných či ústních otázek. Charakterizován je také dominantní diskurz daných stran, tedy jak je Údolí padlých aktéry pojmenováváno či popisováno a jak si představují jeho budoucnost. Na základě těchto informací jsou pak jednotlivé politické strany klasifikovány dle typologie paměťových aktérů M. Bernharda a J. Kubika, která je pro potřeby práce mírně upravena.

Za *paměťové válečníky* lze považovat aktéry, kteří téma Údolí padlých v politické debatě otevírají, nejsou spokojeni se současným stavem věci a prosazují své představy o změnách, které by měly v souvislosti s monumentem nastat. Nejvíce aktivní v tomto směru byla v daném období koalice IU-ICV. Jako *válečníky* je možné označit i PNV, která především prosazovala přemístění ostatků Franka, a ERC, která sice téma otvírala výhradně v rámci debaty o zákonu o historické paměti, prosazovala ale jasnou vizi přeměnit Údolí padlých v muzeum.

Paměťoví odmítači se politice paměti vyhýbají, proto i diskuzi na téma Údolí padlých považují za bezpředmětnou a nejeví o ni zájem. Jasným představitelem je v tomto případě PP, která téma považuje za zbytečné otvírání starých ran. Bod zákona o depolitizaci monumentu podpořila právě proto, že Údolí padlých chtěla od politiky oddálit.

Paměťoví pluralisté akceptují kromě své verze o minulosti, v tomto případě i o budoucnosti konkrétního místa paměti, i verze ostatních a snaží se vést dialog a najít kompromis. Vládnoucí socialisty lze za *pluralisty* označit především proto, že se snažili o nalezení střední cesty mezi návrhy menších levicových a regionálních stran a odmítavým postojem PP. O problematiku se zajímali a vnímali potřebu změny, nicméně nevyužili vládní pozice k jejímu uskutečnění.

[229] Junquera, „El futuro del Valle de los Caídos se decidirá después del 20-N“.

Politická strana	Postoj k čl. 16 zákona o historické paměti	Další parlamentní návrhy a otázky	Dominantní diskurz směrem k Údolí padlých (ÚP)	Klasifikace paměťového aktéra
PSOE	Podpora. Přijetí přesunutí třetího bodu do sekce doplňujících ustanovení.	Nejčastěji upravuje návrhy ostatních stran a zmírňuje jejich vyznění. Vláda ustanoví Komisi odborníků pro budoucnost ÚP.	ÚP má být místo paměti všech obětí, ne jen jedné skupiny. Důraz na zákaz politických akcí oslavujících frankismus v ÚP. Vyjadřuje zájem o problematiku, ale také snaha najít kompromis mezi odlišnými názory ostatních stran. Upozorňuje na složitost problému.	*Paměťový pluralista*
PP	Článek strana podpořila poté, co byl z její iniciativy přesunut třetí bod do sekce doplňujících ustanovení.	Žádné.	I přes obecný nesouhlas s otevřením tématu historické paměti podpora depolitizace ÚP. ÚP jako bazilika-hřbitov. Udávání nižšího počtu vězňů než je běžně uváděno.	*Paměťový odmítač*
IU-ICV	Zdrželi se hlasování. V alternativním návrhu požadovali vytvořit z ÚP místo rekuperace paměti (Institut demokratické paměti), přemístit ostatky Franka a Prima de Rivery.	Otázky na vládu ohledně zaručení paměti politických vězňů, návrh zabezpečit právo rodin obětí na získání těl z ÚP. Návrh zrušit dekret z roku 1957.	Monument oslavující diktátora. Časté srovnání s Malthausenem a dalšími transformovanými místy paměti.	*Paměťový válečník*
ERC	Zdrželi se hlasování. Článek vnímán jako nedostatečný. Alternativní návrh: v místě mimo jiné vytvořit muzeum represe.	Žádné.	ÚP vnímáno jako výsměch demokratické společnosti.	*Paměťový válečník*
PNV	V pozměňujícím návrhu požadovala přemístění ostatků Franka a Prima de Rivery mimo prominentní místo v bazilice. Přes vyjádřené výhrady strana článek podpořila.	Otázky na vládu ohledně možnosti uzavření památníku a zejména přemístění ostatků Franka mimo ÚP (toto téma často otvírají v diskuzích).	ÚP jako symbol frankismu, ostudný monument oslavující státní terorismus a diktátora.	*Paměťový válečník*

Tabulka 1: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2004 – 2011

4.1.2. Údolí padlých během vlády PP

4.1.2.1. Reakce na doporučení Komise odborníků v prvním vládním období (2012-2016)

Parlamentní volby konané 20. listopadu 2011 skončily pro PSOE nejhorším volebním výsledkem v historii demokratického Španělska. Jako jasný vítěz z voleb vzešla Lidová strana vedená Marianem Rajoyem, která získala rekordní absolutní většinu křesel v obou komorách parlamentu. Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých prezentovala výsledky své práce 29. listopadu a podle plánu byla tímto okamžikem rozpuštěna. Den poté zástupce tajemníka PP Esteban González Pons v televizním rozhovoru prohlásil, že „to, co Španělům momentálně dělá starost, je aby měli práci, a ne kde je pohřbený Franko." Slíbil, že PP „nebude pokračovat v Zapaterově strategii otevírání komplikovaných a konfliktních témat, aby Španělé nemluvili o tom, co je důležité, což je nezaměstnanost a ekonomická krize."[230]

Gaspar Llamazares (IU) v televizi naopak navrhl získat peníze na přemístění pozůstatků Franka z veřejné sbírky. „Byl bych první, kdo by dal peníze na to, aby po Hitlerovi nejhorší diktátor v Evropě neměl své mauzoleum," nechal se slyšet.[231] Politoval také, že se řešení této záležitosti přichází pozdě, a že se k němu mělo přistoupit, když se schvaloval zákon o historické paměti.

V období vlády lidovců se otázka Údolí padlých do politické debaty dostávala výhradně z iniciativy opozice. Nejčastější formou otevření tohoto tématu v Parlamentu byly otázky s písemnou odpovědí v rámci kontroly činnosti vlády. Poslanci a senátoři také vládě pokládaly otázky vyžadujících odpověď ústní formou před plenárním zasedáním. V Kongresu poslanců i v Senátu bylo vzneseno několik návrhů a iniciativ, jejichž projednávání leckdy vyvolalo ostrou debatu.

Hned na počátku vlády PP prosadili Údolí padlých do debaty v rámci plenárního zasedání senátoři PNV. V únoru 2012 se Joseba Zubia Atxaerandio zeptal vicepremiérky Sorayy Sáenz de Santamaría, zda vláda přijala rozhodnutí o tom, co dělat s ostatky Francisca Franka pohřbenými v Údolí padlých.[232] Její odpověď předznamenávala postoj vlády k této záležitosti po následující léta: „Ano, přijala rozhodnutí a to, že jakékoliv rozhodnutí bude učiněno s náležitým konsensem. Zpráva Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých, kterou vy dobře znáte, naznačuje, že každé rozhodnutí v tomto směru přijaté musí být na základě nezbytného politického

[230] „Esteban González Pons: ‚El problema de los españoles no es Franco, es el paro'", *El País,* 30. 11. 2011, https://politica.elpais.com/politica/2011/11/30/actualidad/1322654115_798303.html (staženo 30. 5. 2018).
[231] Ibid.
[232] „A la Mesa del Senado: Pregunta oral al Gobierno". X Legislatura, 2. 2. 2012, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=2060 (staženo 15. 5. 2018).

a společenského konsensu.“[233] Zubia podotkl, že takováto rozhodnutí náleží vládě a parlamentní konsensus závisí na PP, která má absolutní většinu v obou komorách.

V červenci téhož roku se Iñaki Anasagasti (PNV) zeptal, zda má vláda v úmyslu na konsensu pracovat a aktivovat politické dohody o budoucnosti Údolí padlých. „Mluvíte o politických dohodách v souvislosti s Údolím padlých a já budu mluvit o jediné politické dohodě, která vznikla, s širokou shodou, článku 16 Zákona o historické paměti. […] Žádná další dohoda nebyla, protože v minulém volebním období vláda schválila vytvoření komise odborníků, která byla jednobarevná. Nemyslím, že vás se na názor o jejím složení ptali, mě také ne. Vznikla zpráva, která nebyla dohodou, ale říkala nám: my jsme se nedohodli, uvidíme, jestli to dokážete vy,“ odpověděla Sáenz de Santamaría s tím, že pracovat se má na tom, co říká článek 16. Anasagasti označil Údolí padlých za „hanbu“ a apeloval na demokratičnost vlády: „Myslíme, že vy, kteří máte demokratický cit, se pokusíte tuto záležitost vyřešit.“ Vicepremiérka ale senátora vyzvala, aby se chopil své části politické odpovědnosti a o dohodě vyjednával sám.[234] Bylo tak zřejmé, že se vláda ze své iniciativy neplánuje v této problematice angažovat.

I další politické strany a jejich představitelé kladli Rajoyově vládě otázky a předkládali v Parlamentu návrhy ve věci Údolí padlých, nejčastěji dovolávající se aplikace výsledků Komise odborníků. Mluvčí parlamentní skupiny Pluralitní levice (*Izquierda Plural)* a generální tajemník Komunistické strany Španělska (*Partido Comunista de España*, PCE) José Luis Centella v roce 2012 představil návrh zákona, který by vyhlašoval 18. červenec oficiálním dnem odsouzení frankistické diktatury. Při této příležitosti řekl, že by Údolí padlých mělo být místem setkání, reparace, spravedlnosti a pravdy.[235] „Je třeba znovu požadovat, aby skončila tato ostuda, že diktátor, zločinec, sdílí místo s obětmi, které on sám zavraždil. Je to nespravedlnost, která nám v demokratické zemi připadá opovrženíhodná,“ prohlásil, když obhajoval návrh zákona v Kongresu poslanců.[236]

Představitel ICV v Senátu Joan Saura se nejprve zeptal, zda vláda plánuje aplikovat 35 doporučení Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých, která byla jednohlasně schválena.[237] Odpovědí vlády bylo, že na zamezení chátrání objektu se již vynaložilo 301 tisíc eur. Text také

[233] Diario de sesiones del Senado, X Legislatuda, Sesión núm. 3, 7. 2. 2012, http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_10_3.PDF (staženo 19. 6. 2018): 80.
[234] Ibid, 79-81.
[235] „Izquierda Plural solicita declarar el 18 de julio día oficial de condena al franquismo“, *El Mundo*, 18. 7. 2012, http://www.elmundo.es/elmundo/2012/07/18/espana/1342607129.html (staženo 30. 5. 2018).
[236] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, X Legislatura, č. 112, Sesión plenaria 21. 5. 2013, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/DS/PL/DSCD-10-PL-112.PDF (staženo 31. 5. 2018): 13-14.
[237] Pregunta con la respuesta escrita de Joan Saura. Senado, X Legislatura, 684/007465, 12. 12. 2012, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=21079 (staženo 3. 6. 2018).

vyjmenoval, co vše se za dané peníze opravilo a renovovalo. K ostatním bodům zprávy je dle vlády zapotřebí odpovídající politický konsensus.[238] S touto odpovědí katalánská parlamentní skupina spokojena nebyla a na počátku roku 2013 podala v Senátu na projednání návrh, který by vládu vyzýval k přijetí těch doporučení, která Komise odborníků jednohlasně schválila.[239]

Návrh byl diskutován v Ústavní komisi Senátu, kde ho obhajoval Joan Saura. Ten deklaroval, že návrh nemá kritizovat vládu a oponovat jí, ale napomoci řešení přetrvávajícího problému španělské společnosti. „Nepřijde mi špatně za 286 tisíc eur rekonstruovat vstupní bránu baziliky, ale přišlo by mi ještě lepší, kdyby to bylo zahrnuto v celkovém projektu úprav," vyjádřil se Saura. Strana s největším zastoupením, PP, i v tomto případě hlasovala proti návrhu. Proto byla i přesto, že všechny ostatní skupiny iniciativu podpořili, zamítnuta. V průběhu debaty několik řečníků mluvilo o tom, že lidovci stále vyžadují konsensus, jsou to ale právě oni, kdo mu brání. „Ještě jsem od nikoho neslyšel, že by s některým návrhem nesouhlasil, kromě toho, který komisí nebyl přijat jednomyslně. […] Kde je tedy problém?" zeptal se Jokin Bildarratz Sorron (PNV). Stejně tak i Francesc Antich za PSOE žádal PP o vysvětlení, co je třeba dělat, aby vznikl konsensus. „Pokud někdo opravdu chce konsensus, usnadňuje k němu cestu. A v těchto okamžicích je z mého pohledu to jediné, co děláte, že na cesty dáváte kameny," lamentoval Antich.[240]

Návod na docílení konsensu ale senátoři od lidovců nedostali. María Angeles García Romero vystupující proti návrhu v zásadě neřekla nic, co by již dříve ze strany PP nezaznělo. Podotkla, že ani samotná Komise odborníků nedosáhla konsensu, protože součástí jejích závěrů bylo i důležité speciální prohlášení tří členů. Senátorka také zmínila, že část doporučení plněna je, a to bez odkladu a v rekordním čase, čímž narážela na rekonstrukční a údržbové práce realizované skrze Národní dědictví.[241] García Romero tak potvrdila, že lidovci aplikují na závěry Komise odborníků dvojí metr. Tu část doporučení vztahující se k ochraně architektonického objektu a zamezení jeho chátrání přijímají za svou a hlásí se k jejímu naplňování. Jako odlišnou věc ale vidí závěry ohledně symbolického významu místa. K jeho změně je podle jejich chápání zapotřebí širokého politického a společenského konsensu, a nelze tedy odhadnout, v jakém časovém rozmezí bude možné k takovéto změně významu přistoupit.

[238] Respuesta del Gobierno. Senado, X Legislatura, 684/7465, 14. 3. 2013, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=31986 (staženo 3. 6. 2018).
[239] „A la Mesa del Senado: Moción", 4. 2. 2013, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=25637 (staženo 10. 6. 2018).
[240] Diario de sesiones del Congreso del Senado, Comisión Constitucional. X Legislatura, Sesión extraordinaria 8. 7. 2013, http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_10_195.PDF (staženo 11. 6. 2018): 13-19.
[241] Ibid, 15-20.

S problematikou Údolí padlých vládu konfrontovali také socialisté, kteří z opozice prosazovali toto téma snad ještě více, než když byli ve vládě. V reakci na publikování dokumentu, kterým vláda vyhlašovala veřejnou soutěž na restauraci portálu baziliky Údolí padlých ve výši 286 tisíc eur,[242] apeloval v květnu 2013 bývalý ministr Ramón Jáuregui na to, aby veškerým restauračním pracím předcházelo vytvoření projektu na změnu významu místa. Ten by měl zahrnovat přesun Frankových ostatků, vybudování interpretačního centra a zaručení důstojných podmínek pohřbených těl. Vládě Jáuregui v tomto smyslu položil sérii otázek, například zda „vláda soudí, že je důležitější opravit sochu La Piedad než dodat důstojnosti pozůstatkům 33 847 mrtvých na místě pohřbených" nebo „proč se toto místo otevřelo veřejnosti a cestovnímu ruchu, když stále reprezentuje to, co reprezentuje."[243] V písemné odpovědi se vláda odkazuje na článek z doporučení Komise odborníků, který hovoří o přijetí opatření k zastavení zhoršujícího se stavu komplexu. Je také naznačeno, že změnu významu Údolí padlých považuje vláda za „zbytečné otevírání starých ran."[244]

Změna významu Údolí padlých na místo paměti všech obětí občanské války byla v jádru většiny otázek a iniciativ ze strany PSOE. Iniciativa z října 2013 sepsaná poslancem Odónem Elorzou uznává, že v době ekonomické krize není možné dostát všem doporučením ohledně transformace místa. Na druhou stranu ale text říká, že existují symbolická rozhodnutí jednoduchá vykonat za přijatelných nákladů: „To je případ stávajících hrobek na dominantním a privilegovaném místě v bazilice, které přísluší Franciscu Frankovi a José Antoniu Primo de Riverovi." PSOE proto navrhuje Frankovi ostatky přesunout z Údolí padlých na místo vybrané rodinou a de Riverovu hrobku přemístit v rámci baziliky.[245] Návrh měl být projednán v Ústavní komisi, na jeho projednání se ale v daném funkčním období nedostalo, a tak s rozpuštěním parlamentu zanikl. Stejný osud potkal i dvě další iniciativy socialistické strany s podobnou tématikou.[246]

Socialističtí poslanci a senátoři položili vládě ještě několik otázek, které se týkaly implementace výsledků Komise odborníků či jinak souvisely s působením vlády v oblasti Údolí padlých. Argumentační linie vládních odpovědí ale zůstávala stále stejná: je nezbytný politický

[242] Viz http://www.boe.es/boe/dias/2013/05/17/pdfs/BOE-B-2013-18734.pdf (staženo 15. 6. 2018).
[243] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados, X Legislatura, č. 288, 12. 6. 2013, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-288.PDF#page=165 (staženo 2. 6. 2018): 165-166.
[244] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 325, 19. 9. 2013, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-325.PDF#page=919 (staženo 2. 6. 2018): 919-920.
[245] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 356, 11. 11. 2013, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-356.PDF#page=6 (staženo 11. 6. 2018): 6-8.
[246] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 758, 20. 11. 2015, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-758.PDF (staženo 11. 6. 2018).

a společenský konsensus; vláda dělá vše pro to, aby zamezila chátrání monumentu a zaručila bezpečnost návštěvníků; oběti si zaslouží úctu, ale dle technických zpráv jsou identifikace a exhumace nemožné, nehledě na to, že v některých žadatelských rodinách mohou existovat protichůdné zájmy.[247]

V listopadu 2014 předložila PSOE iniciativu k projednání v kulturní komisi Kongresu poslanců. V ní navrhovala, aby Kongres potvrdil, že „nábožensko-architektonické mauzoleum nazývané Údolí padlých je v rozporu s kulturou soužití a míru, občanskou svorností, smířením španělských občanů a rehabilitací demokratické kolektivní paměti obětí občanské války a represe frankistické diktatury.“[248] Socialisté doufali v podporu PP, proto nenavrhovali žádná konkrétní opatření a iniciativa byla otevřena dalšímu vývoji v závislosti na politickém konsensu. Když ale bylo jasné, že lidovci tento návrh nepodpoří, souhlasili s pozměňujícím návrhem Spojené levice, který k existujícímu textu přidával druhý bod žádající transformaci místa a přemístění Frankových ostatků.[249]

Na zasedání kulturní komise za PSOE návrh obhajoval Odón Elorza. Údolí padlých označil za „mauzoleum navržené a vytvořené frankismem pro jeho větší slávu“, které zůstává nevyřešeným problémem od doby tranzice. „Říká se, že je to veřejný hřbitov, ale nemůžete do něj vstoupit, nemůžete položit květiny, ani vědět, kdo všechno je jeho součástí. To je něco nevysvětlitelného, hanebného. Jedním slovem: ostuda důstojnosti demokracie, když by Údolí padlých mělo být pravým opakem,“ vyjádřil se Elorza. Dodal také, že mnozí vůbec nevědí, jaký je původ díla a co se skrývá za stěnami. Vysvětlující pedagogicko-didaktický prvek proto považuje za důležitou součást demokratické reorientace místa.[250]

Všechny ostatní parlamentní skupiny kromě PP iniciativu podpořily. Poslankyně IU Ascensión de las Heras vysvětlila, že jejich pozměňovací návrh nutně musel zajít ještě dál, protože se jedná o nevídaný jev v okolních evropských zemích. „Nemůže se podporovat, aby oběti a pachatelé byli na jednom místě, aniž bychom popírali naši historii,“ prohlásila.[251] Poslanec

[247] Viz např. Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 544, 23. 10. 2014, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-544.PDF#page=324 (staženo 20. 6. 2018): 324-325.

[248] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 565, 25. 11. 2014, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-565.PDF#page=32 (staženo 13. 6. 2018): 32-34.

[249] Viz Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 600, 3. 2. 2015. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-600.PDF#page=15 (staženo 13. 6. 2018): 15.

[23] Demolici naopak považuje vzhledem k 33 tisícům pohřbeným tělům za šílenství.
Diario de sesiones del Congreso del Senado, Comisión Cultura. X Legislatura, č. 726, Sesión 17. 12. 2014, http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/DS/CO/DSCD-10-CO-726.PDF#page=21 (staženo 1. 6. 2018): 21-23.

[251] Ibid, 23.

za ERC Joan Tardà připomněl, že jeho strana prosazovala podobný návrh již se schvalováním zákona o historické paměti a i v předchozím vládním období tlačili na socialisty, ať záležitost řeší.[252] V podobném duchu hovořil i Joseba Agirretxea Urresti za PNV: „Návrh podpoříme, ale nezapomínáme, že Socialistická strana také vládla během 22 let, ve dvou různých fázích, ve španělském státě a také měla čas toto navrhnout dříve než dnes.“[253] Za CiU návrh podpořil Marc Solsona i Aixalà, který řekl: „S Údolím padlých by se mělo udělat to samé, co v Polsku, Německu nebo Rakousku s koncentračními tábory nacismu, které byly přeměněny na muzea hrůzy a války. Jsou to muzea minulosti, aby na ni nikdo nezapomněl a aby se neopakovala.“[254]

Za PP se k návrhu na zasedání komise vyjádřila Rocío López González. Celé její vystoupení se neslo ve znamení odmítání relevance socialistické iniciativy. „Jsou určité debaty, které se měly uzavřít s vytvořením Ústavy. […] Samozřejmě se nejedná o zapomnění minulosti, ale to, co děláte vy je, že ji měníte na zbraň jedněch proti druhým. Údolí padlých je klidným místem, a proto není konfliktní,“ vyjádřila se poslankyně. Řekla také, že Údolí bylo vytvořeno jako místo setkání pro ty, kdo zemřeli ve válce, na obou stranách, kterým se chtělo dát společné místo odpočinku. Zopakovala rovněž již dříve vyřčený názor PP, že je místo hřbitov-bazilika nebo bazilika-hřbitov a v žádném případě ho nelze považovat za společný hrob. „Historii nemůže nikdo změnit ani s ní manipulovat,“ zaznělo v projevu López. „Údolí padlých je oblastí bez jakéhokoliv politického významu. Tak ho pojímá zákon o historické paměti, který jste vy přijali. Nechte konečně mrtvé odpočívat v pokoji, nechte zahojit rány, které zůstávaly bolestně otevřené po dvě generace. Uplynulo již dost času a dnešní Španělé se musí přestat se záští dívat do minulosti a musí čelit budoucnosti v souladu a smíru,“ uzavřela López. Protože lidovečtí poslanci hlasovali proti, návrh byl komisí zamítnut.

V září 2015 Iñaki Anasagasti (PNV) předložil otázku týkající příbuzných pohřbených osob, jejichž požadavkům není věnována dostatečná pozornost. Nový ministr spravedlnosti Rafael Catalá Polo slíbil, že je osobně přijme a vysvětlí jim, že odborníci řekli, že je individuální exhumace mrtvol v tuto chvíli nemožná.[255] Vláda si tak znovu ze závěrů Komise odborníků převzala to, co se jí hodilo, i když se k dokumentu obecně nehlásila.

[252] Ibid, 23-24.
[253] Ibid, 25.
[254] Ibid, 26.
[255] Diario de sesiones del Senado. X Legislatura, č. 167, Sesión del Pleno 1. 9. 2015, http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_10_167.PDF#page=18 (staženo 1. 6. 2018): 16276-16278.

4.1.2.2. Exhumace: hlavní téma během druhé Rajoyovy vlády (2016-2018)

Vzhledem k úspěchu dvou nových politických stran, Podemos a Ciuadanos, přinesly parlamentní volby v prosinci 2015 Španělsku fragmentovanější parlament než kdy dříve. Lidová strana vedená Marianem Rajoyem sice obhájila své vítězství, nebyla však schopna získat podporu většiny a sestavit vládu. Zablokovaná situace vedla až k opakovaným volbám v červnu 2016. Jejich výsledky byly podobné a hrozba nutnosti třetích voleb nakonec přiměla většinu socialistických poslanců odejít ze sálu a umožnit vznik menšinové vlády PP.

Z hlediska debaty o Údolí padlých v parlamentu stále pokračoval nátlak opozičních, především levicových a regionálních stran na implementaci doporučení Komise expertů, nebo alespoň jejich části. Téma, které se během druhého Rajoyova vládního období dostalo do popředí, však byly exhumace a to ve dvojím smyslu: jednak právo rodin obětí žádajících exhumaci a důstojné pohřbení svých příbuzných, jednak otázka přemístění ostatků generála Franka. Poslanci a senátoři se také zajímali o finanční náklady na správu a údržbu monumentu (viz kapitola 4.2 zabývající se Národním dědictvím a správou monumentu).

V Senátu aktivně prosazovali téma Údolí padlých zejména Jokin Bildarratz Sorron (PNV) a Carles Mulet García z valencijské nacionalistické strany Compromís.[256] Mulet označil Údolí za místo exaltace frankismu a jistý druh muzea hrůz pro demokraty, jemuž dominuje hrob diktátora.[257] Vláda odmítla, že by památník měl z normativního hlediska takovýto význam a upozornila, že případné exhumace Franka a Prima de Rivery musí autorizovat církev.[258]

Na otázky Bildarratze ohledně možnosti nové dohody s opatstvím na exhumaci Franka a Primo de Rivera a zrušení hierarchie pohřbených obětí odpovídal na zasedání ústavní komise v dubnu 2017 státní tajemník José Luis Ayllón. Ten hovořil o složitosti situace a nutnosti hledat konsensus. „Důležité je, že konsensus, který se hledá, není ideologický, ale spíše praktický. […] Mezi těmi jako vy, kteří považují za důležité najít řešení co nejdříve, jsou Španělé s jiným chápáním života a ideologie naší země, kteří preferují obrátit stránku," řekl Ayllón.[259]

Na stejném zasedání se projednávala iniciativa PNV urgovat vládu, aby začala pracovat na změně významu Údolí padlých. Jokin Bildarratz kritizoval současný stav místa a fakt, že

[256] Z celkového počtu 64 příspěvků týkajících se Údolí padlých jich 19 předložil Jokin Bildarratz a 26 Carles Mulet.
[257] Pregunta con la respuesta escrita de Carles Mulet. Senado, XII Legislatura, 684/001440, 20. 9. 2016, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=12&id=3463 (staženo 11. 6. 2018).
[258] Respuesta del Gobierno. Senado, XII Legislatura, 684/1440, 28. 12. 2016, http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=12&id=14092 (staženo 11. 6. 2018).
[259] Diario de sesiones del Senado, Comisión Constitucional. XII Legislatura, č. 88, Sesión 3. 4. 2017, http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_88.PDF (staženo 12. 6. 2018): 4-8.

na hrobu Franka jsou stále čerstvé květiny. Ve prospěch návrhu se vyjádřily všechny skupiny kromě lidovců. Ti navrhli jiné znění zavazující se k hledání kompromisu, které PNV nepřijala. Svérázný Carles Mulet se pozastavil nad tím, že je smutné čtyřicet let poté stále hledat řešení této „ostudy": udržování frankistického mauzolea z veřejného rozpočtu. „Když jsem se pokusil pošlapat hrob Franka, přišel člen ostrahy- kterou všichni platíme- a zabránil mi v tom," vylíčil. O ostudě hovořili i zástupci Podemos a PSOE. „Umíte si představit, že by Angela Merkelová měla hledat konsensus s těmi, kteří pořádají manifestace, mše a pokládají květiny na podobiznu Hitlera?" přirovnal situaci k Německu socialista Rodríguez Esquerdo a jako první krok doporučil exhumaci ostatků Franka a jejich předání rodině. Za lidovce senátorka San Damián připomněla výdobytky tranzice, v jejichž duchu by se mělo pracovat. [260] Kvůli zamítavým hlasům PP návrh v komisi přijat nebyl.

Pravděpodobně nejvýznamnější událostí celého období, která měla výrazný ohlas nejen ve španělských médiích, bylo přijetí iniciativy PSOE, jejíž součástí bylo schválení přemístění ostatků Franka mimo Údolí padlých a Prima de Rivery mimo centrální místo v bazilice za účelem změny významu místa. Jednalo se o iniciativu socialistů požadující uplatňování a rozvinutí zákona o historické paměti.[261] Hlasování se zdrželi poslanci za PP a za ERC, zbývajících 198 poslanců hlasovalo v květnu 2017 pro přijetí návrhu.[262] ERC věc považovala za projev cynismu ze strany PSOE, která během své vlády nebyla schopna záležitost vyřešit. I od ostatních stran v tomto směru zaznívala kritika. „Během vaší vlády se mohlo udělat mnohem více, třeba dát odlišnou budoucnost Údolí padlých. […] Toto téma už mělo být vyřešené a dnes bychom měli jednat o jiných návrzích do budoucna," vyjádřil se za Ciudadanos José Manuel Villegas. Za Compromís ostře kritizovala PP Marta Sorlí Fresquet: „Dnes zachováváme monarchii nastolenou Franciscem Frankem a veřejnými penězi udržujeme jeho hrob. Ale co můžeme čekat od strany, jejímž zakládajícím předsedou je frankistický ministr?"[263]

I přesto, že se jednalo o přelomový moment, doporučení plynoucí z inciativy nebylo pro vládu závazné. Také nebylo stanoveno žádné datum, ke kterému by zmíněná opatření měla být přijata, a bylo jasné, že se přemístění ostatků Franka nestane ze dne na den vládní prioritou.

[260] Ibid, 26-33.
[261] Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 105, 17. 2. 2017, http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/BOCG/D/BOCG-12-D-105.PDF#page=27 (staženo 10. 6. 2018): 26-29.
[262] ERC společně s Podemos podali upravující návrhy, který zacházel ještě dál. Ten ale nebyl přijat. Viz https://app.congreso.es/votacionesWeb/InvocaReport?sesion=50&votacion=3&legislatura=12 (staženo 10. 6. 2018).
[263] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 50, Sesión plenaria 9. 5. 2017, http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/PL/DSCD-12-PL-50.PDF (staženo 11. 6. 2018): 24-32.

„Nemyslím si, že je dobrý nápad připomínat si čtyřicet let od prvních demokratických voleb otvíráním starých ran," komentoval vládní mluvčí Íñigo Méndez de Vigo.[264]

Článek o Údolí padlých zahrnující exhumaci ostatků Franka byl součástí návrhu zákona na reformu zákona o historické paměti, který PSOE předložila na konci roku 2017. Z památníku se mělo stát národní centrum paměti, zrušeny měly být dekrety z let 1940 a 1957 a rozsudky frankistického režimu prohlášeny za neplatné.[265] Vláda ovšem návrh vetovala, což odůvodnila vysokými finančními náklady, které by zákon vyžadoval.[266]

Zhruba ve stejnou dobu jako přemístění ostatků Franka se v parlamentu začaly řešit požadavky rodin, jejichž příbuzní byli bez jejich vědomí pohřbeni v Údolí padlých na exhumaci jejich ostatků. Soud uznal právo rodiny bratrů Lapeñových na důstojné pohřbení, ani rok poté ale exhumace nezačaly.[267] Zájmů rodiny se na parlamentním zasedání zastala poslankyně Isabel Rodríguez García (PSOE): „Čas je pro tuto rodinu drahocenný, protože synovi pohřbeného je dnes devadesát dva let," podotkla. Místopředsedkyně vláda Sáenz de Santamaría odpověděla, že soud upozornil na řadu obtíží ohledně přístupu a identifikace ostatků. „Národní dědictví dělá, co může, a nechává vypracovat technické a soudní zprávy. Nesouhlas ovšem projevila třetí strana," narážela místopředsedkyně na odpor benediktýnské komunity k exhumacím.[268]

Na stav plnění soudního příkazu se ptala i řada dalších poslanců a senátorů, zejména z řad PSOE a PNV.[269] Tyto strany také pozvaly na slyšení v senátní komisi pro spravedlnost zainteresované odborníky: předsedkyni Asociace příbuzných pro exhumaci republikánů z Údolí padlých, antropologa zabývajícího se Údolím padlých a advokáta specializujícího se na historickou paměť. Ti všichni se na místy velmi emotivním setkání vyjadřovali ve prospěch navrácení ostatků obětí rodinám a dalších kroků v duchu změny významu památníku. Zejména osobní příběh předsedkyně asociace, která po léta nosila květiny na špatný hrob a nyní je nemůže nosit vůbec, vzbudil chápající reakci od všech senátorů. Velmi silně se obětí zastávali zástupci PNV, PSOE, Podemos a Compromís.

---

[264] Juan José Mateo, „El Gobierno cree que "no es una buena idea" sacar los restos de Franco del Valle de los Caídos", *El País,* 12. 5. 2017, https://elpais.com/politica/2017/05/12/actualidad/1494584854_473268.html (staženo 22. 6. 2018).

[265] „Proposición de Ley para la reforma de la Ley 52/2007", Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 190-1, 22. 12. 2017, http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/BOCG/B/BOCG-12-B-190-1.PDF (staženo 20. 6. 2018).

[266] Odůvodnění dostupné na: https://drive.google.com/file/d/1gSAzgWt6-pw1Kgj6cPI5sFl8IffZMN9E/view?pli=1 (staženo 20. 6. 2018).

[267] Více o příběhu bratrů Lapeñových a jejich rodině v kapitole 5.

[268] Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 46, Sesión plenaria 44, 5. 4. 2017, http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/PL/DSCD-12-PL-46.PDF (staženo 18. 6. 2018): 9-10.

[269] Viz např. http://www.congreso.es/l12p/e3/e_0031612_n_000.pdf (staženo 18. 6. 2018) nebo http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=12&id=40622 (staženo 18. 6. 2018).

Carles Mulet znovu kritizoval, že stojí miliony udržovat frankistické mauzoleum, kde jsou oběti diktátora jako pouhé jeho trofeje. „Je třeba najít řešení k bezplatnému a systematickému navrácení všech obětí. V konkrétním případě těla diktátora záleží, jestli si ho rodina vyžádá. Pokud ne, může se samozřejmě přemístit do ulice Génova 13 (sídlo PP; pozn. aut.) a ať si ho tam nechají," navrhl. Celia Cánovas Essard (Podemos) zase hovořila o tom, že pokud se během sedmi let od působení Komise odborníků neudělalo vůbec nic, bylo by nejspíš potřeba s jasnou politickou vůli od všech stran svolat odborníky znovu a aktualizovat situaci. Za PP se vyjádřila mladá senátorka Esther Muñoz de la Iglesia, která vyjádřila důvěru v to, že rodiny brzy budou moci důstojně uctít své padlé příbuzné. Také ale zmínila, že je pro ni „strašná Frankova diktatura" kapitolou z dějin Španělska, stejně jako třeba karlistické války a velice si cení, že před čtyřiceti lety byli ti, co represe prožili, schopni rány uzavřít. „Znovu prozkoumání starých ran a přepisování historie by byla zradě těch, kteří učinili osobní a celospolečenskou oběť," prohlásila senátorka.[270]

Ve stejné komisi se tyto záležitosti znovu projednávaly v březnu 2018. Nejprve odpovídala státní sekretářka pro spravedlnost Carmen Sánchez-Cortés Martín na otázky Jokina Bildarratza (PNV) ohledně aktualizace úmluvy z roku 1958 a nápisu nad vchodem do sakristie baziliky „*Padlí za boha a za Španělsko, 1936-1939*". Bildarratz pozitivně hodnotil slova sekretářky, která uznala doporučení Komise odborníků a také deklarovala, že úmluva z roku 1958 musí být upravena, lépe rozdělovat náboženské a ostatní kompetence a různé strany mají být schopné přizpůsobit své aktivity v duchu nového významu místa.[271]

Na zasedání komise 5. března byla také jednomyslně přijata iniciativa, která vládu vyzývá k provedení patřičných kroků a umožnění exhumací na veřejném hřbitově Údolí padlých. Návrh za PSOE podal senátor Francesc Antich, nakonec se ale hlasovalo o mírnější verzi textu, ve které například chyběla původně uvedená dvouměsíční lhůta. Všechny politické skupiny ocenily, že alespoň na nějakých bodech panuje všeobecná shoda. Muñoz de la Iglesia (PP) sice připomněla technické zprávy, které naznačují, že bude složité exhumace provést, zdůraznila ale důležitost spolupracovat a hledat řešení pro legitimní zájem rodin. „V centru pozornosti jsou konečně rodiny a ne politický boj, který zabránil tomu, abychom něčeho takového dosáhli dříve," komentovala.[272]

Na následující týden byl do komise pro spravedlnost pozván představený z opatství v Údolí padlých, aby informoval o postojích benediktýnské komunity k platným zákonům a nařízením. Santiago Cantera ale pozvání nepřijal a navrhl, ať ho senátoři navštíví v Údolí

[270] Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 175, Sesión 17. 10. 2017, http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_175.PDF (staženo 1. 7. 2018): 15-39.
[271] Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 236, Sesión 5. 3. 2018, http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_236.PDF (staženo 1. 7. 2018): 56-59.
[272] Ibid, 116-120.

padlých. Stanovisko opata kritizovala řada senátorů, mezi nimiž i Jon Iñarritu za baskickou koalici EH Bildu. Ten označil Údolí padlých za „zábavní park frankismu“ a „náboženské místo totality“.[273] Advokát zastupující rodiny Eduardo Ranz Alonso, který znovu pozvání do komise přijal a přirovnal představeného k Mohamedovi a jeho hoře, blíže popsal situaci ohledně soudního rozhodnutí a stavu krypt.

Senátoři plánovali opata skutečně navštívit, pouze socialisté to odmítali. K návštěvě však nakonec nedošlo, protože Santiago Cantera ještě před ním sporné odvolání stáhl, na čemž si podíl připisovali také lidovci, kteří s ním údajně o věci vedli dialog.[274] Naději na možnost brzkého vyjednání nové úmluvy s opatstvím ale zchladil ministr spravedlnosti Catalá Polo, který na otázku Jokina Bildarratza odpověděl zopakováním fráze o nutném politickém a společenském konsensu.[275]

4.1.2.3. Klasifikace klíčových aktérů

Tabulka 2 shrnuje konání a stanoviska hlavních aktérů směrem k Údolí padlých během vlády Mariana Rajoye (prosinec 2011 – květen 2018). První vybraný bod pro srovnání aktérů se vrací ke Komisi odborníků pro budoucnost Údolí padlých, která publikovala závěry své práce těsně před nástupem vlády lidovců a její doporučení byla tématem politické diskuze během všech následujících let. Druhým kritériem je postoj k návrhu PSOE z roku 2017 na důsledné dodržování a rozšíření zákona o historické paměti, zejména s ohledem na pasáž, která požaduje exhumaci ostatků generála Franka a jejich přemístění mimo Údolí padlých. Zbývající kritéria zůstávají stejná jako v případě období vlády socialistů.

Vzhledem ke změnám ve španělském systému politických stran přibývá mezi aktéry strana Ciudadanos. Společně jsou charakterizovány levicové strany Sjednocená levice (IU) a Podemos, které do voleb v roce 2016 kandidovaly společně s dalšími menšími levicovými subjekty (mezi nimi i Iniciativa za zelené Katalánsko) v koalici Unidos Podemos. V této koalici kandidovala i valencijská nacionalistická koalice Compromís, jejíž činnost je proto hodnocena ve stejné kategorii, i přesto, že se její poslanci a senátoři nepřidružili k parlamentní skupině *Unidos Podemos-En Comú Podem-En Marea*, ale zasedli ve smíšené skupině.

[273] Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 241, Sesión 12. 3. 2018, http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_241.PDF (staženo 5. 7. 2018): 10-11.

[274] Iñigo Domínguez, „El Senado suspende la visita al Valle de los Caídos para ir a ver al prior“, *El País*, 22. 3. 2018, https://politica.elpais.com/politica/2018/03/21/actualidad/1521625978_574125.html (staženo 5. 7. 2018).

[275] Diario de sesiones del Senado, Pleno. XII Legislatura, č. 61, 20. 3. 2018, http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_12_61.PDF#page=14 (staženo 5. 7. 2018): 14-15.

Vládnoucí Lidová strana je znovu vyhodnocena jako *paměťový odmítač*. V diskuzi o Údolí padlých stále připomíná výdobytky tranzice a potřebu neotevírat staré rány. Je zřejmé, že lidovci nevidí žádné výhody v zapojení se do diskuze o tomto tématu. Mezi politickými stranami byl opět nalezen jeden *paměťový pluralista*, tentokrát to je nová strana Ciudadanos. Ta sice souhlasí, že je nutné provést řadu opatření v Údolí padlých (včetně exhumace a přemístění ostatků Franka), zároveň ale přijímá argumentaci vlády, že je třeba širokého konsensu, a debaty se aktivně neúčastní. K zajímavému posunu dochází v případě PSOE, která ve svém vládním období nesla spíše znaky *paměťového pluralisty*, nyní se ale jasně profiluje jako *paměťový válečník*, který téma Údolí padlých výrazně prosazuje a zastává jasná stanoviska. Jako *paměťové válečníky* lze charakterizovat i zbývající zkoumané aktéry, PNV, ERC a levicové strany formující volební koalici Unidos Podemos. ERC se v otázce Údolí padlých projevuje nejméně z nich a debaty se mnohdy neúčastní, i přesto jsou její záměry s místem známé. Nejaktivnější *paměťoví válečníci* jsou bezesporu Baskická národní strana a strany koalice Unidos Podemos (zejména Podemos a Compromís).

Politická strana	**Postoj k závěrům Komise odborníků**	**Postoj k návrhu PSOE na přesun ostatků Franka**	**Další parlamentní návrhy a otázky**	**Dominantní diskurz směrem k Údolí padlých (ÚP)**	**Klasifikace paměťového aktéra**
PP	Vybírá si určité články, ke kterým se odkazuje (o potřebě kompromisu, nutnosti zamezit chátrání a zaručit bezpečnost návštěvníků, obtížnosti identifikace pohřbených obětí apod.).	Zástupci PP v ústavní komisi návrh odmítli. Poslanci se zdrželi hlasování. Vláda návrh nezohlednila.	Žádné. Jediná iniciativa, v jejíž prospěch PP hlasuje, vyzývá vládu k umožnění vykonání rozsudku o exhumaci obětí.	Dodržovat zákon o historické paměti; na cokoliv jiného je třeba politický a společenský konsensus. ÚP jako klidné nekonfliktní místo, bez politického významu, není frankistický monument. Často upozorňují na možné problémy s exhumacemi apod. Není vhodné otvírat staré rány.	*Paměťový odmítač*

PSOE	Silný apel na implementaci doporučení Komise. Prosazuje, aby opravy na místě doprovázela změna významu památníku.	Podala návrh. Přemístění ostatků Franka považují za předpoklad změny významu ÚP. Nepřijala žádný upravující návrh.	Návrh zákona na reformu zákona o historické paměti. Řada otázek a návrhů v parlamentu (umožnit exhumace a důstojné pohřbení obětí, finanční náklady, odvolání dekretů…).	ÚP jako nábožensko-architektonické mauzoleum v rozporu s kulturou soužití a míru; ostuda důstojnosti demokracie. Má se změnit na místo všech obětí a jejich paměti (předpokladem pro to je přemístění ostatků Franka).	*Paměťový válečník*
PNV	Doporučení přijímá a velmi aktivně prosazuje jejich aplikaci.	Návrh podpořili, i když podali návrh na úpravu přidávající k textu několik dalších bodů.	Velmi aktivní. Dotazy na možnost nové dohody s benediktínskou komunitou, plány vlády s ostatky Franka, změnu významu místa, financování a účetnictví, personál či kompetence. Vyzývá vládu hledat konsensus.	ÚP jako hanba, nedemokratické místo; musí se změnit v památník míru. Mimo jiné je potřeba nová úmluva s benediktínským opatstvím.	*Paměťový válečník*
IU ICV Podemos Compro-mís	Doporučení přijímá. V prvním období je prosazuje ICV. Později návrh na obnovení komise a aktualizování doporučení.	Návrh podpořili, i přesto, že jejich pozměňovací návrh nebyl přijat (žádali především anulaci rozsudků z doby frankismu).	Řada otázek a návrhů. Velmi aktivní je senátor Carles Mulet (Compromís), který podává desítky otázek ohledně nákladů na údržbu a úmysly vlády s místem.	Nespravedlnost, aby byli oběti pohřbeny vedle zločince, opovrženíhodné; mezinárodní ostuda. Požadují jednání s církví na nejvyšší úrovni. Kritika finanční náročnosti.	*Paměťový válečník*
Cs	Vyjadřují souhlas s doporučeními komise (připomínají i doporučení hledat konsensus).	Návrh podpořili. Odmítli ale úpravy ze strany Podemos a ERC.	Žádná vlastní iniciativa. Podpora veta vlády v otázce reformy zákona o historické paměti.	Záležitost měla už být dávno vyřešena. Diktátor není nejlepší prostředek usmíření, ale je třeba se dívat do budoucnosti spíše než do minulosti.	*Paměťový pluralista*
ERC	Výsledky komise přijímají a formou PNL vyzývají vládu se jejími	Zdrželi se hlasování o návrhu, který považovali za ukázku cynismu socialistů. Jejich	Návrh připravit nový zákon o uznání všech obětí diktatury a rekuperaci historické paměti (zahrnující	ÚP se má přeměnit v centrum interpretace a šíření potlačené	*Paměťový válečník*

	doporučeními řídit.	upravující návrh připravit zcela nový zákon o historické paměti byl zamítnut.	„muzealizaci“ ÚP) byl zamítnut. K návrhům ostatních souvisejících s ÚP se však často nevyjadřují.	paměti, zejména té politických vězňů.	

Tabulka 2: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2011- 2018

4.2. Národní dědictví: správa objektu a cestovní ruch

Národní dědictví je veřejná instituce, která má na starost správu a údržbu státem vlastněných budov a areálů, mimo jiné se stará i o Údolí padlých, které také spravuje z hlediska ekonomického provozu a cestovního ruchu. Instituce je podřízená Ministerstvu předsednictví, proto je tento aspekt monumentu zařazen do kapitoly o národních paměťových aktérech, i když pasáže věnující se cestovnímu ruchu by částečně mohly spadat i pod občanskou společnost.

I přes všechny negativní konotace, které Údolí padlých má, nepřestává být častým cílem domácích i zahraničních turistů. Fyzická, ale i metaforická a vizuální blízkost ke klášteru El Esocrial je důležitý faktor činící místo pro turisty atraktivnější. Mnoho cestovních agentur nabízí klientům jednodenní výlety z Madridu kombinující návštěvu těchto dvou památek spadajících pod Národní dědictví.[276] Zároveň však podstatná část materiálů propagujících tyto organizované zájezdy neposkytuje informace o kontroverzních aspektech místa, ale soustředí se hlavně na technické parametry a mimořádné rozměry kříže a baziliky. Výjimečná nejsou ani označení jako „fascinující monument“[277] nebo „architektonický zázrak“[278]. Oficiální webové stránky opatství Santa Cruz a Údolí padlých sice uznávají, že se na výstavbě monumentu podílel menší, i když ne nevýznamný, počet vězňů, zmiňují ale, že Údolí bylo od počátku památníkem smíření a jeho hlavní ideou bylo, že se válka již nikdy nemá opakovat. Je také uvedeno: „Před oltářem je umístěna hrobka Josého Antonia Prima de Rivery, zakladatele Falangy, reprezentujícího všechny pochované padlé. Na druhé straně se nachází hrobka Francisca Franka, hlavy státu a zakladatele památníku.“[279] Podobného rázu jsou i informace uvedené na stránkách Národního dědictví.[280]

[276] Například „Real Monasterio de El Escorial y Valle de los Caídos“. *Julia Travel*, http://juliatravel.com/es/tours/madrid/real-monasterio-de-el-escorial-y-valle-de-los-caidos-12766_68/ (staženo 24. 5. 2018).

[277] „Escorial and Valle de los Caídos Tour“, *City Tours Spain*, http://www.citytoursspain.com/en/madrid/activities/escorial-and-valle-de-los-caidos-tour (staženo 24. 5. 2018).

[278] „El Valle de los Caídos (Valley of the Fallen)“, *Frommer´s,* https://www.frommers.com/destinations/san-lorenzo-de-el-escorial/attractions/el-valle-de-los-cados-valley-of-the-fallen (24. 5. 2018).

[279] „La Basílica paso a paso: Un recorrido propuesto para la visita al monumento“, *Abadia de la Santa Cruz del Valle de los Caídos,* http://www.valledeloscaidos.es/monumento/paso (24. 5. 2018).

[280] „Otros sitios: Abadía Benedictina de la Santa Cruz del Valle de los Caídos“. *Patrimonio Nacional.* http://www.patrimonionacional.es/real-sitio/abadia-benedictina-de-la-santa-cruz-del-valle-de-los-caidos (24. 5. 2018).

Údolí padlých bylo turistickou destinací prakticky od chvíle, kdy bylo dostavěno. Již od 60. letech bylo propagováno jako ideální místo pro jednodenní výlet z Madridu. I vzhledem k tomu, jak dlouho se zdržela jeho výstavba, nebylo prezentováno jako památník vítězství, ale jako památník padlých. Inkluzivní rétorika byla ještě více zdůrazňována v cizojazyčných verzích průvodce, proto mnoho zahraničních návštěvníků nebralo v potaz politické významy stavby. Žádný oficiální průvodce nebo reklamní materiál se také nezmiňoval o tom, že místo slouží jako pohřebiště.[281]

Jak tvrdí Alicia Fuentes Vega, pokusy zbavit památník ideologických konotací šly ruku v ruce se vzrůstající tendencí vyzdvihovat jeho architektonické a umělecké rysy.[282] Dodnes proto mnoho návštěvníků spíše než historický a politický kontext Údolí padlých vnímá jeho gigantické rozměry, uměleckou hodnotu a krásu okolní přírody. Fuentes Vega nazývá tento proces „heritagisation", tedy jakýsi proces přeměny objektu na kulturní dědictví. Pokud považujeme Údolí padlých za *disharmonické dědictví,* v cestovním ruchu stále převládá tendence soustředit se na fakt, že jde o *dědictví*, než na to, že je *disharmonické*.

Ne po celou dobu existence monumentu však bylo Údolí padlých otevřené cestovnímu ruchu. Obvyklé jsou samozřejmě krátkodobé uzavírky o svátcích. Nejednou také musel být objekt uzavřen neplánovaně z bezpečnostních důvodů, například po bombovém útoku v roce 1999, nebo když se v létě 2008 uvolnil kus sousoší La Piedad nad vstupní bránou baziliky a návštěvníkům hrozilo nebezpečí úrazu.[283] I tato událost ukazovala na to, že komplex není v dobrém stavu. Kolosální sousoší od té chvíle bylo kryto ochrannou sítí. Realizováno bylo několik technických obhlídek místa, které varovaly před dalším uvolňováním částí přítomných soch. Upozorňovalo se také na strukturální problémy v bazilice způsobené vlhkostí a prosakováním vody.

V listopadu 2009 publikovalo Národní dědictví na svých webových stránkách krátké oznámení, že interiér baziliky je pro veřejnost uzavřen.[284] Zamezen byl také přístup k základně kříže a přerušen provoz lanovky, která k němu vede.[285] Největším problémem byl stav soch, zejména té nevětší s rozměry 9x6x3 metry a váhou blížící se 150 tunám. Rekonstrukce La Piedad

[281] Alicia Fuentes Vega, „The Politics Of Memory, Tourism And Dictatorship: Revisiting Franco'S Valley Of The Fallen", *Journal Of Tourism History* 9, no. 1 (2017): 78-82.

[282] Ibid, 87.

[283] Rafael Fraguas, „Reabre el Valle de los Caídos tras cerrar por un desprendimiento", *El País*, 19. 7. 2008, https://elpais.com/diario/2008/07/19/madrid/1216466659_850215.html (staženo 29. 5. 2018).

[284] „La basílica del Valle de los Caídos, cerrada y sin fecha de reapertura al público", *Religión en Libertad*, 7. 2. 2010, https://www.religionenlibertad.com/la-basilica-del-valle-de-los-caidos-cerrada-y-sin-fecha-6971.htm (staženo 29. 5. 2018).

[285] Lanovka byla vybudována v roce 1975. V roce 1999 byl její provoz přerušen, aby mohla být přizpůsobena platným bezpečnostním normám. Po komplexní úpravě byla znovu uvedena do provozu v roce 2004. Při této příležitosti byla také vedle pokladen k lanovce postavena nová budova, ve které se nachází například restaurace.

na místě byla vyloučena, proto se muselo přistoupit k její demontáži. Odstranění dominantní sochy Juana Ávalose ze vstupní brány baziliky vzbudilo pozornost, protože se jednalo o vůbec první takovýto zákrok od inaugurace Údolí padlých. Nadace Juana Ávalose krok kritizovala. Někteří viděli tento krok jako předzvěst toho, že se Zapaterova vláda pokusí monument veřejnosti definitivně uzavřít.[286]

I po dobu uzavření byla bazilika otevřená pro věřící účastnící se mší, kteří mohli vstoupit zadním vchodem skrz opatství. Hned po skončení mše museli všichni prostor opustit. Několik týdnů před úplným zpřístupněním pro náboženské účely byl vstup do objektu z bezpečnostních důvodů zamezen zcela.[287] Pro lepší zabezpečení byl vytvořen přístupový tunel do baziliky, socha La Piedad byla ochráněna kovovou mříží a plotem. V prosinci 2010 baziliku zaplnili stovky lidí oslavujících její znovuotevření.[288] Pro turisty ale i nadále zůstával areál oficiálně nepřístupný, vstupné se proto nevybíralo, i když prakticky byly návštěvy turismům umožněny.

Vzhledem k tomu, že Údolí padlých bývalo jedním z nejnavštěvovanějších památek v madridském autonomním společenství, znamenalo jeho uzavření cestovnímu ruchu ekonomické ztráty. V červnu 2012 proto Národní dědictví, již řízené Rajoyovou vládou, rozhodlo monument znovu otevřít turistům. Oficiálním motivem bylo v době ekonomické krize získat další zdroje financí do státní pokladny. Nový předseda Národního dědictví, diplomat José Rodríguez-Spiteri, hovořil o tom, že se tímto krokem Údolí padlých navrací do normálního režimu.[289] Bylo vypsáno výběrové řízení na nového provozovatele restaurace. Znovu se také otevřel obchod se suvenýry v předsálí baziliky, jedinou změnou bylo, že již nebyly k zakoupení předměty vyobrazující generála Franka. To mělo podle některých zdrojů být opatření k tomu, aby opětovné zpřístupnění kontroverzní památky neobnovilo staré rány a spory.[290] Dodnes se ale ve zmíněném obchodě prodávají především připomínkové předměty znázorňující Údolí padlých (zejména jeho charakteristický kříž), například lízátka, trička, těžítka nebo keramiku.

[286] Antonio Rodríguez, „El Valle de los Caídos inicia su cierre por capítulos“, *Tiempo,* 16. 4. 2010, http://www.tiempodehoy.com/espana/el-valle-de-los-caidos-inicia-su-cierre-por-capitulos (staženo 29. 5. 2018).

[287] „El Valle de los Caídos, sólo para misas“, *ABC,* 18. 12. 2010, https://www.abc.es/20101218/madrid/valle-caidos-solo-para-20101218.html (staženo 30. 5. 2018)

[288] Natalia Junquera, „Lleno total en la misa de reapertura del Valle de los Caídos“, *El País*, 19. 12. 2010, https://elpais.com/elpais/2010/12/19/actualidad/1292750223_850215.html (staženo 30. 5. 2018).

[289] Daniel Forcada, „El Gobierno acelera el pleno funcionamiento del Valle de los Caídos desde el día 1“, *El Confidencial*, 12. 6. 2012, https://www.elconfidencial.com/espana/2012-06-12/el-gobierno-acelera-el-pleno-funcionamiento-del-valle-de-los-caidos-desde-el-dia-1_223434/ (staženo 30. 5. 2018).

[290] „La crisis y la necesidad de sacarle dinero, el ‘argumento’ del Gobierno de Rajoy para reabrir el Valle de los Caídos. El merchandising de Franco ha sido eliminado“, *El Confidencial,* 18. 6. 2012, https://www.elconfidencialdigital.com/politica/Gobierno-Rajoy-Valle-Caidos-Franco_0_1854414548.html (staženo 2. 6. 2018).

Brzy po zpřístupnění baziliky byl odstraněn ochranný přístupový tunel. Národní dědictví také nechalo vypracovat zprávy o možnostech restaurování soch a sousoší, jejichž špatný stav byl příčinou prvotních problémů. Provoz lanovky však obnoven nebyl a přístup k základně kříže zůstával uzavřen. I přesto ale počty návštěvníků brzy dosáhly stejných čísel jako před uzavírkou. Původně byla cena vstupenky nastavena stejně jako dříve- základní 5€, v květnu 2013 bylo vstupné zvýšeno na 9€. Toto 80% navýšení se setkalo s kritikou hlavně ze strany Asociace na obranu Údolí padlých, která se obávala, že nová cena odradí turisty od návštěvy objektu.[291]

Těsně po změně ceny vstupenek nic nenaznačovalo tomu, že by počty turistů navštěvujících Údolí padlých měly klesat. S delším časovým odstupem je nicméně zřejmé, že roční počty návštěvníků nedosahují hodnot, kterých dosahovaly před uzavřením (viz Příloha č. 3). Jestli je důvodem vyšší cena vstupenky není možné dokázat, pravdou ale je, že například v roce 2014 bylo platících návštěvníků o více než 40 % méně než v roce 2007. V posledních třech letech má však graf vzrůstající tendenci. Dlouhodobě bývalo Údolí padlých třetí nejnavštěvovanější památkou Národního dědictví, hned po královském paláci v Madridu a klášterem El Escorial. Od roku 2013 ho však v počtu návštěvníků předhání také královský palác v Aranjuezu.[292]

Ekonomická rovina poklesu návštěvníků také není zanedbatelná, vzhledem k tomu, že výnosy z prodeje vstupenek představují většinu finančních zisků památníků. Podle dostupných údajů byl v roce 2016 příjem ze vstupenek 1 345 042€.[293] To je podstatně méně než dva miliony euro, sumu, kterou odhadoval například deník *El Mundo* před znovuotevřením Údolí padlých cestovnímu ruchu.[294] Informace o státních výdajích na památník nejsou oficiálně zveřejňovány, jediný pravidelný známý výdaj je roční dotace 340 000€ benediktýnskému opatství stanovená dekretem z roku 1957. V posledních letech ale několik poslanců či senátorů požádalo vládu o zveřejnění ročních příjmů a výdajů na Údolí padlých. Nejvíce informací poskytuje vláda v odpovědi na dotaz socialistickému poslanci Antoniu Hurtadovi Zurerovi v dubnu 2017. Zde vyčísluje náklady související s Údolím padlých a příjmy z jeho aktivit v letech 2014, 2015 a 2016 (viz Příloha č. 4 a 5). Nejdůležitějším zjištěním plynoucím ze zprávy je, že je Údolí padlých ztrátové. Mezi výdaji jsou největší položkou náklady na plat personálu, které přesahují milion eur ročně. Celkově šlo ze státní kasy na Údolí padlých v těchto letech přes 6,5 milionu eur (v průměru

[291] „Firmas contra la subida de la entrada al Valle de los Caídos", *ABC,* 4. 5. 2013, https://www.abc.es/local-madrid/20130504/abci-valle-caidos-precios-201305041707.html (staženo 2. 6. 2018).
[292] Data dostupná na webových stránkách Národního dědictví: „Datos de gestión". *Patrimonio Nacional,* https://www.patrimonionacional.es/la-institucion/datos-de-gestion (staženo 2. 6. 2018).
[293] Ibid.
[294] „El Estado ingresará dos millones por cobrar la entrada al Valle de los Caídos", *El Mundo,* 29. 7. 2012, http://www.elmundo.es/elmundo/2012/07/29/espana/1343558277.html (staženo 2. 6. 2018).

více než dva miliony ročně). Průměrný roční deficit, který památník generuje, činí 768 tisíc eur.[295] Údaje z roku 2017 vláda doplnila v odpovědi stejnému poslanci o rok později.[296]

4.3. Nadnárodní úroveň

Problematika sporného památníku Údolí padlých a jeho budoucnosti do určité míry přechází hranice Španělského království. Nadnárodní evropské i světové instituce a organizace se pravidelně vyjadřují ke stávající situaci panující ve Španělsku ohledně vyrovnávání se s jeho diktátorskou minulostí, odškodnění obětí zločinů nebo objasnění násilných zmizení. V rámci toho se nejednou pozornosti dostalo i Údolí padlých, jeho významu a možnému osudu.

V roce 2004 podepsalo 36 členů Parlamentního shromáždění Rady Evropy (převážně ze socialistické skupiny) návrh usnesení nazvaný „Potřeba mezinárodního odsouzení Frankova režimu". V něm se připomíná návrh na odsouzení komunistického totalitarismu a upozorňuje na vážné porušování lidských práv také během Frankovy „totalitní diktatury". „Přišel čas vrátit spravedlnost těm, co bojovali za svobodu a proti Frankovu režimu," zmiňuje návrh.[297] Na základě tohoto návrhu byl Výborem pro politické záležitosti Rady Evropy nominován jako zpravodaj pro tuto otázku maltský politik Leo Brincat.

Tzv. „Brincatova zpráva" byla dokončena koncem roku 2005. Parlamentní shromáždění Rady Evropy ve zprávě vyzývalo Výbor ministrů, aby vyhlásil 18. červenec 2006, 70. výročí počátku španělské občanské války, jako oficiální den odsouzení Frankova režimu. Zpráva ve sto bodech shrnuje historii Frankovy diktatury s důrazem na případy porušování lidských práv a předkládá několik doporučení španělské vládě. Mimo jiné vládu vyzývá, aby „vytvořila stálou výstavu v prostorách podzemní baziliky Údolí padlých – kde je Franko pohřben- vysvětlující způsob, jakým byla postavena republikánskými vězni."[298] Údolí padlých zpráva označuje jako „Frankův památník jeho vítězství v občanské válce", na kterém nuceně pracovalo dvacet tisíc republikánských vězňů.[299] Stálý výbor Rady Evropy přijal zprávu jednomyslně, a Rady Evropy se tak stala první významnou mezinárodní organizací, která oficiálně odsoudila frankistický režim.[300]

---

[295] Respuesta del Gobierno. Congreso de los Diputados. XII Legislatura, 184/8718, 25. 4. 2017, http://www.congreso.es/l12p/e3/e_0031543_n_000.pdf (staženo 2. 6. 2018).

[296] Respuesta del Gobierno. Congreso de los Diputados, XII Legislatura, 184/29764, 18. 4. 2018, http://www.congreso.es/l12p/e8/e_0085478_n_000.pdf (staženo 20. 7. 2018).

[297] „Need for International Condemnation of the Franco Regime". Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 10078, 11. 2. 2004, https://rm.coe.int/09000016807a100f (staženo 6. 6. 2018).

[298] „Need for International Condemnation of the Franco Regime". Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 10737, 4. 11. 2005, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11217&lang=EN (staženo 6. 6. 2018): čl. 8.2.3.

[299] Ibid, čl. 67.

[300] Carlos E. Cué, „El Consejo de Europa condena el franquismo e insta a España a honrar a sus víctimas", *El País,* 18. 3. 2006, https://elpais.com/diario/2006/03/18/espana/1142636420_850215.html (staženo 6. 6. 2018).

Výbor ministrů se k záležitosti vyjádřil v květnu 2006 a krátkým prohlášením odsoudil porušování lidských práv během Frankova režimu. Zároveň ovšem vyzdvihl španělský přechod k demokracii jako exemplární

Výhrady k řešení otázek minulosti a zejména situace obětí frankismu ze strany mezinárodních organizací se Španělsku nevyhnuly ani po přijetí zákona o historické paměti (2007). Počátkem roku 2014 navštívil Španělsko zvláštní zpravodaj OSN pro podporu pravdy, spravedlnosti, odškodnění a záruk neopakování Pablo de Greiff. Cílem desetidenní návštěvy, během níž se setkal s představiteli vlády, autonomních společenství, veřejných institucí zabývajících se pamětí i rodinami obětí, bylo vyhodnotit opatření přijatá španělskými orgány ve všech čtyřech oblastech jeho mandátu. V závěrečné prezentaci předběžných výsledků pozorování Pablo de Greiff doporučil anulovat zákon o amnestii z roku 1977. Negativně hodnotil „obrovskou vzdálenost" mezi státními institucemi a oběťmi a upozornil, že vyšetřování zločinů a hledání pravdy není otázkou stranické politiky, ale obecných práv týkajících se všech.[301] Zvláštní zpravodaj OSN věnoval značnou pozornost také Údolí padlých, které bylo jedním z míst, která během svého pobytu navštívil.

Zpráva shrnující závěry Pabla de Greiffa byla dokončena v červenci 2014. Údolí padlých ve zprávě uvádí jako příklad objektu, který nemůže být odstraněn, ale je nutné ho kontextualizovat a reinterpretovat, aby mohl ztratit rozdělující charakter a místo toho přispíval k veřejnému povědomí o minulosti. Zpráva oceňuje práci Komise odborníků a kritizuje, že ve stávající podobě neposkytuje areál žádné informace vysvětlující „převahu frankistické a fašistické symboliky a oslavování ‚vítězné' strany v občanské válce". Není zde zmínka o využití nucené práce tisíců politických vězňů v nelidských podmínkách, informace o 34 000 pohřbených ani vysvětlení, kdo byl Primo de Rivera, proč má hrob v centru baziliky společně s generálem Frankem, který není obětí občanské války. Podle názoru asociací Údolí padlých jako takové reprezentuje exaltaci frankismu. „Jen stěží z něj lze vytvořit místo věnované míru a smíření, pokud přetrvává ticho o důležitých skutečnostech týkajících se kontextu a původu stavby, zvláště když v centru monumentu zůstává květinami pokrytá hrobka diktátora," uzavírá zpráva.[302]

příklad pro země procházející podobným procesem. Vyhlášení oficiálního dne odsouzení frankismu Výbor ministrů nepodpořil, protože i všechny ostatní totalitární režimy by měly být předmětem takové deklarace. „Vyčlenění jednoho režimu by mohlo budit mylný dojem, že některé totalitární režimy jsou více hodny odsouzení než jiné," stojí v odpovědi. Viz https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d7f2d (staženo 6. 6. 2018).

[301] Natalia Junquera, „El relator de la ONU insiste: España debe juzgar los crímenes del franquismo", *El País,* 3. 2. 2014, https://politica.elpais.com/politica/2014/02/03/actualidad/1391443224_877477.html (staženo 6. 6. 2018).

"La ONU pide reinventar el Valle de los Caídos y anular la Ley de Amnistía de 1977", *El Mundo,* 3. 2. 2014, http://www.elmundo.es/espana/2014/02/03/52efab02268e3e0e358b4572.html (staženo 6. 6. 2018).

[302] „Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff". United Nations General Assembly. Human Rights Council, 27th session. 22. 7. 2014, http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A-HRC-27-56-Add-1.doc (staženo 8. 6. 2018).

V podobnou dobu jako Pablo de Greiff zveřejnila zprávu vzniklou na základě návštěvy Španělska Pracovní skupina pro vynucená nebo nedobrovolná zmizení OSN. Ta Španělsko vyzvala, aby přijalo odpovědnost a v oblasti násilného zmizení zavedlo komplexní a koherentní státní politiku. Vzhledem k vysokému věku svědků a příbuzných obětí by měl stát dát hledání pravdy o zmizelých osobách bezprostřední prioritu. Představitelé této pracovní skupiny rovněž během svého pobytu ve Španělsku navštívili Údolí padlých a monumentu věnovali jeden článek v závěrečné zprávě. V něm mimo jiné zmiňují, že pro mnoho rodin je velmi problematické, že jsou jejich příbuzní na náboženském místě, které neodpovídá jejich víře, vedle těla Franka a Prima de Rivery. Navrhují také implementovat doporučení Komise odborníků.[303]

Obě zprávy byly prezentovány na setkání Rady pro lidská práva OSN v září 2014. Předseda Pracovní skupiny pro vynucená nebo nedobrovolná zmizení Ariel Dulitzky zmínil, že i když mnohokrát slyší, že se zmizelí nemůžou hledat, aby se neotvíraly staré rány, ze zkušenosti vidí, že rány jsou stále otevřené a leckdy je třeba otevřít hroby, aby se zahojily.[304] Velvyslankyně Španělska v OSN Ana María Menéndez ani v jenom případě větší kritiku nepřijala, vyzdvihla španělskou tranzici a podotkla, že díky zapomnění a odpuštění byl možný smír.[305] Když ani po třech letech většinu požadavků Španělsko neřešilo, OSN připomnělo jeho mezinárodní závazky a nutnost zabývat se situací obětí. Opět bylo negativně hodnoceno, že stát nepřijal opatření doporučená Komisí odborníků pro budoucnost Údolí padlých v roce 2011.[306] Na to kromě OSN upozorňuje například i Amnesty International a doporučuje předefinovat úlohu Údolí padlých a uznání obětí mimo jiné prostřednictvím přemístění ostatků Franka na jiné místo.[307]

[303] „Stát naznačil, a Pracovní skupina souhlasí, že jednání v oblasti Údolí padlých vyžaduje široký konsensus všech politických sil, který vláda musí neprodleně začít podporovat," konstatuje zpráva.
„Informe del Grupo de Trabajo sobre las Desapariciones Forzadas o Involuntarias". Naciones Unidas Asamblea General. Consejo de Derechos Humanos, 27º período de sesiones. 2. 7. 2014, https://www.idhc.org/arxius/noticies/1418299858-A-HRC-27-49-Add1_sp.doc (staženo 8. 6. 2018).

[304] „Discurso del Presidente-Relator del Grupo de Trabajo sobre desapariciones forzadas o involuntarias Ariel Dulitzky". 27° sesión del Consejo de Derechos Humanos. 12. 9. 2014, http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Intervencio%CC%81n-Ariel-Dulitzky_Grupo-de-Trabajo_D2_11.doc (staženo 8. 6. 2018).

[305] „Dialogo interactivo con el relator especial de Naciones Unidas Sr. de Greiff, sobre su visita a España", http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Respuesta-de-Espan%CC%83a-al-Relator-Especial-Pablo-de-Greiff_Spain_ID_09-1.pdf (staženo 8. 6. 2018).
„Dialogo interactivo con Grupo desparaciones forzadas: informe de su Misión a España", http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Respuesta-de-Espan%CC%83a-a-Grupo-de-Trajajo-DDHH-Spain_ID2_11.pdf (staženo 8. 6. 2018).
Menéndez také kritizovala, že se OSN zabývá případy zmizení, které spadají do doby před rokem 1945, tedy předtím, než samotná organizace vůbec existovala.

[306] „Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances". United Nations General Assembly. Human Rights Council, 7. 9. 2017, https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2017/09/12/informeespanaonusept2017.pdf (staženo 8. 6. 2018).

[307] „España Debe Cumplir Con Sus Obligaciones Internacionales Con Víctimas De Guerra Civil Y Franquismo", *Amnistía Internacional*, 12. 5. 2017, https://www.es.amnesty.org/en-que-

V březnu 2018 byla z iniciativy španělské strany Podemos a neformální skupiny zabývající se historickou pamětí v Evropském parlamentu zorganizována návštěva Údolí padlých za účelem „dát mezinárodně na vědomí situaci beztrestnosti ve španělském státě." Akce se kromě čtyř španělských europoslanců (za Podemos, IU, BNG a PNV) zúčastnili čtyři další zástupci levicových stran v Evropském parlamentu. Miguel Urbán (Podemos) posléze ohlásil, že mu během návštěvy přítomní příslušníci ultrapravicových skupin hrozili smrtí.[308] Delegace europoslanců podala o události zprávu předsedovi Evropského parlamentu Antoniu Tajanimu a místopředsedovi Evropské komise Fransovi Timmermansovi, které oba žádá o veřejné prohlášení ohledně této skutečnosti. „Udržování současného charakteru baziliky Cuelgamuros porušuje všechna doporučení mezinárodních institucí, které se otázkou zabývaly, což je v rozporu s články Charty základních práv i se samotnými hodnotami Unie," dodávají europoslanci.[309]

estamos/noticias/noticia/articulo/con-esta-iniciativa-espana-debe-cumplir-con-sus-obligaciones-internacionales-con-victimas-de-guer/ (staženo 13. 6. 2018).

[308] Izaskun Bilbao Barandica, „Contra la impunidad del franquismo en el ‚Valle de los Caidos'", https://www.izaskunbilbao.eus/2018/03/contra-la-impunidad-del-franquismo-en-el-valle-de-los-caidos/ (staženo 13. 6. 2018).

[309] Publikováno na blogu europoslankyně Izaskun Bilbao Barandica: https://www.izaskunbilbao.eus/download/CARTA.F.T.06.03.18.pdf; https://www.izaskunbilbao.eus/download/CARTA.A.T.06.03.18.pdf (staženo 13. 6. 2018).

5. Údolí padlých v občanské společnosti

Názory na to, jaká má být budoucnost sporného místa paměti Údolí padlých se ve španělské společnosti liší. Část obyvatel památník vnímá především jako velkolepé dílo s vysokou architektonickou hodnotou, které by nemělo být nijak měněno, či dokonce zničeno. Historie je podle této skupiny daná a nemá smysl nikterak modifikovat její pozůstatky, včetně jejího materiálního dědictví. Část Španělů se pak přiklání k možnosti doplnit prostor Údolí padlých o expozici provádějící návštěvníky historií místa, případně alespoň o vysvětlující informační desky. Existují i lidé, kteří považují za nepřijatelné, aby byl monument s takovouto historií a konotacemi v demokratické společnosti přítomen, demolice Údolí padlých ale zpravidla není vnímána jako řešení situace, protože jsou na místě pohřbeny tisíce nevinných obětí války.

I přesto ale lze jako důkaz toho, že je pro část veřejnosti, a nejen té španělské, Údolí padlých nechtěným a nepřijatelným dědictvím, vnímat tři pokusy o jeho vyhození do povětří, nebo alespoň poničení. První z nich proběhl krátce po inauguraci monumentu. V roce 1962 byl za instalaci vybuchlé bomby, která nikoho nezranila, k dlouhému vězení odsouzen mladý anarchista Francisco Sánchez Ruano. Skutečnými viníky ale byli dva francouzští anarchisté, které Sánchez sice na místo přivedl, o jejich plánech však neměl tušení.[310] K druhému, nejznámějšímu, bombovému útoku došlo v roce 1999, kdy si ho jako hlavní fašistický symbol vybrala antifašistická teroristická organizace GRAPO (*Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre*). Za umístění výbušniny byla členka organizace Victoria Gómez Méndez odsouzena k sedmi letem vězení a pokutě 720 tisíc eur.[311]

Poslední pokus o zničení či poškození Údolí padlých z roku 2005 není připisován žádné teroristické organizaci. Podomácku vyrobenou bombu nechal v areálu explodovat neznámý jedinec či skupina osob. Výbuch způsobil materiální škody, zejména zničení dřevěného mostu v zahradách, stejně jako předchozí exploze si ale nevyžádal žádná zranění.[312] Všechny tyto akce lze chápat jako protesty proti symbolu diktátorského režimu a proti neochotě španělského státu se s problémem symbolického dědictví frankismu vypořádat.

Pokusy o destrukci části areálu jsou samozřejmě minoritní formou veřejné interakce s monumentem. Velkou pozornost dlouho budila shromáždění stoupenců a sympatizantů Franka,

[310] Carlos E. Cué, „'Fuimos nosotros'", *El País*, 5. 11. 2004, https://elpais.com/diario/2004/11/05/ultima/1099609201_850215.html (staženo 8. 6. 2018).

[311] „Condenada a pagar 724.501 euros la GRAPO Victoria Gómez por el atentado en el Valle de los Caídos", *ABC*, 27. 11. 2008, https://www.abc.es/hemeroteca/historico-27-11-2008/abc/Nacional/condenada-a-pagar-724501-euros-la-grapo-victoria-gomez-por-el-atentado-en-el-valle-de-los-caidos_911549364293.html (staženo 8. 6. 2018).

[312] „Una pequeña bomba casera destruye un puente del Valle de los Caídos", *El País,* 29. 5. 2005, https://elpais.com/diario/2005/05/29/madrid/1117365871_850215.html (staženo 8. 6. 2018)

Falangy, a dalších ultrapravicových skupin. Ta se pravidelně na prostranství před bazilikou konávala 20. listopadu, kdy se Údolí padlých zaplnilo vlajkami Falangy či fašistickými symboly a zpívala se falangistická hymna *Cara al Sol* (*Tváří ke slunci*). Zákon o historické paměti v roce 2007 pořádání politických akcí zakázal, a všechny frankistické symboly tak musely z místa zmizet. I nadále však *Nadace Francisca Franka* mohla ve spolupráci s benediktýnskou komunitou organizovat jako „čistě duchovní a křesťanskou událost" zádušní mše za Franka, kterých se často účastnila i Frankova dcera Carmen Franko Polo.[313]

Zákaz shromáždění politické povahy v prostorech Údolí padlých přesunul část těchto akcí s politickým podtextem před brány areálu. Nejsou to ale jen ultrapravicové skupiny, které svolávají setkání na tomto místě. Již od roku 2008 organizuje setkání u vstupní brány do areálu *Federace Fór pro paměť*, (*Federación Estatal de Foros por la Memoria*) síť asociací, jež se v rámci rekuperace paměti obětí zaměřují na lokalizaci masových hrobů a navrácení těl rodinám. Vždy okolo 20. listopadu se zde na protest proti stávající situaci příznivci Fóra pro paměť shromažďují s transparenty hlásícími „Pravda, spravedlnost a reparace pro oběti frankismu". Navzdory tomu, že bezpečnostní složky důsledně oddělují antifrankistické a ultrapravicové skupiny, situace bývá v okolí Údolí padlých v inkriminované listopadové datum napjatá.

Federace Fór pro paměť považuje Údolí padlých za památník vzdávající hold diktatuře a největší symbol fašismu v Evropě. Mezi její požadavky patří, aby byla bazilika zbavena posvátnosti a benediktýni přestěhováni. Ostatky Franka a Prima de Rivery mají být exhumovány a odevzdány jejich rodinám. Těla republikánů, která sem byla tajně převezena, se mají navrátit příbuzným.[314] Organizace také žádá strţení monumentálního kříže, který podle jejího předsedy Josého María Pedreñi není symbolem křesťanství, nýbrž národního katolicismu. „Je to kříž, který nám všem vyhrožuje," říká María Pedreño.[315] Odstranění kříže a náboženského aspektu je podle *Federace Fór pro paměť* nutným předpokladem pro přeměnění Údolí na demokratický památník věnovaný obětem frankismu a vězňům, kteří se podíleli na jeho výstavbě. Zároveň požadují, aby firmy, které profitovaly z výstavby, byly vyšetřovány a nuceny vyplatit náhrady přeživším a jejich rodinám. Madridské společenství má také přestat propagovat Údolí padlých v rámci cestovního ruchu.

[313] „Franco se queda sin homenaje el 20-N", *El País,* 14. 11. 2011, https://elpais.com/politica/2011/11/14/actualidad/1321305848_223081.html (staženo 8. 6. 2018).
[314] „Concentración antifranquista en el "Valle de los Caídos", *Federación de Republicanos (RPS)*, https://federacion.republicanos.info/2015/11/22/concentracion-antifranquista-en-el-valle-de-los-caidos/ (staženo 10. 6. 2018).
[315] „Enfoque - España: El valle de los caídos y el 20N", *Hispan TV (YouTube),* https://www.youtube.com/watch?v=1uku-BINHTM (staženo 10. 6. 2018): 9:00-9:35.

Podobně smýšlí i mnoho jiných organizací, spolků a občanských skupin, i když většinou ve svých požadavcích ohledně Údolí padlých nezachází tak daleko a neprosazují například odstranění kříže. *Asociace pro obnovu historické paměti* v květnu 2016 nabídla vládě, že se na vlastní náklady postará o exhumaci a přemístění ostatků Franka. „Je to agrese vůči obětem nuceného zmizení, nejhoršího zločinu, který může být proti někomu spáchán, že musí svými daněmi financovat mauzoleum, které skrývá historii otroků donucených ho postavit, a které slouží k oslavování toho, kdo stojí za násilným zmizením 114 226 civilistů," píše se v dopise adresovaném Marianu Rajoyovi. „Je nepochopitelné, že demokratický stát nevěnuje pozornost ženám a mužům, kteří nejvíce trpěli perzekucí ze strany největších nepřátel svobody. V Itálii nebo v Portugalsku jsou ostatky Mussoliniho nebo Salazara na rodinných hřbitovech a udržují je jejich rodiny," doplňuje text podepsaný předsedou ARMH Emiliem Silvou.[316]

Asociace pro obnovu historické paměti také vyzývá Španělskou biskupskou konferenci, aby spolupracovala na tom, aby ostatky Franka opustily Údolí padlých. Asociace ocenila, že předseda biskupské konference Ricardo Blázquez vyzval představeného benediktýnské komunity v Údolí padlých, Santiaga Canteru, aby povolil soudně schválené exhumace pozůstatků obětí frankismu bratrů Lapeñových.[317] V návaznosti na tohoto prohlášení Santiago Cantera odvolal sporné odvolání, které blokovalo proces exhumací na základě Canterova tvrzení, že se nejedná o veřejný, nýbrž náboženský hřbitov, a není tedy pro rodiny možné z něj ostatky přemístit. Národnímu dědictví tak byl povolen vstup do kolumbárií a zahájeny mohly být přípravné práce, jejichž úkolem je určit, zda je s ohledem na stav krypty exhumace proveditelná, aniž by bylo nutno manipulovat s ostatky jiných.[318]

Technická prohlídka místa, kde jsou bratři Lapeñové údajně pohřbení, proběhla v pondělí 23. dubna 2018 a jejich rodina to považovala za historický průlom. K jejich žádosti se již dříve přidali další dvě rodiny mužů, tentokrát ve válce stojících na straně nacionalistů, jejichž ostatky

[316] „Dopis Marianu Rajoyovi z 17. 5. 2016", *Asociación para la recuperación de la memoria histórica*, https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2016/05/17/franco-valle-caidos-1.pdf (staženo 11. 6. 2018).

[317] „La Asociación para la Memoria Histórica pide a los obispos que colaboren para que los restos de Francisco Franco salgan del Valle de los Caídos", *La Sexta,* http://www.lasexta.com/noticias/nacional/asociacion-memoria-historica-pide-obispos-que-colaboren-que-restos-francisco-franco-salgan-valle-caidos_201803185aaea4910cf2fea6fd986679.html (staženo 11. 6. 2018).

[318] Bratři Lapeñové žili v obci Villarroya de la Sierra v zaragozské provincii. Manuel byl veterinář a zakladatel místní Národní konfederace práce (Confederación Nacional del Trabajo, CNT). V červenci 1936 ho falangisté bez jakéhokoliv soudu zastřelili a jeho tělo vhodili do hromadného hrobu. Jeho bratr Ramiro se nějaký čas schovával v horách, poté, co mu bylo slíbeno, že se mu nic nestane, se vydal autoritám. Vzápětí byl také zastřelen. V roce 1959 byly ostatky obou bratrů s největší pravděpodobností jedny z těch, které byly přemístěny do krypt Údolí padlých. Boj o důstojné pohřbení příbuzných vede rodina od roku 2012, kdy se dozvěděla, že celá léta nosí květiny na hrob, ve kterém již jejich předci nejsou. V tomto případě je známo místo, kde by ostatky měly být umístěné- v třetím patře krypty Sepulcro (předpokládá se, že tam nedošlo k tak velkému poškození jako v jiných částech kolumbária).

byly bez svolení přemístěny do Údolí padlých. Tisková zpráva zveřejněná Národním dědictvím ale hovoří pouze o bratrech Lapeñových. V této zprávě se uvádí, že pokud Institut stavebních věd Eduarda Torroja, který terénní prohlídku provádí, stanoví, že je přístup možný, bude o stanovisko požádána Soudní lékařská rada. V případě, že by bylo nutno manipulovat s pozůstatky třetích osob, jejich rodinní příslušníci by museli být vtaženi do schvalovacího procesu.[319] Rodiny, které chtějí získat zpět ostatky svých předků, by tak mohl čekat další zdlouhavý proces. Přístup Národního dědictví, které mimo jiné ani neumožnilo rodinám vstup do areálu v den prohlídky krypty, kritizuje Emilio Silva. Národní dědictví podle něj dlouho odmítalo vykonání soudního příkazu a úmyslně oddalovalo začátek prací.[320]

Občanská společnost na Údolí padlých reaguje i jinak než požadavky na exhumaci pohřbených. Zajímavý incident se odehrál v červenci 2017, kdy archeolog a profesor na Univerzitě Complutense Alfredo González-Ruibal navštívil Údolí padlých se skupinou amerických studentů. Profesor, jak uvádí na svém blogu, odstranil z Frankova hrobu kytici, kterou tam chvíli před ním za doprovodu fašistického pozdravu umístil asi šedesátiletý muž. Pracovnice ochranky proti Gonzálezovu činu protestovala se slovy, že se nesmí na nic sahat. Když González-Ruibal argumentoval, že je to nelegální (viz čl. 16.2. Zákona 52/2007), pracovnice odvětila, že to jim nepřísluší soudit, ale že na tomto posvátném místě se má projevovat respekt. „Proč jinak byste tu byl?“ ptala se pracovnice. Nakonec byl González-Ruibal se svými studenty z baziliky vykázán. Sám archeolog situaci shrnuje následovně: „Jeden pán položí květiny a udělá fašistický pozdrav u hrobu diktátora, porušujíce tak platný zákon; jiný pán protestuje a květiny odstraní z důvodu, že jde o nelegální projev vychvalování frankismu. Vyhodí toho pána, který protestuje.“[321] Čerstvé květiny jsou na hrobu Franka každý den. Umísťují je tam členové *Nadace Francisca Franka*, která až do roku 2004 mohla čerpat státní dotace.

Kromě *Nadace Francisca Franka*, která je proti jakékoliv transformaci Údolí padlých, existuje od roku 2009 *Asociace na obranu Údolí padlých* (*Asociación para la Defensa del Valle de los Caídos*, ADVC). „Tuto malou skupinu Španělů pojí znepokojení nad nedávnými zprávami a neblahými událostmi souvisejícími s Údolím padlých, monumentem vztyčeným v polovině minulého století jako symbol usmíření,“ popisuje asociace svůj vznik v souvislosti s uzavřením

[319] „Los técnicos del Instituto de Ciencias de la Construcción Eduardo Torroja del CSIC han finalizado los trabajos de campo en el Valle de los Caídos“, 23. 4. 2018, *Patrimonio Nacional,* https://www.patrimonionacional.es/sites/default/files/comunicaodos_de_prensa/20180423_nota_informativa_valle_de_los_caidos.pdf (staženo 12. 6. 2018).

[320] Rozhovor s Emiliem Silvou: „E. Silva: ‚Patrimonio y la Comunidad Benedictina del Valle de los Caídos han incumplido una sentencia judicial‘“, *Radiocable,* http://www.radiocable.com/emilio-silva-patrimonio-valle-de-los-caidos-exhumacion-sentencia-judicial-551.html (staženo 11. 6. 2018).

[321] Alfredo González-Ruibal, „Me echan del Valle de los Caídos“, 22. 7. 2017, http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/2017/07/me-echan-del-valle-de-los-caidos.html (staženo 10. 6. 2018).

památníku. Společně s benediktýny prosazovala ADVC znovuotevření monumentu veřejnosti.[322] Opakovaně také stát vyzvala k investicím a zamezení úpadku Údolí padlých a kritizovala zvýšení cen turistických vstupenek.

Častou formou působení *Asociace na obranu Údolí padlých,* jejímž předsedou je Pablo Linares, je podávání žalob. V roce 2013 podala žalobu pro podněcování nenávisti a násilí na senátora PNV Iñakiho Anasagastiho, který na svém blogu publikoval článek, ve kterém navrhoval vyhození monumentu do povětří.[323] Nejvyšší soud kvalifikoval výrok jako diskutabilní, žalobu ale zamítl s tím, že jde o kritiku v mezích svobody projevu, nikoliv o podněcování k násilí.[324] Obránci Údolí padlých také v roce 2015 zažalovali tehdejšího předsedu Národního dědictví Josého Rodrígueze-Spiteriho za údajný nedostatek veřejných investic do objektu a jeho zanedbaný stav.[325]

Asociace na obranu Údolí padlých stála také za žalobou na televizního moderátora Daniho Matea. Ten v satirickém pořadu *El Intermedio* na televizní stanici *La Sexta* v květnu 2017 prohlásil: „Franko chtěl, aby byl ten kříž vidět z dálky. Pochopitelně, protože kdo by chtěl tento *hnus* vidět zblízka?“[326] ADVC Matea a hlavního moderátora pořadu Josého Miguela Monzóna (známého jako *El Gran Wyoming*) vinila ze zraňování náboženského cítění a podněcování nenávisti. Mateo se hájil tím, že se jeho vtip nevztahoval ke kříži jako křesťanskému symbolu, ale k architektuře konkrétního kříže. Madridský soud moderátory vyslechl a případ uzavřel s tím, že výrok není přečinem proti náboženskému cítění a navíc jde o satiru, která sama o sobě není zakázaná.[327]

Další žalobou hrozí asociace, pokud se v Údolí padlých rozběhnou exhumace, proti nimž se dlouhodobě ostře vymezuje. Ať již by šlo o exhumaci ostatků Franka, která je podle ADVC vázaná na souhlas jeho rodiny, nebo manipulaci s ostatky obětí války. Při té by totiž byla

[322] „Monks and supporters defy closure of Franco basilica“, *El País in English*, 16. 11. 2010, https://elpais.com/elpais/2010/11/16/inenglish/1289888441_850210.html (staženo 13. 6. 2018).

[323] „La Asociación en Defensa del Valle de los Caídos se querella contra Anasagasti“, *El Mundo*, 4. 3. 2013, http://www.elmundo.es/elmundo/2013/03/04/paisvasco/1362396088.html (staženo 13. 6. 2018).

[324] „Iñaki Anasagasti no delinquió al pedir "volar" el Valle de los Caídos, dice el Tribunal Supremo“, *20 minutos*, 29. 7. 2013, https://www.20minutos.es/noticia/1883620/0/anasagasti/valle-de-los-caidos/tribunal-supremo/ (staženo 13. 6. 2018).

[325] „La Asociación Para la Defensa del Valle de los Caídos, presenta una querella por el abandono del Valle de los Caídos“, *elvalledeloscaidos.es*, 21. 2. 2015, https://www.elvalledeloscaidos.es/portal/?p=4885 (staženo 13. 6. 2018).

[326] „*Franco quería que esa cruz se viera de lejos. Normal porque...¿quién va a querer ver esa mierda de cerca?*“
„Cronología de cómo un chiste sobre el Valle de los Caídos te puede llevar a juicio: nueve vídeos que resumen el caso de Dani Mateo y Wyoming“. *La Sexta.* http://www.lasexta.com/programas/el-intermedio/noticias/siete-videos-que-cuentan-como-chiste-valle-caidos-llevado-dani-mateo-gran-wyoming-frente-juez-juicio-humor_20170524592565900cf205e8f6fc3006.html (staženo 14. 6. 2018).

[327] „Archivada la querella contra Wyoming y Dani Mateo por "ofensas" al Valle de los Caídos“, *Vertele,* 7. 11. 2017, http://vertele.eldiario.es/noticias/exclusiva-Archivada-querella-Wyoming-danimateo-Valle-Caidos-sentimientos-religiosos_0_1955804419.html (staženo 13. 6. 2018).

„nevyhnutelně porušena práva ostatních pohřbených na stejném místě," říkají zástupci asociace, která zároveň vyzývá rodiny, které mají své příbuzné v Údolí padlých, aby se spojily a společně vystupovaly proti soudnímu rozhodnutí o exhumaci bratrů Lapeñových či jiných pohřbených.[328]

[328] „Una asociación pide a las familias de ambos bandos de la Guerra Civil que se unan contra la exhumación en el Valle de los Caídos", *La Sexta*, http://www.lasexta.com/noticias/sociedad/asociacion-pide-familias-ambos-bandos-guerra-civil-que-unan-exhumacion-valle-caidos_201610315817298a0cf24962cc0f4190.html (staženo 14. 6. 2018).

Závěr

Údolí padlých zůstává i více než čtyři desetiletí po smrti generála Franka jednou z nevyřešených otázek španělské historické paměti a, například vzhledem k tomu, že obrázek monumentu často doplňuje texty věnující se historické paměti obecně, slouží do jisté míry i jako její symbol. Jedná se o nejspornější místo paměti, které budí pozornost politiků, veřejnosti, médií i nadnárodních organizací. Diplomová práce představila a analyzovala politiky paměti věnující se Údolí padlých a diskuzi o jeho významu a dalším osudu a pokusila se odpovědět na výzkumné otázky vytyčené v úvodu.

V období vlády socialistů pod vedením Josého Luise Rodrígueze Zapatera to byly převážně menší levicové a regionální strany, které aktivně prosazovaly nutnost řešení situace okolo Údolí padlých a jeho významu. Když socialistická vláda otálela s vypracováním návrhu zákona o historické paměti, podaly některé z těchto stran alternativní návrhy, ve kterých požadovaly přeměnu monumentu na Institut demokratické paměti či muzeum frankistické represe. Finální verze zákona přijatého na konci roku 2007 se omezila na zákaz akcí politického charakteru v areálu a nenaplnila očekávání těchto stran ani mnohých občanských spolků a asociací.

Článek 16 zákona věnující se Údolí padlých paradoxně přinesl více otázek než odpovědí, a možná i proto byla během druhého Zapaterova vládního období vytvořena Komise odborníků pro budoucnost Údolí padlých. Ta pod heslem „vysvětlit a ne zničit“ doporučila řádně vysvětlit veškerou symbolku na místě a změnit význam objektu, v němž ústřední postavení měli mít všechny oběti občanské války. Proto komise doporučila i přemístění ostatků generála Franka mimo Údolí padlých a ostatků Prima de Rivery mimo prominentní místo v bazilice. S tímto konkrétním bodem však tři členové komise nesouhlasili. Zásadní problém byl ale v tom, že komise vznikla až v posledním roce socialistické vlády a její závěry byly publikovány až po předčasně konaných volbách v listopadu 2011, ve kterých jasně zvítězili lidovci.

Rajoyova vláda dávala od počátku jasně najevo, že Údolí padlých nepatří mezi její priority a nehodlá se ve věci angažovat. Opoziční strany vládě často připomínaly doporučení Komise odborníků. Vláda si z této zprávy vybrala několik bodů, na které se pravidelně odkazovala. Zejména se jednalo o bod zmiňující, že jakékoliv rozhodnutí má být přijato na základě politického a společenského konsensu. Podle lidovců takovýto konsensus neexistuje, a proto nemůže být žádné opatření přijato. Bodem, kterým vláda ospravedlňovala investice do monumentu, bylo doporučení zamezit zhoršujícímu se stavu objektu. Na zřetel však nebyl brán fakt, že opravy měly jít ruku v ruce s obecnou změnou významu místa.

Během druhého vládního období Mariana Rajoye již lidovci neměli v parlamentu absolutní většinu. Ostatním stranám se proto podařilo schválit iniciativu PSOE, jejíž součástí bylo přemístění ostatků Franka a změna významu Údolí padlých. Rozhodnutí však pro vládu nebylo závazné, a jednalo se tak spíše o symbolický krok. Důležitým tématem se staly požadavky příbuzných obětí na exhumace jejich těl pohřbených v Údolí. Nárok na umožnění exhumací podpořily všechny strany, i když zejména PP upozorňovala na technickou náročnost tohoto kroku, která by mohla proces zkomplikovat.

Pro klasifikaci paměťových aktérů sloužila jako inspirace typologie Michaela Bernharda a Jana Kubica. Na španělské politické scéně bylo několik aktérů po celé zkoumané období nesoucích charakteristiky *paměťových válečníků*. Zejména se jednalo o regionální a menší levicové strany, které současný stav Údolí padlých považují za nepřijatelný a prosazují své vize o úpravách místa. Levicové strany jako Sjednocená levice, Iniciativa za zelené Katalánsko nebo později Podemos jsou společně s Baskickou národní stranou nejaktivnější v podávání návrhů a kladení otázek vládě, což jsou nejčastější formy angažování se v problematice. Za *paměťového válečníka* je označena i Republikánská levice Katalánska, která však není v otvírání problematiky ani zdaleka tak aktivní.

K zajímavému vývoji dochází v případě PSOE, která se během svého vládního období v otázce Údolí padlých projevuje spíše jako *paměťový pluralista*, od roku 2012 ale z opozice silně apeluje na vládu, aby přikročila ke změně významu památníku, a je tedy charakterizována jako *paměťový válečník.* K žádnému posunu naopak nedochází u PP, která po celou dobu považuje debatu o změnách v Údolí padlých za nežádoucí otvírání starých ran a je tedy *paměťovým odmítačem.* Obecně lze říci, že Údolí padlých není aktéry vnímáno jako zdroj možného politického zisku.

Na nadnárodní úrovni se nutnosti řešení otázky Údolí padlých věnuje především Rada Evropy a Rada pro lidská práva OSN. Ve španělské občanské společnosti se názory na Údolí padlých různí. Spolky a asociace věnující se obnově historické paměti, například *Asociace pro obnovu historické paměti,* často prosazují i transformaci památníku a zejména umožnění exhumací pohřbených rodinných příslušníků.[329] Oproti tomu *Asociace na obranu Údolí padlých* se jakýmkoliv změnám razantně brání.

Mezi témata, které se v debatě o Údolí padlých nejčastěji vyskytovala, patří přemístění ostatků Franka a Prima de Rivery, změna významu a transformace monumentu na interpretační centrum či muzeum, exhumace pohřbených obětí, možnost nové dohody s benediktýnskou

[329] Jsou si vědomy, že plynutí času představuje dvojí problém: potomci obětí jsou již velmi staří a umírají a zároveň se čím dál více zhoršuje stav pohřebiště a možnost identifikace ostatků.

komunitou, opravy na místě a bezpečnost návštěvníků nebo finanční náročnost na údržbu. Významným tématem naopak nebyl monumentální kříž, úplné zničení památníků nebo celkové uzavření cestovnímu ruchu.

Památníky a jiná místa paměti reflektují pojetí minulosti, které není statické a neměnné. Obraz minulosti je závislý na prioritách a požadavcích přítomnosti, které se samozřejmě mění i se střídajícími se vládami. I přesto, že se ráz debaty a politik přijatých za vlády PSOE a za vlády PP lišil, fyzické rysy Údolí padlých, a s nimi vlastně i jeho dominantní význam, zůstaly po celou dobu nezměněny. Reálné úpravy Údolí padlých v daném období zahrnovaly především opravy soch a dalších částí areálu. Dodnes nejsou na místě vysvětlující tabule, díky kterým by se turisté navštěvující památník dozvěděli o historii a kontroverzích s místem spjatých.

Nový předseda španělské vlády Pedro Sánchez (PSOE) od prvních dnů svého působení ve funkci jasně hovoří o tom, že jeho záměrem je co nejdříve přistoupit k exhumaci ostatků generála Franka a jejich přemístění mimo Údolí padlých. Pokud k tomu skutečně dojde, bude se po letech diskutování jednat o první počin výrazně modifikující symboliku místa a dodávající důstojnost tisícům pohřbených obětí občanské války.

Proti plánu vlády přímo v Údolí padlých protestovaly stovky lidí. Ani mnozí další s přemístěním ostatků Franka nesouhlasí. Tato situace jen dokládá fakt, že je Údolí padlých jako místo paměti velice sporné a žádné předešlé vládě se nepodařilo ve společnosti ohledně této otázky podpořit konsensus. Absence konsensu na druhou stranu ale stále udržuje živou debatu o monumentu, a tedy i o problematických aspektech španělské minulosti. Pokud by snad někdy Údolí padlých přestalo vzbuzovat emoce, stalo by se pouhým bodem v prostoru. Přestalo by tak být místem paměti a stalo by se spíše místem zapomnění. Současná situace má ale k takovému stavu ještě hodně daleko.

Summary

This thesis examined the politics of memory and the overall debate on the Valley of the Fallen in the Spanish politics, transnational institutions and Spanish civil society between the years 2004 and 2018. During the years of Socialist Zapatero government, mainly smaller leftist and regional parties were actively promoting the issue in the Cortes Generales. The Historical Memory Law adopted in 2007 banned political events at Valley of the Fallen, however, it did not meet the expectations of many parties and associations.

During the second Zapatero´s term in office, the Commission of Experts on the Future of the Valley of the Fallen was created. It recommended that all the symbols should be well explained and the site as a whole resignified. The Commission also recommended removing Franco´s remains from the site, even though three members disagreed with this particular point. The Commission published its conclusions after the election in November 2011 in which the People´s Party gained an absolute parliamentary majority.

The Rajoy government made it clear that they were not willing to engage in the issue. The opposition often pointed out the report of the Commission of Expert but the government and the PP usually argued that any decision should be taken with political and social consensus as the commission had mentioned. In 2017, the PSOE and other parties adopted an initiative that included the removal of Franco´s remains from the Valley of the Fallen. It was more a symbolic step as the initiative was not binding for the government.

Besides Franco´s remains, other issues discussed included the possibility of exhumation of the buried victims, resignification, and transformation of the site into an interpretation center or a museum, on-site reparations and safety of the visitors or financial costs. On the other hand, the huge cross, complete destruction of the monument or total closure for tourism were not important topics.

The classification of mnemonic actors was inspired by the typology of M. Bernhard and J. Kubic. Smaller leftist and regional parties such as United Left, Initiative for Catalonia Greens, Basque National Party or Podemos behaved as mnemonic warriors throughout the period. When in government, the PSOE was rather a mnemonic pluralist. From the opposition, it firmly appealed to the government to change the meaning of the Valley of the Fallen and was characterized as a mnemonic warrior. On the contrary, there was no shift of the PP´s position for which the debate about the Valley of the Fallen was at all times an undesirable re-opening of old wounds. Therefore, it is considered a mnemonic abnegator.

Monuments and other sites of memory reflect present conceptions of the past which are not static. Images of the past depend on the priorities and needs of the present. These, naturally, change with alternating governments. Although the nature of the debate and politics of memory differed between the PSOE government and the PP government, the physical features of the Valley of the Fallen remained unchanged and its dominant meaning as well. Smaller adjustments included mainly reparations of statues and other parts of the complex. Until today, there are no explanatory panels from which tourists could learn about the history and controversy related to the site.

In sum, the Valley of the Fallen remains the most contested site of the Spanish memory. It continues attracting the attention of the politicians, public, media and transnational organizations, even more so after the Socialist Pedro Sánchez became the prime minister. No consensus exists in the society regarding its future and significance. The absence of consensus, on the other side, keeps the debate about the monument alive, and hence also the debate about problematic aspects of the Spanish past. If the Valley of the Fallen ever stopped to stir the emotions, it would become a mere point in the landscape. It would cease to be a place of memory and would instead become a place of oblivion. However, the current situation is still far from that point.

Seznam zdrojů

Dokumenty a primární zdroje

„A la Mesa del Senado: Enmienda de sustitución“. IX Legislatura, 21. 9. 2010. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=9&id=50145 (staženo 8. 5. 2018).

„A la Mesa del Senado: Moción ante el Pleno del Senado“. IX Legislatura, 13. 9. 2010. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=9&id=49512 (staženo 25. 4. 2018).

„A la Mesa del Senado: Pregunta oral al Gobierno“. X Legislatura, 2. 2. 2012. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=2060 (staženo 15. 5. 2018).

„Acuerdo de Consejo de Ministros por el que se crea la Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos“. Boletín Oficial del Estado, 28. 5. 2011. https://www.boe.es/boe/dias/2011/05/28/pdfs/BOE-A-2011-9320.pdf (staženo 12. 5. 2018).

„Convenio entre la Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caídos y la Abadía benedictina de Silos“. Dostupné na https://www.elindependiente.com/wp-content/uploads/2018/03/convenio_benedictinos_ok.pdf (staženo 10. 6. 2018).

„Decreto de 1 de abril de 1940“. Dostupné na http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/Decreto141940ordenaconstruccionMonumento.pdf (staženo 23. 2. 2018).

„Decreto-Ley de 23 de agosto de 1957 por el que se establece la Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caidos“. Dostupné na http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/vallecaidos/Documents/DecretoLey2381957FUNDACIONSANTACRUZVALLEDELOSCAIDO.pdf (staženo 10. 6. 2018).

„Dialogo interactivo con el relator especial de Naciones Unidas Sr. de Greiff, sobre su visita a España“. http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Respuesta-de-Espan%CC%83a-al-Relator-Especial-Pablo-de-Greiff_Spain_ID_09-1.pdf (staženo 8. 6. 2018).

„Dialogo interactivo con Grupo desapariciones forzadas: informe de su Misión a España” http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Respuesta-de-Espan%CC%83a-a-Grupo-de-Trajajo-DDHH-Spain_ID2_11.pdf (staženo 8. 6. 2018).

„Discurso del Presidente-Relator del Grupo de Trabajo sobre desapariciones forzadas o involuntarias Ariel Dulitzky“. 27° sesión del Consejo de Derechos Humanos. 12. 9. 2014. http://www.ceaqua.org/wp-content/uploads/2013/06/Intervencio%CC%81n-Ariel-Dulitzky_Grupo-de-Trabajo_D2_11.doc (staženo 8. 6. 2018).

„Dopis Marianu Rajoyovi z 17. 5. 2016“. *Asociación para la recuperación de la memoria histórica*. https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2016/05/17/franco-valle-caidos-1.pdf (staženo 11. 6. 2018).

„Informe de la Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos“. 29. 11. 2011. http://digital.csic.es/bitstream/10261/85710/1/INFORME%20COMISION%20EXPERTOS%20VALLE%20CAIDOS%20PDF.pdf (staženo 28. 8. 2017).

„Informe del Grupo de Trabajo sobre las Desapariciones Forzadas o Involuntarias“. Naciones Unidas Asamblea General. Consejo de Derechos Humanos, 27º período de sesiones. 2. 7. 2014. https://www.idhc.org/arxius/noticies/1418299858-A-HRC-27-49-Add1_sp.doc (staženo 8. 6. 2018).

„Informe general de la comision interministerial para el estudio de la situación de las victimas de la guerra civil y del franquismo“. Dostupné na http://www.memoriahistorica.gob.es/es-es/LaLey/Documents/InformeVictimas.pdf (staženo 2. 3. 2018).

„Ley 24/2006, de 7 de julio, sobre declaración del año 2006 como Año de la Memoria Histórica“. BOE-A-2006-12309. https://www.boe.es/buscar/pdf/2006/BOE-A-2006-12309-consolidado.pdf (staženo 10. 1. 2018).

„Ley 46/1977, de 15 de octubre, de Amnistia“. BOE-A-1977-24937. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1977-24937 (staženo 10. 1. 2018).

„Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura“. BOE-A-2007-22296. http://www.boe.es/boe/dias/2007/12/27/pdfs/A53410-53416.pdf (staženo 10. 4. 2017).

„Los técnicos del Instituto de Ciencias de la Construcción Eduardo Torroja del CSIC han finalizado los trabajos de campo en el Valle de los Caídos“. 23. 4. 2018. https://www.patrimonionacional.es/sites/default/files/comunicaodos_de_prensa/20180423_nota_informativa_valle_de_los_caidos.pdf (staženo 12. 6. 2018).

„Need for International Condemnation of the Franco Regime“. Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 10078, 11. 2. 2004. https://rm.coe.int/09000016807a100f (staženo 6. 6. 2018).

„Need for International Condemnation of the Franco Regime“. Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 10737, 4. 11. 2005. http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11217&lang=EN (staženo 6. 6. 2018).

„Proposición de Ley para la reforma de la Ley 52/2007“. Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 190-1, 22. 12. 2017. http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/BOCG/B/BOCG-12-B-190-1.PDF (staženo 20. 6. 2018).

„Proyecto de ley por la que se reconocen y amplian derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura“. http://www.todoslosnombres.org/sites/default/files/documento26_0.pdf (staženo 27. 3. 2018).

„Real Decreto 1891/2004, de 10 de septiembre, por el que se crea la Comisión Interministerial para el estudio de la situación de las víctimas de la guerra civil y del franquismo“. BOE-A-2004-16360. https://www.boe.es/buscar/pdf/2004/BOE-A-2004-16360-consolidado.pdf (staženo 14. 3 2018).

„Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff“. United Nations General Assembly. Human Rights Council, 27th session. 22. 7. 2014. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A-HRC-27-56-Add-1.doc (staženo 8. 6. 2018).

„Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances“. United Nations General Assembly. Human Rights Council, 7. 9. 2017. https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2017/09/12/informeespanaonusept2017.pdf (staženo 8. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 121, 14. 12. 2004. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/D/D_121.PDF (staženo 15. 3. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 141, 21. 1. 2005. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/D/D_141.PDF#page=286 (staženo 15. 3. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 219, 2. 12. 2005. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/B/B_219-01.PDF (staženo 2. 4. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 218-1, 2. 12. 2005. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/B/B_218-01.PDF (staženo 12. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 99-20, 14. 3. 2007. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/A/A_099-20.PDF (staženo 22. 3. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 56, 29. 7. 2008. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_056.PDF (staženo 19 4. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 277, 22. 10. 2009. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_277.PDF (staženo 19. 4. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 55, 23. 7. 2008. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/BOCG/D/D_055.PDF (staženo 19. 4. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 288, 12. 6. 2013. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-288.PDF#page=165 (staženo 2. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 325, 19. 9. 2013. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-325.PDF#page=919 (staženo 2. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 356, 11. 11. 2013. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-356.PDF#page=6 (staženo 11. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 758, 20. 11. 2015. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-758.PDF (staženo 11. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 544, 23. 10. 2014. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-544.PDF#page=324 (staženo 20. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 565, 25. 11. 2014. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-565.PDF#page=32 (staženo 13. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 600, 3. 2. 2015. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/BOCG/D/BOCG-10-D-600.PDF#page=15 (staženo 13. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 105, 17. 2. 2017. http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/BOCG/D/BOCG-12-D-105.PDF#page=27 (staženo 10. 6. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 149, 3. 1. 2005. http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/I0149.PDF (staženo 9. 3. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 399, 2. 2. 2006. http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/I0399.PDF (staženo 23. 3. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 133 (c), 28. 11. 2007. http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/II0133C.PDF (staženo 2. 4. 2018).

Boletín Oficial de las Cortes Generales, Senado. VIII Legislatura, č. 133 (d), 28. 11. 2007. http://www.senado.es/legis8/publicaciones/pdf/senado/bocg/II0133D.PDF (staženo 2. 4. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 374, 30. 9. 2009. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_374.PDF (staženo 25. 4. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional. VII legislatura, č. 625, 20. 11. 2002. http://www.congreso.es/public_oficiales/L7/CONG/DS/CO/CO_625.PDF (staženo 15. 1. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional. VIII Legislatura, č. 925, 17. 10. 2007. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/CO/CO_925.PDF (staženo 28. 3. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional. IX Legislatura, č. 668, 1. 12. 2010. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_668.PDF (staženo 8. 5. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, Comisión Constitucional. IX Legislatura, č. 767, 4. 5. 2011. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/CO/CO_767.PDF (staženo 12. 5. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. IX Legislatura, č. 49, Sesión plenaria 26. 11. 2008. http://www.congreso.es/public_oficiales/L9/CONG/DS/PL/PL_049.PDF (staženo 19. 4. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 152, 21. 2. 2006. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_152.PDF (staženo 21. 3. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 222, 14. 12. 2006. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_222.PDF (staženo 22. 3. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. VIII Legislatura, č. 296, 31. 10. 2007. http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/PL/PL_296.PDF (staženo 2. 4. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. X Legislatura, č. 112, Sesión plenaria 21. 5. 2013. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/DS/PL/DSCD-10-PL-112.PDF (staženo 31. 5. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 50, Sesión plenaria 9. 5. 2017. http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/PL/DSCD-12-PL-50.PDF (staženo 11. 6. 2018).

Diario de sesiones del Congreso de los Diputados. XII Legislatura, č. 46, Sesión plenaria 44, 5. 4. 2017. http://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/PL/DSCD-12-PL-46.PDF (staženo 18. 6. 2018).

Diario de sesiones del Congreso del Senado, Comisión Constitucional. X Legislatura, Sesión extraordinaria 8. 7. 2013. http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_10_195.PDF (staženo 11. 6. 2018).

Diario de sesiones del Congreso del Senado, Comisión Cultura. X Legislatura, č. 726, Sesión 17. 12. 2014. http://www.congreso.es/public_oficiales/L10/CONG/DS/CO/DSCD-10-CO-726.PDF#page=21 (staženo 1. 6. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Comisioń Constitucional. IX Legislatura, č. 452, 9. 12. 2010. http://www.senado.es/legis9/publicaciones/pdf/senado/ds/CS0452.PDF (staženo 3. 5. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Comisión Constitucional. XII Legislatura, č. 88, Sesión 3. 4. 2017. http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_88.PDF (staženo 12. 6. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 175, Sesión 17. 10. 2017. http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_175.PDF (staženo 1. 7. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 236, Sesión 5. 3. 2018. http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_236.PDF (staženo 1. 7. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Comisión de Justicia. XII Legislatura, č. 241, Sesión 12. 3. 2018. http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_C_12_241.PDF (staženo 5. 7. 2018).

Diario de sesiones del Senado, Pleno. XII Legislatura, č. 61, 20. 3. 2018. http://www.senado.es/legis12/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_12_61.PDF#page=14 (staženo 5. 7. 2018).

Diario de sesiones del Senado. IX Legislatura, č. 93, Sesión del Pleno 22. 9. 2010. http://www.senado.es/legis9/publicaciones/pdf/senado/ds/PS0093.PDF (staženo 2. 5. 2018).

Diario de sesiones del Senado. X Legislatuda, Sesión núm. 3, 7. 2. 2012. http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_10_3.PDF (staženo 19. 6. 2018).

Diario de sesiones del Senado. X Legislatura, č. 167, Sesión del Pleno 1. 9. 2015. http://www.senado.es/legis10/publicaciones/pdf/senado/ds/DS_P_10_167.PDF#page=18 (staženo 1. 6. 2018).

González, Felipe. „Declaración del Gobierno de la Nación con ocasión del 50 aniversario del comienzo de la Guerra Civil. 18 de julio de 1986.“ Dostupné na www.cepc.gob.es (staženo 18. 1. 2018).

Pregunta con la respuesta escrita de Carles Mulet. Senado, XII Legislatura, 684/001440, 20. 9. 2016. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=12&id=3463 (staženo 11. 6. 2018).

Pregunta con la respuesta escrita de Joan Saura. Senado, X Legislatura, 684/007465, 12. 12. 2012. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=21079 (staženo 3. 6. 2018).

Respuesta del Gobierno. Congreso de los Diputados. XII Legislatura, 184/8718, 25. 4. 2017. http://www.congreso.es/l12p/e3/e_0031543_n_000.pdf (staženo 2. 6. 2018).

Respuesta del Gobierno. Congreso de los Diputados. XII Legislatura, 184/29764, 18. 4. 2018. http://www.congreso.es/l12p/e8/e_0085478_n_000.pdf (staženo 20. 7. 2018).

Respuesta del Gobierno. Senado, X Legislatura, 684/7465, 14. 3. 2013. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=10&id=31986 (staženo 3. 6. 2018).

Respuesta del Gobierno. Senado, XII Legislatura, 684/1440, 28. 12. 2016. http://www.senado.es/web/expedientdocblobservlet?legis=12&id=14092 (staženo 11. 6. 2018).

Sekundární zdroje

Knihy

Aguilar, Paloma, a Hite, Katherine. „Historical Memory and Authoritarian Legacies in Processes of Political Change: Spain and Chile". In *Authoritarian Legacies and Democracy in Latin America and Southern Europe*, eds. Hite, Katherine, a Cesarini, Paola. Notre Dame: Notre Dame Press 2004.

Aguilar, Paloma. „Las políticas de la memoria". In *La España de Zapatero : años de cambios 2004-2008*, eds. Bosco, Anna, a Sánchez-Cuenca, Ignacio, 153-178. Madrid: Editorial Pablo Iglesias, 2009.

Alberola Suriñach, Octavio, a Félix Villagrasa i Hernàndez. *Miedo a la Memoria*. Barcelona: Flor del Viento, 2008.

Aróstegui, Julio. *España en la memoria de tres generaciones*. Madrid: Editorial Complutense, 2007.

Assmann, Jan. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001.

Bárcena Pérez, Alberto. *Los presos del Valle de los Caídos*. Madrid: Ediciones San Román, 2015.

Bernhard, Michael H., a Jan Kubik. *Twenty Years After Communism*. New York: Oxford University Press, 2016.

Bueno, Álex. „Valle de Los Caídos: A monument to defy time and oblivion". In *Memory and Cultural History of the Spanish Civil War*, ed. Aurora Morcillo, 51-109. Leiden: Brill, 2013.

Bussière, Éric, a Moradiellos, Enrique. *Memorias y Lugares se Memoria de Europa*. Bruxelles: P.I.E.P. Lang, 2012.

Castro, Luis. *Héroes y Caídos: Políticas de la memoria en la España contemporánea*. Madrid: Los libros de la catarata, 2008.

Collins, Cath, Hite, Katherine, a Joignant Rondón, Alfredo. *The Politics of Memory in Chile: From Pinochet to Bachelet.* Boulder, Colorado: FistForumPress, 2013.

Drulák, Petr. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, 2008.

Erll, Astrid, a Nünning, Ansgar. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlín: Walter de Gruyter, 2008.

Erll, Astrid. *Memory In Culture*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.

Fernández-Crehuet López, Federico. *Derecho, Memoria Histórica y Dictaduras*. Granada: Comares, 2009.

Hodgkin, Katharine, a Susannah Radstone. *Contested Pasts: The Politics of Memory*. Taylor & Francis e-Library, 2003.

Hojda, Zdeněk, and Jiří Pokorný. *Pomníky a zapomníky*. Praha: Paseka, 1996.

Huyssen, Andreas. *Present Pasts*. Stanford, California: Stanford University Press, 2009.

Maslowski, Nicolas, a Šubrt, Jiří. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014.

Matten, Marc André. *Places of Memory in Modern China: History, Politics, and Identity*. Leiden: Brill, 2012. https://ebookcentral.proquest.com (staženo 8. 3. 2018).

Mink, Georges. *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

Monedero, Juan Carlos. *La Transición Contada A Nuestros Padres*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2013.

Olmeda, Fernando. *El Valle de los Caídos: Una memoria de España*. Barcelona: Península, 2009.

Ortega, Jose Ignacio. „The Transition from Below: Public Opinion Among the Spanish Population from 1977-1979". In *Spain at the Polls*, eds. Penniman, Howard R., a Mujal-Leaon, Eusebio, 74-75. Durham, NC: Duke University Press, 1985.

Roca, José Manuel. *La Oxidada Transición*. Madrid: La Linterna Sorda, 2013.

Rousso, Henry. *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.

Sánchez-Cuenca, Ignacio. „La política en los Gobiernos de José Luis Rodríguez Zapatero". In *España en democracia: Actas del IV Congreso de Historia de Nuestro Tiempo,* eds. Zubeldía, Carlos Navajas, a Barco, Diego Iturriaga, 97-109. Logroño: Universidad de La Rioja, 2014.

Sierp, Aline. „Memory, Identity, and a Painful Past: Contesting the Former Dachau Concentration Camp." In *Excavating Memory: Sites of Remembering and Forgetting*, eds. Roby, John R. a Starzmann, Maria Theresia, 316-335. Gainesville: University Press of Florida, 2016.

Silva, Emilio, a Santiago Macías. *Las Fosas de Franco*. Madrid: Temas de Hoy, 2009.

Sueiro, Daniel. *La verdadera historia del Valle de los Caídos*. Madrid: Sedmay, 1976.

Šubrt, Jiří. *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum.* Kolín: ARC - Vysoká škola politických a společenských věd, 2010.

Wang, Zheng. *Memory Politics, Identity And Conflict*. Cham: Springer International Publishing, 2017.

Odborné články

Aguilar Fernandez, Paloma, a Humlebæk, Carsten. „Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies Of Francoism and the Civil War". *History & Memory* 14, no. 1 (2002): 121-164.

Aguilar, Paloma, Balcells, Laia, a Cebolla, Héctor. „Las actitudes de los españoles ante las medidas de justicia transicional relativas a la Guerra Civil y al franquismo". *Revista Internacional de Sociología* 69, no. 1 (2010): 59-90.

Aguilar, Paloma. „La presencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia española", *Pasajes: Revista de pensamiento contemporáneo*, no. 11 (2003): 16-19.

Álvarez, Sebastián Vargas. „Presentación: Políticas de la memoria y usos públicos de la historia", http://www.scielo.org.co/pdf/meso/v17n35/v17n35a01.pdf (staženo 8. 5. 2017).

Biesca, Sergio Gálvez. „El Proceso de la Recuperación de la Memoria Histrica en Espaňa: Una Aproximación a los Movimientos Sociales por la Memoria". *International Journal Of Iberian Studies* 19, no. 1 (2006): 25-51.

Colom, Francisco. „The Spanish Transition Forty Years Later: Democracy, Devolution and Pluralism“. *Spanish National Research Council* (květen 2017). https://www.pluralism.ca/wp-content/uploads/2017/10/Spain_FColom_Complete_Case_EN.pdf (staženo 10. 1. 2018).

Encarnación, Omar G. „Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain“. *Political Science Quarterly* 123, no. 3 (2008): 435-459.

Ferrándiz, Francisco. „Guerras sin fin: Guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea“. *Política y sociedad* 48, no. 3 (2011): 481-500.

Forest, Benjamin, a Juliet Johnson. „Monumental Politics: Regime Type and Public Memory in Post-Communist States“. *Post-Soviet Affairs* 27, no. 3 (2011): 269-288.

Fuentes Vega, Alicia. „The Politics of Memory, Tourism and Dictatorship: Revisiting Franco'S Valley of the Fallen“. *Journal of Tourism History* 9, no. 1 (2017): 70-91.

Garrido, Belén Moreno. „El Valle de los Caídos: Una Nueva Aproximación“. *Revista de Historia Actual* 8, no. 8 (2010): 31-44.

Graham, Helen. „The Spanish Civil War, 1936–2003: The Return Of Republican Memory“. *Science & Society* 68, no. 3 (2004): 313-328.

Guglielmucci, Ana, a Scaraffuni Ribeiro, Luciana. „Site Of Memory and Site of Forgetting“. *American Perspectives* 43, no. 5 (2016): 131-144.

Hannam, Kevin. „Contested Representations Of War And Heritage At The Residency, Lucknow, India“. *International Journal Of Tourism Research* 8, no. 3 (2006): 199-212.

Hepworth, Andrea. „Preservation or Destruction of *lieux de mémoire*: Contested Spaces in the Realm of Memory“. *Journal of Iberian and Latin American Research* 21, no. 2 (2015): 283-294.

Hepworth, Andrea. „Site of memory and dismemory: the Valley of the Fallen in Spain.“ *Journal of Genocide Research* 16, no. 4 (2014): 463-485. https://www.ebscohost.com (staženo 20. 12. 2015).

Hite, Katherine. „The Valley of the Fallen: Tales From The Crypt“. *Forum for Modern Language Studies* 44, no. 2 (2008): 110-127.

Humlebæk, Carsten. „Usos políticos del pasado reciente durante los años de gobierno del PP“. *Historia del Presente,* no. 3 (2004): 157-167.

Charlesworth, Andrew. „Contesting Places Of Memory: The Case of Auschwitz“. *Environment and Planning D: Society and Space* 12, no. 5 (1994): 579-593.

Inuzuka, Jako, a Fuchs, Thomas. „Memories of Japanese militarism: The Yasukuni Shrine as a commemorative site“. *The Journal of International Communication* 20, no 1. (2014): 21-41. https://www.ebscohost.com (staženo 15. 6. 2016).

Johnson, Lisa. „Renegotiating Dissonant Heritage: The Statue of J.P. Coen“. *International Journal Of Heritage Studies* 20, no. 6 (2013): 583-598, http://www.tandfonline.com (staženo 4. 4. 2016).

Muzaini, Hamzah. „The Afterlives and Memory Politics of the Ipoh Cenotaph in Perak, Malaysia“. *Geoforum* 54 (2014): 142-150. https://www-sciencedirect-com.ezproxy.is.cuni.cz/science/article/pii/S001671851400092X (staženo 8. 3. 2018).

Nora, Pierre. „Mezi pamětí a historií: problematika míst.” In *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd,* ed. Françoise Mayer, 7-31. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. http://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-52-version1-Nora.pdf (staženo 30. 1. 2015).

Olick, Jeffrey K., a Robbins, Joyce. „Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices". *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 105-140, http://www.jstor.org/ (staženo 25. 4. 2017).

Rigney, Ann. „Divided Pasts: A Premature Memorial and the Dynamics Of Collective Remembrance". *Memory Studies* 1, no. 1 (2008): 89-97.

Richards, Michael. „From War Culture to Civil Society: Francoism, Social Change and Memories of the Spanish Civil War". *History & Memory* 14, no. 1 (2002): 93-120.

Rodrigo, Mercedes Yusta. „¿« Memoria Versus Justicia »? La « Recuperación De La Memoria Histórica » en la España Actual". *Amnis*, no. 2 (2011). https://journals.openedition.org/amnis/1482 (staženo 10. 1. 2018).

Rousso, Henry. „Un jeu de l'oie de l'identite française: Nora Pierre (sous la direction de), Les lieux de mémoire, La nation", in *Vingtième Siècle, revue d'histoire* 15 (červenec-srpen 1987): 151-154, http://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_1987_num_15_1_1913_t1_0151_0000_3 (staženo 10. 5. 2017).

Shevel, Oxana. „The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine". *Slavic Review* 70, no. 1 (2011): 137-164.

Vinyes, Ricard. „Naturaleza y consecuencias del conflicto memorial en España. Entre la impunidad y la privatización". *Anuari del conflicte social*, no. 3 (2013): 1025-1042.

Zwart, Peter. „Politics of Memory and Managing Trauma in Spain: Constructing Identities". In *Rethinking Citizenship: New Voices in Euroculture*, Altuna, Asier, a Suárez, Mariluz, 127-141. Groningen: Euroculture consortium, 2013. https://www.rug.nl/research/portal/files/29253728/politics.pdf (staženo 7. 1. 2018).

Internetové zdroje

„¡Volved!". *El País*, 8. 11. 1996. https://elpais.com/diario/1996/11/08/opinion/847407606_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

„¿Qué es la Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH)". http://memoriahistorica.org.es/que-es-la-asociacion-para-la-recuperacion-de-la-memoria-historica-armh-2000-2012/ (staženo 15. 1. 2018).

„Archivada la querella contra Wyoming y Dani Mateo por "ofensas" al Valle de los Caídos". *Vertele,* 7. 11. 2017. http://vertele.eldiario.es/noticias/exclusiva-Archivada-querella-Wyoming-danimateo-Valle-Caidos-sentimientos-religiosos_0_1955804419.html (staženo 13. 6. 2018).

„Concentración antifranquista en el "Valle de los Caídos". *Federación de Republicanos (RPS)*. https://federacion.republicanos.info/2015/11/22/concentracion-antifranquista-en-el-valle-de-los-caidos/ (staženo 10. 6. 2018).

„Condenada a pagar 724.501 euros la GRAPO Victoria Gómez por el atentado en el Valle de los Caídos". *ABC*, 27. 11. 2008. https://www.abc.es/hemeroteca/historico-27-11-2008/abc/Nacional/condenada-a-pagar-724501-euros-la-grapo-victoria-gomez-por-el-atentado-en-el-valle-de-los-caidos_911549364293.html (staženo 8. 6. 2018).

„Cronología de cómo un chiste sobre el Valle de los Caídos te puede llevar a juicio: nueve vídeos que resumen el caso de Dani Mateo y Wyoming". *La Sexta.* http://www.lasexta.com/programas/el-intermedio/noticias/siete-videos-que-cuentan-como-chiste-valle-caidos-llevado-dani-mateo-gran-

wyoming-frente-juez-juicio-humor_20170524592565900cf205e8f6fc3006.html (staženo 14. 6. 2018).

„Datos de gestión“. *Patrimonio Nacional.* https://www.patrimonionacional.es/la-institucion/datos-de-gestion (staženo 2. 6. 2018).

„Discurso íntegro del portavoz de ICV, Joan Herrera“. *El País,* 12. 5. 2005. https://elpais.com/elpais/2005/05/12/actualidad/1115885826_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

„El Estado ingresará dos millones por cobrar la entrada al Valle de los Caídos“. *El Mundo,* 29. 7. 2012. http://www.elmundo.es/elmundo/2012/07/29/espana/1343558277.html (staženo 2. 6. 2018).

„El Gobierno convertirá el Valle de los Caídos en un «centro de interpretación» del franquismo, según ICV“. *ABC*, 28. 3. 2005. http://www.abc.es/hemeroteca/historico-28-03-2005/abc/Nacional/el-gobierno-convertira-el-valle-de-los-caidos-en-un-centro-de-interpretacion-del-franquismo-segun-icv_201466456056.html (staženo 9. 3. 2018).

„El Gobierno suprime la Oficina de Víctimas de la Guerra Civil y la Dictadura“. *El Mundo*, 2. 3. 2012. http://www.elmundo.es/elmundo/2012/03/02/espana/1330706478.html (staženo 24. 1. 2018).

„El Valle de los Caídos (Valley of the Fallen)“. *Frommer´s.* https://www.frommers.com/destinations/san-lorenzo-de-el-escorial/attractions/el-valle-de-los-cados-valley-of-the-fallen (24. 5. 2018).

„El Valle de los Caídos, sólo para misas“. *ABC,* 18. 12. 2010. https://www.abc.es/20101218/madrid/valle-caidos-solo-para-20101218.html (staženo 30. 5. 2018)

„Emilio Silva: ‚Patrimonio y la Comunidad Benedictina del Valle de los Caídos han incumplido una sentencia judicial‘“. *Radiocable.* http://www.radiocable.com/emilio-silva-patrimonio-valle-de-los-caidos-exhumacion-sentencia-judicial-551.html (staženo 11. 6. 2018).

„Enfoque - España: El valle de los caídos y el 20N“. *Hispan TV (YouTube).* https://www.youtube.com/watch?v=1uku-BINHTM (staženo 10. 6. 2018).

„Escorial and Valle de los Caídos Tour“. *City Tours Spain*. http://www.citytoursspain.com/en/madrid/activities/escorial-and-valle-de-los-caidos-tour (staženo 24. 5. 2018).

„España Debe Cumplir Con Sus Obligaciones Internacionales Con Víctimas De Guerra Civil Y Franquismo". *Amnistía Internacional*, 12. 5. 2017. https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/noticias/noticia/articulo/con-esta-iniciativa-espana-debe-cumplir-con-sus-obligaciones-internacionales-con-victimas-de-guer/ (staženo 13. 6. 2018).

„Esteban González Pons: ‚El problema de los españoles no es Franco, es el paro‘". *El País,* 30. 11. 2011. https://politica.elpais.com/politica/2011/11/30/actualidad/1322654115_798303.html (staženo 30. 5. 2018).

„Firmas contra la subida de la entrada al Valle de los Caídos“. *ABC,* 4. 5. 2013. https://www.abc.es/local-madrid/20130504/abci-valle-caidos-precios-201305041707.html (staženo 2. 6. 2018).

„Franco se queda sin homenaje el 20-N“. *El País,* 14. 11. 2011. https://elpais.com/politica/2011/11/14/actualidad/1321305848_223081.html (staženo 8. 6. 2018).

„ICV avanza que el Gobierno convertirá el Valle de los Caídos en un recordatorio a las víctimas“. *El Mundo*, 28. 3. 2005. http://www.elmundo.es/elmundo/2005/03/28/madrid/1111996516.html (staženo 9. 3. 2018).

„Iñaki Anasagasti no delinquió al pedir "volar" el Valle de los Caídos, dice el Tribunal Supremo“. *20 minutos*, 29. 7. 2013. https://www.20minutos.es/noticia/1883620/0/anasagasti/valle-de-los-caidos/tribunal-supremo/ (staženo 13. 6. 2018).

„Izquierda Plural solicita declarar el 18 de julio día oficial de condena al franquismo“. *El Mundo*, 18. 7. 2012. http://www.elmundo.es/elmundo/2012/07/18/espana/1342607129.html (staženo 30. 5. 2018).

„La Asociación en Defensa del Valle de los Caídos se querella contra Anasagasti“. *El Mundo*, 4. 3. 2013. http://www.elmundo.es/elmundo/2013/03/04/paisvasco/1362396088.html (staženo 13. 6. 2018).

„La Asociación Para la Defensa del Valle de los Caídos, presenta una querella por el abandono del Valle de los Caídos“. *elvalledeloscaidos.es*, 21. 2. 2015. https://www.elvalledeloscaidos.es/portal/?p=4885 (staženo 13. 6. 2018).

„La Asociación para la Memoria Histórica pide a los obispos que colaboren para que los restos de Francisco Franco salgan del Valle de los Caídos“. *La Sexta.* http://www.lasexta.com/noticias/nacional/asociacion-memoria-historica-pide-obispos-que-colaboren-que-restos-francisco-franco-salgan-valle-caidos_201803185aaea4910cf2fea6fd986679.html (staženo 11. 6. 2018).

„La basílica del Valle de los Caídos, cerrada y sin fecha de reapertura al público“. *Religión en Libertad*, 7. 2. 2010. https://www.religionenlibertad.com/la-basilica-del-valle-de-los-caidos-cerrada-y-sin-fecha-6971.htm (staženo 29. 5. 2018).

„La Basílica paso a paso: Un recorrido propuesto para la visita al monumento“. *Abadia de la Santa Cruz del Valle de los Caídos*. http://www.valledeloscaidos.es/monumento/paso (24. 5. 2018).

„La crisis y la necesidad de sacarle dinero, el ‘argumento’ del Gobierno de Rajoy para reabrir el Valle de los Caídos. El merchandising de Franco ha sido eliminado“. *El Confidencial,* 18. 6. 2012. https://www.elconfidencialdigital.com/politica/Gobierno-Rajoy-Valle-Caidos-Franco_0_1854414548.html (staženo 2. 6. 2018).

„La ONU pide reinventar el Valle de los Caídos y anular la Ley de Amnistía de 1977”. *El Mundo*, 3. 2. 2014. http://www.elmundo.es/espana/2014/02/03/52efab02268e3e0e358b4572.html (staženo 6. 6. 2018).

„Monks and supporters defy closure of Franco basilica“. *El País in English*, 16. 11. 2010. https://elpais.com/elpais/2010/11/16/inenglish/1289888441_850210.html (staženo 13. 6. 2018).

„Otros sitios: Abadía Benedictina de la Santa Cruz del Valle de los Caídos“. *Patrimonio Nacional.* http://www.patrimonionacional.es/real-sitio/abadia-benedictina-de-la-santa-cruz-del-valle-de-los-caidos (24. 5. 2018).

„Rajoy promete bajar los impuestos si gana las elecciones“. *El País*, 10. 7. 2007. https://elpais.com/elpais/2007/07/10/actualidad/1184055438_850215.html (staženo 20. 2. 2018).

„Real Monasterio de El Escorial y Valle de los Caídos“. *Julia Travel*. http://juliatravel.com/es/tours/madrid/real-monasterio-de-el-escorial-y-valle-de-los-caidos-12766_68/ (staženo 24. 5. 2018).

„Una asociación pide a las familias de ambos bandos de la Guerra Civil que se unan contra la exhumación en el Valle de los Caídos“. *La Sexta*. http://www.lasexta.com/noticias/sociedad/asociacion-pide-familias-ambos-bandos-guerra-civil-que-unan-exhumacion-valle-caidos_201610315817298a0cf24962cc0f4190.html (staženo 14. 6. 2018).

„Una pequeña bomba casera destruye un puente del Valle de los Caídos“. *El País,* 29. 5. 2005. https://elpais.com/diario/2005/05/29/madrid/1117365871_850215.html (staženo 8. 6. 2018).

Alcaide, Soledad. „Fomento retira de madrugada la estatua ecuestre de Franco de Nuevos Ministerios“. *El País,* 17. 3. 2005. https://elpais.com/diario/2005/03/17/madrid/1111062255_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

Barandica, Izaskun Bilbao. „Contra la impunidad del franquismo en el ‚Valle de los Caidos‘“. https://www.izaskunbilbao.eus/2018/03/contra-la-impunidad-del-franquismo-en-el-valle-de-los-caidos/ (staženo 13. 6. 2018).

Cué, Carlos E. „‘Fuimos nosotros‘". *El País*, 5. 11. 2004. https://elpais.com/diario/2004/11/05/ultima/1099609201_850215.html (staženo 8. 6. 2018).

Cué, Carlos E. „De la Vega frena la ley de memoria histórica para acoger a ambos bandos“. *El País,* 12. 9. 2005. https://elpais.com/diario/2005/09/12/espana/1126476009_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

Cué, Carlos E. „El Consejo de Europa condena el franquismo e insta a España a honrar a sus víctimas“. *El País,* 18. 3. 2006. https://elpais.com/diario/2006/03/18/espana/1142636420_850215.html (staženo 6. 6. 2018).

Cué, Carlos E. „El Gobierno rehabilitará "jurídica y moralmente" a las víctimas del franquismo“. *El País*, 10. 9. 2004. https://elpais.com/diario/2004/09/10/espana/1094767215_850215.html (staženo 14. 3. 2018).

Cué, Carlos E. „El Gobierno suaviza su ley más delicada, la de Memoria Histórica, para aplacar al PP“. *El País,* 17. 7. 2006. https://elpais.com/diario/2006/07/17/espana/1153087211_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

Cué, Carlos E. „ERC e ICV piden que la ley de memoria histórica acoja sólo a republicanos“. *El País,* 14. 9. 2005. https://elpais.com/diario/2005/09/14/espana/1126648821_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

Cué, Carlos E. „ERC e IV presentan leyes de memoria histórica ante la "pasividad" del Ejecutivo“. *El País,* 15. 11. 2005. https://elpais.com/diario/2005/11/15/espana/1132009213_850215.html (staženo 17. 3. 2018).

Cué, Carlos E. „Una deuda pendiente“. *El País,* 3. 5. 2004. https://elpais.com/diario/2004/05/03/espana/1083535222_850215.html (staženo 5. 3. 2018).

Domínguez, Iñigo. „El Senado suspende la visita al Valle de los Caídos para ir a ver al prior“. *El País*, 22. 3. 2018. https://politica.elpais.com/politica/2018/03/21/actualidad/1521625978_574125.html (staženo 5. 7. 2018).

Forcada, Daniel. „El Gobierno acelera el pleno funcionamiento del Valle de los Caídos desde el día 1“. *El Confidencial*, 12. 6. 2012. https://www.elconfidencial.com/espana/2012-06-12/el-gobierno-acelera-el-pleno-funcionamiento-del-valle-de-los-caidos-desde-el-dia-1_223434/ (staženo 30. 5. 2018).

Fraguas, Rafael. „Reabre el Valle de los Caídos tras cerrar por un desprendimiento“. *El País*, 19. 7. 2008. https://elpais.com/diario/2008/07/19/madrid/1216466659_850215.html (staženo 29. 5. 2018).

Garea, Fernando. „Zapatero elogia el olvido en pleno debate sobre la memoria histórica“. *El País,* 21. 11. 2008. https://elpais.com/diario/2008/11/21/espana/1227222002_850215.html (staženo 19. 4. 2018).

González-Ruibal, Alfredo. „Me echan del Valle de los Caídos“. 22. 7. 2017. http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/2017/07/me-echan-del-valle-de-los-caidos.html (staženo 10. 6. 2018).

Junquera, Natalia. „El futuro del Valle de los Caídos se decidirá después del 20-N“. *El País,* 10. 10. 2011. https://politica.elpais.com/politica/2011/10/10/actualidad/1318244442_202387.html (staženo 2. 5. 2018).

Junquera, Natalia. „El Valle de los Caídos mantendrá su gran cruz“. *El País,* 31. 5. 2011. https://elpais.com/diario/2011/05/31/espana/1306792816_850215.html (staženo 2. 5. 2018).

Junquera, Natalia. „Las ONG afirman que el texto de la Ley de Memoria no cierra heridas sino que las abre“. *El País*, 23. 3. 2007. https://elpais.com/diario/2007/03/23/espana/1174604426_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

Junquera, Natalia. „Lleno total en la misa de reapertura del Valle de los Caídos“. *El País*, 19. 12. 2010. https://elpais.com/elpais/2010/12/19/actualidad/1292750223_850215.html (staženo 30. 5. 2018).

Lera, José. „Trillo Dice de los Brigadistas que ‚Más Vale No Resucitar Hechos Tristes‘". *El País,* 16. 11. 1996. https://elpais.com/diario/1996/11/16/espana/848098807_850215.html (staženo 15. 1. 2018).

Mateo, Juan José. „El Gobierno cree que “no es una buena idea” sacar los restos de Franco del Valle de los Caídos“. *El País,* 12. 5. 2017. https://elpais.com/politica/2017/05/12/actualidad/1494584854_473268.html (staženo 22. 6. 2018).

Puga. Natalia. „Rajoy no ‚entiende‘ que una calle dedicada a un almirante de Franco se rebautizara como ‚Rosalía de Castro‘“. *El Mundo*, 30. 11. 2017. http://www.elmundo.es/espana/2017/11/30/5a20355de2704e9d5f8b45c3.html (staženo 24. 1. 2018).

Rodríguez, Antonio. „El Valle de los Caídos inicia su cierre por capítulos“. *Tiempo,* 16. 4. 2010. http://www.tiempodehoy.com/espana/el-valle-de-los-caidos-inicia-su-cierre-por-capitulos (staženo 29. 5. 2018).

Uría, Ibon. „Memoria histórica: de 6 millones a 0 euros“. *InfoLibre*, 8. 7. 2013. https://www.infolibre.es/noticias/politica/2013/07/08/el_niega_dedicar_solo_euro_las_victimas_del_franquismo_guerra_civil_5627_1012.html (staženo 3. 2. 2018).

Seznam příloh

Příloha č. 1: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2004 – 2011 (tabulka)

Příloha č. 2: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2011- 2018 (tabulka)

Příloha č. 3: Počet návštěvníků Údolí padlých, 2007-2017 (graf)

Příloha č. 4: Výdaje spojené s Údolím padlých, 2014 - 2017 (graf)

Příloha č. 5: Příjmy z Údolí padlých, 2014 - 2017 (graf)

Příloha č. 6: Údolí padlých: kříž a vstup do baziliky, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 7: Sierra de Guadarrama a pohled na Údolí padlých zdáli, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 8: Hrobka Francisca Franka, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 9: Vstup do sakristie, archiv autorky (obrázek)

Přílohy

Příloha č. 1: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2004 – 2011 (tabulka)

Viz str. 51.

Příloha č. 2: Klasifikace klíčových aktérů v letech 2011- 2018 (tabulka)

Viz str. 63-65.

Příloha č. 3: Počet návštěvníků Údolí padlých, 2007-2017 (graf)

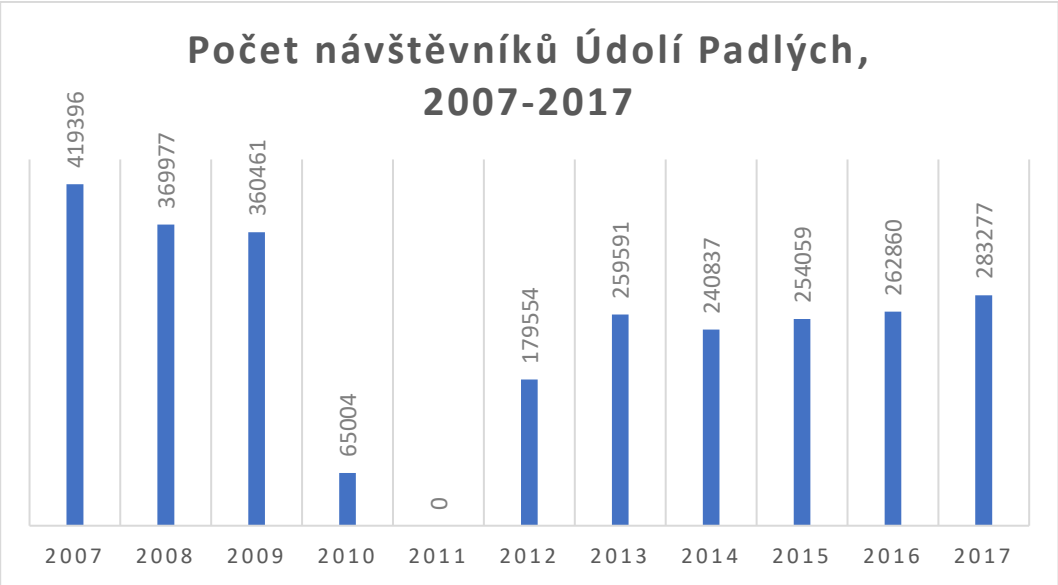

Data získaná z: „Datos de gestión“. *Patrimonio Nacional.* https://www.patrimonionacional.es/la-institucion/datos-de-gestion (staženo 2. 6. 2018).

Příloha č. 4: Výdaje spojené s Údolím padlých, 2014 - 2017 (graf)

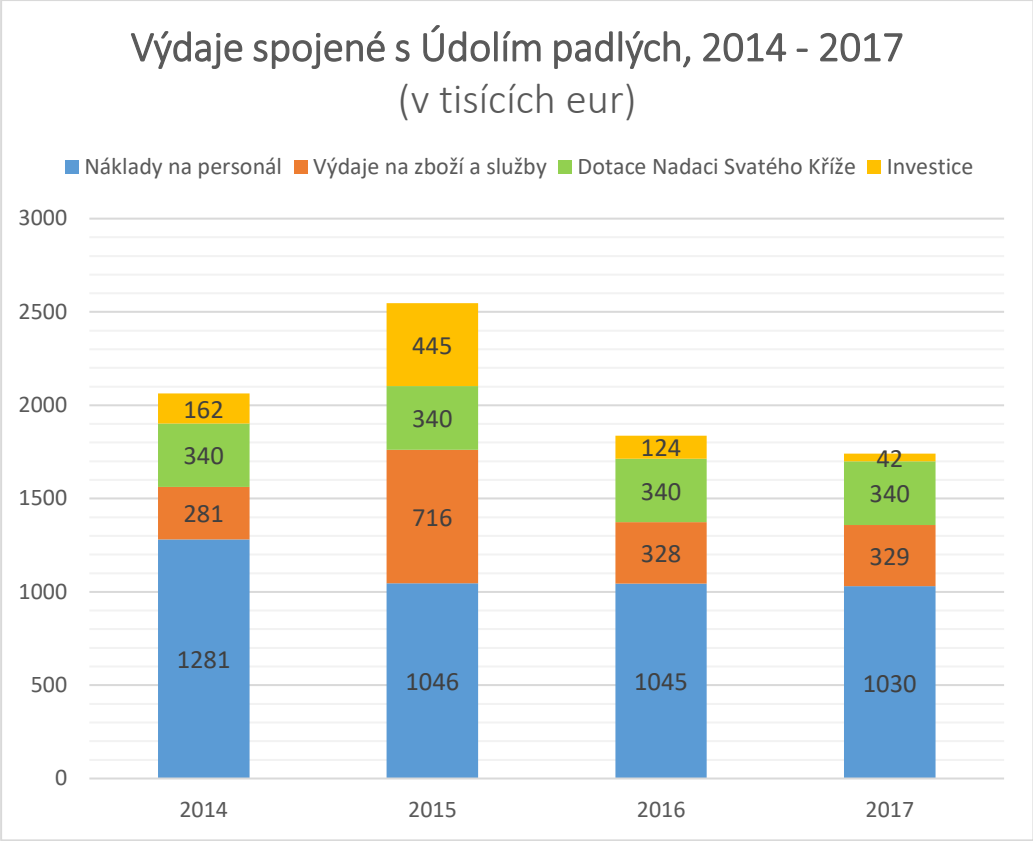

Příloha č. 5: Příjmy z Údolí padlých, 2014 - 2017 (graf)

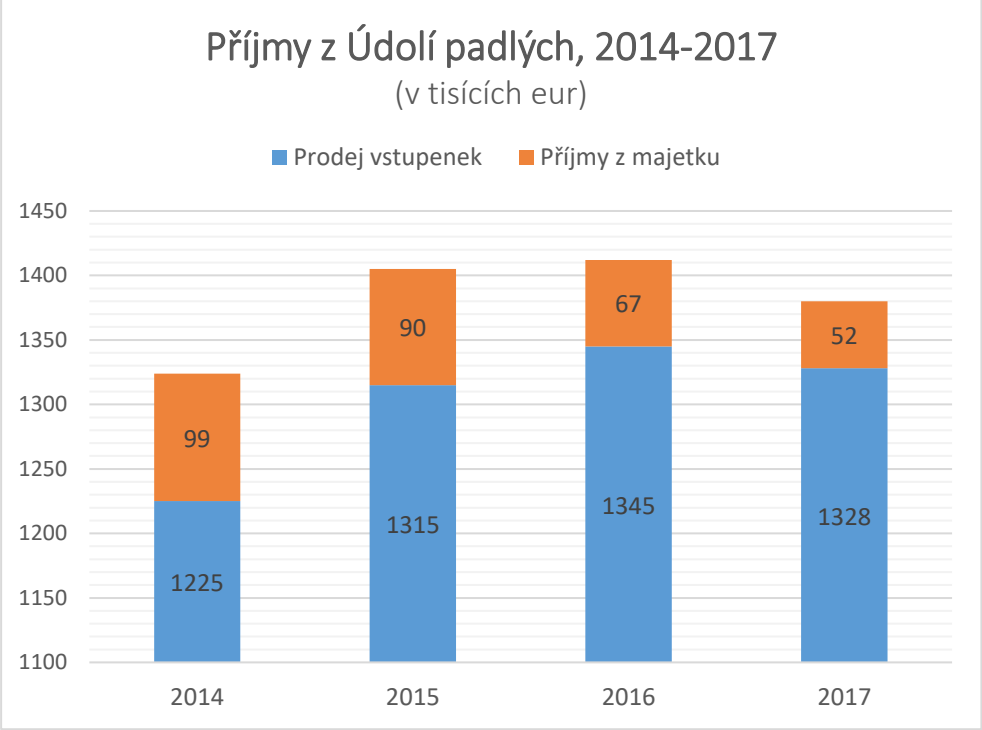

Data pro oba grafy získaná z: Respuesta del Gobierno. Congreso de los Diputados. XII Legislatura, 184/8718, 25. 4. 2017, http://www.congreso.es/l12p/e3/e_0031543_n_000.pdf (staženo 2. 6. 2018) a Respuesta del

Gobierno. Congreso de los Diputados, XII Legislatura, 184/29764, 18. 4. 2018, http://www.congreso.es/l12p/e8/e_0085478_n_000.pdf (staženo 20. 7. 2018).

Příloha č. 6: Údolí padlých: kříž a vstup do baziliky, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 7: Sierra de Guadarrama a pohled na Údolí padlých zdáli, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 8: Hrobka Francisca Franka, archiv autorky (obrázek)

Příloha č. 9: Vstup do sakristie, archiv autorky (obrázek)